

Univerzita Palackého v Olomouci
Filozofická fakulta
Katedra psychologie

**TÉMA SMRTI Z POHLEDU ŽEN VE
STŘEDNÍM VĚKU: ROLE DÍTĚTE A RODIČE**

**Theme of death from the perspective of middle-aged women:
the role of the child and the parent**

Magisterská diplomová práce

Autor: Mgr. Jana Nová
Vedoucí práce: PhDr. Jan Šmahaj, Ph.D.

Olomouc
2018

Prohlášení

Místopřísežně prohlašuji, že jsem magisterskou diplomovou práci na téma: „Téma smrti z pohledu žen ve středním věku: role dítěte a rodiče“ vypracovala samostatně pod odborným dohledem vedoucího diplomové práce a uvedla jsem všechny použité podklady a literaturu.

V Olomouci dne 28.3.2018

Podpis.....

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucímu své diplomové práce, panu PhDr. Janu Šmahajovi, Ph.D. za odborné vedení a poskytování cenných rad a podnětů při zpracovávání mé práce. Dále bych chtěla poděkovat i všem respondentkám, které byly ochotné se zapojit do výzkumu. Velké díky také patří mé rodině a přátelům, kteří mě v průběhu celého studia podporovali.

Obsah

Úvod	5
TEORETICKÁ ČÁST	7
1 Smrt a umírání.....	7
1.1 Smrt	7
1.2 Umírání.....	8
1.3 Fenomén smrti v minulosti	8
1.4 Fenomén smrti v současné společnosti	9
1.5 Význam smrti v životě člověka.....	10
1.1.1 Smrt jako probouzející zážitek	11
1.1.2 Postraumatický růst.....	12
2 Proces truchlení.....	13
2.1 Fáze procesu truchlení.....	13
2.2 Truchlení v dětském věku.....	14
2.3 Význam pohřebních a smutečních rituálů	15
3 Pojetí smrti.....	17
3.1 Dílčí komponenty pojetí smrti	17
3.2 Pojetí smrti v ontogenezi	18
3.2.1 Vývoj jednotlivých komponent pojetí smrti v ontogenezi	18
3.3 Strach ze smrti.....	21
3.3.1 Strach ze smrti v průběhu vývoje.....	21
4 Pojetí smrti a jeho determinanty	23
4.1 Věk	23
4.2 Smrt jako zprostředkovaná zkušenost skrze média.....	24
4.3 Smrt v přírodě a smrt domácího zvířete	25
4.4 Smrt blízkého člověka	25
4.4.1 Život ohrožující onemocnění dítěte	26
4.4.2 Smrt dítěte.....	26
4.4.3 Smrt rodiče a prarodiče	27
4.4.4 Smrt kamaráda a sourozence	28
4.5 Religiozita a spiritualita.....	28
4.6 Rodina	30
4.6.1 Postoje ke smrti.....	31

4.6.2	Význam rodinné komunikace na téma smrt a umírání.....	32
4.6.3	Přínosy rodinné komunikace na téma smrt a umírání.....	33
4.6.4	Zásady rodinné komunikace na téma smrt a umírání.....	34
	VÝZKUMNÁ ČÁST	35
5	Výzkumný problém.....	35
5.1	Cíl výzkumu a výzkumné otázky.....	36
6	Popis zvoleného metodologického rámce a metod	38
6.1	Zvolený typ výzkumu.....	38
6.2	Metody získávání dat	39
6.3	Metody zpracování a analýzy dat.....	39
6.4	Etické problémy a způsob jejich řešení.....	41
6.5	Soubor	41
6.5.1	Způsob výběru výzkumného vzorku z populace	42
6.5.2	Charakteristika výzkumného vzorku.....	43
7	Výsledky.....	44
7.1	Amálie	44
7.2	Božena	46
7.3	Cecílie.....	48
7.4	Doubravka.....	51
7.5	Ema.....	55
7.6	Františka	57
7.7	Gita.....	60
7.8	Závěrečná zpráva	64
7.9	Odpovědi na výzkumné otázky.....	67
8	Diskuze	71
9	Závěr.....	76
	Souhrn.....	78
	Seznam použitých zdrojů a literatury	81
	Seznam tabulek	
	Seznam příloh	

Úvod

Smrt je přirozená a k životu neodmyslitelně patří. Vysvětlení smrti se různí, nicméně pravdou zůstává, že o smrti nevíme nic. Máme jen přítomnost a v podstatě se sami můžeme rozhodnout, jak ji pojmem. Smrt ani umírání není strašné, protože realita není nikdy strašná. Realita je to, co se děje právě teď, v této chvíli a záleží jen na každém z nás, jakou tomu dá nálepku (Kopecká, 2010).

V současné době je stále ještě do jisté míry tabuizovaná. Někteří mají snahu smrt oddálit nebo na ni nejlépe zapomenout, odsouvají ji do budoucna, jako by bylo neslušné o ní mluvit. Nicméně před smrtí není možné utéct. Denně slyšíme o katastrofách, autonehodách a úmrtích a paradoxně i my sami sledujeme pořady, kde se smrt a umírání objevuje, čímž se stáváme vůči ní odolnější. Někteří smrt, ale i pouhé zmínky o ní striktně odmítají a jejich vnímání smrti je značně úzkostné. Jiní spatřují ve smrti jakýsi majestát, jenž je běžnou součástí života (Jankovský, 2003).

Osobní pohled na smrt a umírání je individuální záležitost každého z nás, nicméně je odrazem vlastních zkušeností jedince (Kastenbaum, 2000). To, jak tuto skutečnost vnímáme, jaký k ní zaujímáme postoj a jak se s ní dokážeme vyrovnat, není dáno pouze osobními zkušenostmi daného jedince, ale i jeho osobností a prostředím, ve kterém žije a vyrůstá. Rodina se ukázala jako jeden z nejvýznamnějších faktorů, které ovlivňuje pojetí smrti u dětí, a která může předurčovat náš vztah k této problematice i v dospělosti.

V centru zájmu předešlých studií stála především rodina s vážně nemocným či umírajícím členem. Nicméně v současné době dochází k obratu, kdy se pozornost zaměřuje i na komunikace o smrti v běžném životě, u rodin, které si aktuálně neprocházejí touto závažnou životní situací. Odborníci se snaží poukázat na specifika rodinné komunikace na toto téma a jejich efekt na vnímání této problematiky jednotlivými členy, přičemž hlavním cílem je snaha vrátit téma smrti a umírání do společnosti a současně změnit jejich pohled na věc. Vzhledem k tomu, že to, jak rodiče nakládají s tématem smrti ve svých rodinách a co je k tomu vede, není stále ještě dostatečně výzkumně podložené, rozhodla jsem se na tuto oblast ve své práci zaměřit.

V teoretické části své práce nejdříve obecně představím téma smrt a umírání, včetně jejich vnímání v minulosti a současnosti a celkově přiblížím jejich význam v životě. Ke smrti neodmyslitelně patří truchlení, a proto bude část práce věnována i tomuto procesu. Zvláštní pozornost pak bude věnována pojetí smrti, včetně jeho formování v průběhu celého vývoje

a jednotlivým faktorům, které celý tento proces ovlivňují. Hlavní důraz bude kladen především na vliv rodiny a rodinné komunikace.

Výzkumná část bude zacílena na subjektivní zkušenosti žen s tématem smrti či smrtí a umíráním obecně získaných zejména v rámci její původní rodiny v dětství a dospívání, a na jejich následný vliv. Sledován bude především současný přístup k této problematice, pojetí smrti a diskutování tohoto tématu s jejich dětmi v rámci současné rodiny. Zvláštní zřetel pak bude kladen i na mezigenerační přesah těchto zkušeností, které si ženy odnáší ze své původní rodiny.

TEORETICKÁ ČÁST

1 Smrt a umírání

Problematika smrti a umírání se pojí s mnoha tajemnostmi. Mnohé se člověku můžou zdát nepochopitelné a mnoho věcí v něm vyvolává otázky. Přestože je ale schopný mnohé rozumem chápat, emocionálně s tím nemusí být zcela vyrovnaný (Křivohlavý, 2002).

Konkrétní vymezení těchto pojmů se u různých autorů liší. Existuje tak celá řada definic. V následujících kapitolách však vymeším pouze některé z nich.

1.1 Smrt

Smrt lze chápat jako individuální zánik organismu, tedy i člověka (Haškovcová, 2007). Dle Haškovcové (2007) člověk umírá v podstatě již od narození. „*Geneze smrti je podmíněna životem a život je umožňován smrtí*“ (Haškovcová, 2007, 74).

Na smrt je ale možné pohlížet z mnoha různých úhlů pohledu. Z biologického hlediska je smrt považována za stav, kdy u živého organismu došlo k nezvratným změnám mozku a v jejich důsledku pak k zániku centra dýchání, krevního oběhu a následně k postupnému rozkladu a odumírání těla (Šiklová, 2013). Hegyi (2001) definuje smrt podobně, tedy jako biologickou smrt mozku. Současná moderní medicína, která se snaží bojovat o ohrožený život každého člověka, považuje smrt za selhání techniky či lékařů (Haškovcová, 2007).

Vedle biologického pohledu na smrt můžeme hovořit ještě o dalších úrovních umírání. Ze sociologického pohledu může být smrt pojímána jako stav, kdy člověk, ač je ještě biologicky živý, postupně po psychické i společenské stránce z různých důvodů odumírá. Dochází k zužování okruhu jeho činností, jeho sociálního i životního prostředí (Winkler, 1997).

Cicirelli (2001) označuje nevratné ukončení všech tělesných i mentálních funkcí za objektivní význam smrti. Současně ale hovoří i o subjektivním významu smrti, který je dán osobností jedince a jeho dosavadními zkušenostmi. Subjektivní význam smrti je tedy jedinečný pro každého jedince, nicméně některé charakteristické prvky mohou být společné pro více lidí. Pro některé jedince nemusí být smrt například pouhým ukončením pozemského života, nýbrž začátkem nového (Špatenková, 2014).

„Z psychologického hlediska smrt vymezuje život člověka v čase“ (Thorová, 2015, 475). Jde o završení života, tedy všech jeho vývojových stádií (Špatenková, 2014). Prakticky celoživotní konfrontace s vědomím vlastní smrtelnosti, strach ze smrti může být pro člověka paradoxně i přínosem. Uvědomění si vlastní konečnosti života ho totiž může pohánět k vyšším cílům, nutí ho, aby své existenci dával určitý smysl, tím obohacoval vlastní život a zároveň se stal prospěšným i pro společnost (Thorová, 2015).

1.2 Umírání

Proces, jemuž předchází smrt, je umírání. Tento proces začíná dekompenzací obranných mechanismů organismu daný rozvratem funkce životně důležitých orgánových systémů, který končí smrtí (Pokorný, 2003). Období, kdy dochází k selhávání základních životních funkcí jako je dýchání, krevní oběh směřující ke konci života pak nazýváme terminálním stavem (Vokurka, 1994). Jedlička (1991) však upozorňuje na to, že umírání nelze redukovat pouze na terminální stav. Na základě výše uvedených faktů, můžeme na smrt nahlížet jako na stav a na umírání především jako na proces. V rámci filozofického smýšlení, lze říci, že člověk umírá v podstatě již od narození (Kastenbaum, 2000).

Umírání má různé časové ohraničení, a jak sama Kelnarová (2007) uvádí, je prožíváno individuálně. V závislosti na délce celého procesu lze hovořit o pomalém nebo dlouhém umírání a o rychlé smrti. Proces umírání tak může mít různou podobu, délku a zároveň je i odlišně prožíván. Umírající se v této době snaží, ať už vědomě či nevědomě vyrovnat se skutečností, že je jejich život u konce (Kelnarová & Matějková, 2010).

1.3 Fenomén smrti v minulosti

Narození a umírání bylo v minulosti bráno jako přirozená součást života. Vzhledem k tomu, že tyto okamžiky nebyly příliš tabuizovány, byly více na očích. Dospělí, ale i děti se s nimi setkávali přímo (Říčan, 2014). Péče o umírajícího člena rodiny byla zcela běžná. Umírající si byl vědom toho, co se bude dít, až nastane jeho čas. Poněvadž i on sám se ve svém životě (a nemuselo to být jen jednou) ocitl v roli doprovázejícího. Lidé tak měli příležitost naučit se nejenom o umírající pečovat, ale také pochopit, co je umírání a smrt a jak vypadá (Kupka, 2008a). Scénář domácího modelu umírání se přenášel z generace na generaci a děti tak bývaly konfrontovány se smrtí již od útlého věku (Kelnarová, 2007). Umírání bylo rodinnou záležitostí, zvláštním, slavnostním, ale i poměrně dobře předvídatelným okamžikem (Možný, 1990). „*Obě strany, umírající i jeho rodina, byli*

vedeni rituálem, který jim poskytoval oporu, nabízel útěchu a dopřával jim tvář v tvář smrti vyrovnanost, jakou je možno dnes jim jen závidět“ (Možný, 1990, 51).

Dle Arièse (2000) se ve změnách postojů ke smrti v průběhu dějin odráží pojmání jedince jako sebe sama a jedince vůči společnosti, vztah člověka ke světu, i k Bohu. Postupné odsouvání tohoto tématu do pozadí nastalo v druhé polovině dvacátého století, kdy docházelo k institucionalizování smrti a úmrtí. Umírajícím bývá stále více zajišťována odborná péče v rámci nemocnic, psychologická podpora a empatie však absentuje (Kelnarová, 2007). V těchto zařízeních jsou vyzdvihovány hodnoty jako profesionalita a prakticismus a smrt je chápána jako prohra (Haškovcová, 2001).

1.4 Fenomén smrti v současné společnosti

Pattison (1977, in Maruščáková, 2006) rozlišil čtyři základní postoje ke smrti, které podle něj převládají v západní společnosti.

- *Vzdorování smrti* se vyskytuje poměrně zřídka, nicméně je možné se s ním setkat u jedinců, kteří se potýkají se závažnou chorobou.
- *Přání smrti* převládá zejména u lidí řešící životní krizi, pomstu či odvetu. Také se ale objevuje u starých a postižených lidí. Ti mohou ve smrti vidět úlevu či útěk. Tento postoj se však netýká pouze nemocných a trpících jedinců, ale i jejich okolí. Často se můžeme setkat s tím, že lidé přejí smrt druhým jako vykoupení z jejich utrpení.
- *Přijetí smrti*, resp. akceptování smrti jako součást života by mělo být žádoucím cílem každého jedince na konci jeho života. Nicméně existuje pouze zlomek lidí, kteří jsou schopni tento postoj zaujmout.
- U zbytku společnosti převládá spíše odmítavý postoj. *Popírání*, vytěšňování až tabuizace smrti bývá nejvíce rozšířeným postojem.

V současné době je tematika umírání tabuizována a smrt je všeobecně vytěšňována na periferii. To potvrzuje i výzkum popisující vzorce myšlení a chování české veřejnosti v přístupu k tématu umírání a smrti, který byl realizován agenturou STEM/MARK na žádost neziskové organizace Cesta domů v roce 2015. Výzkum ukázal, že většina české společnosti se domnívá, že se o smrti ve společnosti mnoho nemluví. Zejména pak lidé nad 60 let si myslí, že se o umírání rozhodně nemluví dostatečně. Ještě skeptičtěji vidí celou situaci vysokoškolsky vzdělání lidé. Mladší lidé (15 až 29 let) však zastávají spíše opačný názor.

V souvislosti s těmito názory je však nutné podotknout, že zkušenost s umíráním blízké osoby může u daných osob posilovat dojem, že se ve společnosti o umírání mluví v dostatečném množství (STEM/MARK, 2015).

Tendence vytěšňovat smrt či myšlenky na ni se v průběhu dvacátého století nijak zásadně nezměnila, spíše naopak, vzrostla. Dnešní technicky orientovaná společnost usiluje o to zvítězit nad smrtí a získat nad ní kontrolu. Smrt tedy představuje pro současnou civilizaci ztrátu možnosti užívat si. Myšlenky na možná utrpení a smrt se tak odsouvají do pozadí (Kupka, 2014). Zabývání se smrtí je často považováno za morbidní a kdo tak dělá, není v pořádku (Ariés, 2000). Zaměřování se na smrt je pro odbornou či laickou veřejnost nemístné, někdy dokonce až patologické. Proto se často uchyluje k tomu, že se od ní odvrací pozornost zdravých lidí, zejména pak dětí (Haškovcová, 2001). Novák (2008) se však domnívá, že každý, kdo viděl umírat člověka se potýkal s otázkami např. Jaké je to, zemřít? Co člověk prožívá při umírání? Mohu i já zemřít? Navzdory hlubokému vnitřnímu zájmu o tuto skutečnost, dochází častokrát k tomu, že se lidé brání o smrti mluvit či o ní jen přemýšlet. Příčiny tabuizování smrti jsou jak kulturní, tak i individuálně psychologické. Hlavní roli však hraje vcelku jediná věc, a sice strach z vlastní konečnosti, tedy z definitivní ztráty „já“. A právě mluvením či přemýšlením o smrti by znamenalo se vystavovat tomuto nepříjemnému a sebeohrožujícímu neznámu.

V dnešní době se narození i umírání zpravidla odehrává v rámci nějaké instituce mimo okruh rodiny (Sobotková, 2012). Tento trend, dle Sobotkové (2012) souvisí s proměnou rodiny. Dříve tvořilo rodinu zpravidla více generací, musela se postarat o mnoho věcí. Rodina byla chápána jako společenství, kde probíhala tvorba. V současnosti však hovoříme spíše o společenství, které je stále více konzumní.

Díky tomu, že dnešní lidé přestali být se smrtí v kontaktu, nemají možnost si na ni zvyknout a naučit se s ní zacházet. Zodpovědnost se postupně převedla na zdravotníky a pohřební služby. Dokonce ani zvířata zpravidla neumírají v domácnostech, tuto úlohu zastává průmysl, u domácích mazlíčků pak veterináři (Thorová, 2015).

1.5 Význam smrti v životě člověka

Podle Yaloma (2006) spolu život a smrt velmi úzce souvisí. Přestože se může zdát, že smrt následuje po životě, ve skutečnosti jsou provázány a existují současně. Smrt má bezpochyby dopad na náš duševní život, prožívání, ale stejně tak i chování. Stává se

neodlučitelnou součástí žití každého člověka, a právě její uvědomění může život obohacovat a posouvat jedince z jednoho způsobu bytí do způsobu vyššího. Yalom (2006) vnímá smrt jako katalyzátor, jehož zásluhou život dostává autentičtější podobu a zároveň zvyšuje radost ze života. Smrt proto nemusíme označovat za čistě negativní skutečnost. Na finalitu života můžeme nahlížet jako na přirozené ukončení žití, vykoupení z určitého trápení. Jung (1994, 110) tuto myšlenku podporuje slovy: „*Tak jako končí dráha střely v cíli, končí život ve smrti, která je tedy cílem celého života. Dokonce jeho vzestup a jeho vrchol jsou jenom stupně a prostředky sloužící k účelu, jímž je dosažení cíle, totiž smrti*“.

Člověk je v podstatě jediný tvor, který dokáže o smrti uvažovat a je si vědom toho, že musí zemřít. Smrt je tedy stavem, kde končí lidská zkušenost, je výzvou smyslu života. Je tedy patrné, že bez konce by lidské žití ztratilo svůj smysl. Přijmutí faktu konečnosti lidského života je projevem určitého stupně zralosti a životní moudrosti (Jankovský, 2003). Během života by tak měl každý jedinec směřovat k postupnému smíření s vlastní konečností. Na této cestě nám může pomoci náboženství, resp. jakákoliv spiritualita, ale i úspěch v podobě dosažení vytyčených cílů či naše děti. Lze tedy říci, že významem smrti, může být dodávání smyslu. Na druhou stranu, ale může smrt na smyslu života ubírat (Frankl, 2006). Sám Frankl (2006) se domníval, že pouhé přežití nemůže být považováno za nejvyšší hodnotu. Být člověkem totiž znamená, být zacílen na něco jiného než na sebe samého.

Uvědoměním smrti se člověk stává všímavým, resp. pozorným vůči bytí (Yalom, 2006). Vědomí vlastní smrti tak může představovat impulz k posunu od povrchního způsobu života k hlubšímu vnímání bytí (Heidegger, 2002).

1.1.1 Smrt jako probouzející zážitek

Yalom (2006) zastává názor, že krizové (probouzející) zážitky mění náš postoj k sobě a potažmo ke světu. Takovým probouzejícím zážitkem může být například zármutek ze ztráty milované osoby, vážná nemoc ohrožující život, traumatické životní události, rozpad důvěrného vztahu, ale i odchod dětí z domova, ztráta zaměstnání či odchod do penze (Yalom, 2008).

Zajímavým fenoménem řadící se do této kategorie probouzejících zážitků je jev NDE – Near Death Experience neboli zážitky blízkosti smrti, které se objevují ve stavu klinické smrti, kdy dojde k zástavě dechu a srdeční činnosti (Kupka, 2014). Greyson (1983, in Perera & Jayasuriya, 2012) definuje zážitek blízkosti smrti jako změněný stav vědomí

objevující se ve stavu bezvědomí v důsledku těžkého traumatu či jiné život ohrožující situace, v němž je přítomna série přesně definovaných charakteristik. Někteří jedinci, kteří se díky úspěšné resuscitaci vrátí do života, se mohou vrátit s příběhem, jenž v zásadě ovlivní jejich život. Lidé s NDE často popisují tuto zkušenost jako pocit transcendence či mystický zážitek (Perera, Jagadheesan, & Peake, 2012). K nejčastějším fenoménům patří zážitek opuštění vlastního těla, fenomén světla, panoramatický přehled dosavadního života a vliv zážitku na další život. V důsledku této zkušenosti zpravidla dochází ke změně hodnotového systému, zájmu o náboženství a spiritualitu. Obavy ze smrti jsou menší a převládá zaměření na přítomný okamžik. Život jedinců s touto zkušeností se tak stává smysluplnější (Kupka, 2008b).

1.1.2 Postraumatický růst

Postrumatický růst představuje soubor pozitivně vnímaných změn po negativních (traumatických) životních zkušenostech. Zahrnuje kladné změny jak v kognitivním, tak emočním životě jednotlivce, které se mohou projevat i navenek, např. změnou chování. Jedná se o změny, v rámci nichž se člověk dostává nad svoji současnou úroveň adaptace, psychologického fungování nebo chápání života obecně (Démuthová, 2010). Lukasová (2009) říká, že pokud totiž není v našich silách změnit tuto bolestnou situaci nebo se jí případně vyhnout, vždy může změnit sebe, resp. změnit vnímání kontextu, v němž nachází.

Proto, aby však nastala tato pozitivní změna, jen potřeba, aby jedinec zažil závažný stupeň ohrožení svého zdraví, či dokonce svého života. Příliš „malá dávka“ traumatu totiž nezahájí kognitivní mechanismy potřebné pro posttraumatický rozvoj růst. Naopak příliš „velká dávka“ traumatu poškodí kognitivní mechanismy, které by pomohly tyto závažné události zpracovat (Mareš, 2012).

Calhoun a Tedeschi (2006) vymezují pět základních oblastí posttraumatického rozvoje. Řadí mezi ně změny v sebepercepci, uvědomění si nových možností, změnu v interpersonálních vztazích, zvýšenou úctu k životu a přeskupení hodnotového systému a změny v duchovní oblasti. Oproti těm, kteří tuto zkušenosti nemají, převládá v postojích těchto lidí ke smrti spíše akceptující přístup spojený s vírou v posmrtný život či neutrální postoj, kdy je na smrt pohlíženo jako na nevyhnutelnou součást žití či jako na vykoupení z nelehkého života (Démuthová, 2010).

2 Proces truchlení

Truchlení je přirozenou reakcí psychiky člověka, které doprovází přijetí nevratného. Intenzita, forma, ale i délka tohoto procesu je však značně individuální (Orel, 2015). Průběh truchlení tedy probíhá u každého jedince rozdílným způsobem. Při určování průběhu zármutku se dle Bowlbyho (2013) jeví jako nejvlivnější faktor osobnost postiženého, především způsob jeho organizace vazebného chování a jeho reakce na stresové situace. DiGiulio a Kranzová (1997) uvádějí, že záleží především na tom, jaký vztah, resp. druh lásky má dotyčný k umírajícímu či zemřelému. Důležitou roli pak hraje také věk zemřelého, ale i věk pozůstalého, v němž se s touto bolestnou ztrátou setká. Démuthová (2010) považuje za rizikové rovněž i situační faktory, kdy může jít například o úmrtí více členů rodiny při autonehodě. Podstatná je dále i životní historie pozůstalého, díky které lze usuzovat průběh vypořádávání se se ztrátou blízké osoby na základě jeho předchozích zkušeností s úmrtím. V neposlední řadě je potřeba zmínit i vliv sociální opory. Její absence totiž může smutnění pozůstalých značně zkomplikovat.

Orel (2015) podotýká, že samotný proces nelze zpravidla urychlit, má určité fáze i vývoj. Quinnová (2007) uvádí, že od devadesátých let dvacátého století bylo uplatňováno jedno převládající pojetí zármutku. „*Fázické modely a modely úkolů byly vystavěny na konceptu práce se zármutkem a rozpracovávaly proces truchlení z hlediska trpící pozůstalé osoby*“ (Quinnová, 2007, 22). Na konci tohoto procesu by pak mělo dojít k odpoutání od zemřelého a k budování nových vztahů (Quinnová, 2007).

2.1 Fáze procesu truchlení

Pojmenováním a popisem jednotlivých fází truchlení se zabývalo hned několik autorů (Colorosová, 2008; Bowlby, 2013; Kastová, 2015).

Kübler-Rossová (2015), jejíž model se původně zaměřoval na proces vypořádávání se se smrtelným onemocněním, vymezila fáze, kterými člověk prochází v kontextu ztráty blízkého. První fází je popření, kdy se jedinec snaží o vytěsnění dané události. Prvotní reakcí, která ještě předchází samotnému popření této fatální skutečnosti, bývá dočasný šok či otřes. Teprve později, kdy člověk získá zpět sílu na to, aby se vzchopil, začíná celou situaci popírat. Následuje období hněvu a agrese. Jedinec hledá odpovědi na otázky, proč se tato skutečnost stala a právě jemu. Třetí stádium je obdobím smlouvání, obracením se k vyšší moci a snaha o zvrácení dané skutečnosti. Předposlední etapa se vyznačuje depresí, kdy se daný jedinec

utápí ve smutku a pocitech beznaděje. Posledním, pátým stádiem je akceptace. Kübler-Rossová (2015) říká, že celý proces by měl směřovat ke smíření s danou skutečností. Jedinec se tedy v této poslední fázi začíná vyrovnávat se smrtí milované osoby a celkově dochází k psychickému uvolnění.

Carlsson, Kihlgren a Sørli (2008) ale upozorňují na to, že s těmito reakcemi se můžeme setkat pouze u jedinců, jenž jsou schopni si uvědomit všechny aspekty vzniklé události v plném rozsahu. Proto je, zejména u malých dětí, nemůžeme očekávat. Nicméně není vyloučeno, že se u nich nevyskytují alespoň některé z těchto reakcí, či jejich určité náznaky. Předpokladem pro uplatnění těchto fází je, aby měl pozůstalý již vytvořený objektivní koncept smrti (viz kap. 3 Pojetí smrti v ontogenezi).

Proces truchlení by měl přirozeně vyústit ve smíření a přijetí ztráty. Není však pravidlem, že všichni do této etapy dospějí. Stává se, že jedinec setrvává v popření, smutku, hněvu, křivdě či apatii. V tomto případě, hrají významnou roli jeho blízcí, ale mnohdy i odborníci, kteří by mu měli pomoci s provedením touto nelehkou situací a poskytnout mu podporu (Orel, 2015).

Je závažnější, že toto téma bývá stále ještě poměrně přehlíženo, vezmeme-li v potaz, jaký dopad může mít špatně zpracované truchlení na duševní zdraví člověka (Kastová, 2015). Bradburyová (2012) žádá, aby se truchlení vrátilo kam patří, do běžného života společnosti. Domnívá se, že se psychologové truchlení zmocnili a patologizovali ho tím, že popsali jeho fáze, příznaky a určili, co je zdravý zármutek a co už ne, a jak vypadá zotavení.

2.2 Truchlení v dětském věku

Vyrovnávání se se ztrátou blízkého není jednoduché pro dospělého, natož pro dítě. Dudová (2013) navíc uvádí, že vypořádat se se ztrátou někoho blízkého je pro děti v dnešní době ještě obtížnější než v dřívějším tradičním rodinném společenství. Nejde však o to, že by umírání či smrt byly samy o sobě tak náročné. Mnohem horší jsou pro ně pocity izolace a vyloučení z rodinného dění. A tak, i přesto že pro rodiče toto téma představuje tabu nebo netruchlí otevřeně, dítě prožívá zármutek. Kromě bolestné ztráty blízké osoby, tak současně zakouší bolestnou emoční vzdálenost od svých vlastních rodičů, kteří svůj smutek skrývají. Na základě toho se pak dítě naučí vnímat smrt jako něco nepřírozeného, či dokonce špatného, a truchlení jako to, co by se mělo spíše vytěsnit. Goldmanová (2009) upozorňuje na to, že

potlačování pocitů okolo smrti blízkého člověka může vyústit až v nízkou sebeúctu, depresi či například k projekci vzteku a následnému destruktivnímu chování.

Naopak otevřené vyjadřování zármutku a truchlení má při vypořádávání se se smrtí blízkého léčivé a uvolňující účinky (Dudová, 2013). Stejného názoru je i Špatenková (2004), která říká, že otevřený žal snáší většina lidí snadněji než dlouhodobě potlačovanou bolest a smutek. Pláč a otevřený projev zármutku nad ztrátou milovaného člověka totiž zahájí proces dlouhodobé obnovy jak psychických, tak fyzických sil (Špatenková, 2004). Dítě by proto mělo dostat dostatek prostoru a času na to, aby si mohlo danou situaci prožít po svém, protože dobře prožitý smutek představuje významný činitel ve výstavbě osobnosti člověka. Je tedy důležité, nesnažit se dítě rychle převést na jiné myšlenky, aby co nejdříve zapomnělo (Matějček & Dytrych, 2002).

2.3 Význam pohřebních a smutečních rituálů

Orel (2015) uvádí, že v rámci truchlení často vyvstává potřeba skutečně hlubokého rozloučení se zemřelou osobou, někdy dokonce i odpuštění. A právě správný způsob rozloučení má rozhodující vliv na to, jak se pozůstalému podaří se s celým procesem truchlení vypořádat (Jakoby, 2005).

Rituálem posledního rozloučení je pohřeb či pietní událost, kdy zemřelého všem pozůstalým připomíná a symbolizuje pietní místo nebo jeho hrob (Thorová, 2015). V současné době však pohřební a smuteční rituály ztrácí na významu (Špatenková, 2014). Přitom až do dvacátého století měly rituály a náboženská víra své výsadní postavení. Pomáhaly lidem vyjádřit a vypořádat se s jejich smutkem a umožňovaly jim smíření mezi pozůstalými a mrtvým (Gorer in Silvermanová, 2007). Zrealizování pohřbu bývá dnešní společností vnímáno spíše jako určitá forma závazku či povinnosti pozůstalých k zemřelé osobě. Je projevem určité úcty či poděkování k danému člověku (Špatenková, 2014).

Kübler- Rossová (2003, 209) uvádí, že „*pohřby mají největší význam pro příbuzné*“. Pohřeb dává prostor pro společné setkání pozůstalých a zavzpomínání na zemřelého. Poskytuje pocit, že ve své bolesti nejsme sami, a že nejsme jediní, koho ztráta blízké osoby zarmucuje. Pohřeb tak napomáhá znovu sjednotit jednotlivé členy rodiny a zároveň nám umožňuje dát veřejně najevo, jak důležitý pro nás zesnulý byl. Pohřeb tedy představuje veřejné sdílení žalu a bolesti, útěchy i naděje.

Přestože bylo v minulosti rodičům spíše doporučováno, aby děti nebyly přítomné pohřbu a o smrti se s nimi nemluvílo, v současné době se odborníci uchylují k názoru, že by děti měly být k těmto událostem přizvány, naopak by se mělo jednat o povinnost (Goldman, 2009). Matějček s Dytrychem (2002) vnímají účast dítěte na pohřbu jako samozřejmost, rovněž i návštěvy hřbitova či fotografie zemřelého v domácnosti. Podle Aikena (2000) by rovněž ani malé děti neměly být z pohřbu vyřazeny. Například pětileté či šestileté děti jsou již schopné pochopit význam pohřbu. K účasti na pohřbu by však neměly být nuceny. Pouze v případě, že projeví zájem se pohřbu účastnit, neměla by jim být tato možnost odepřena. Vyloučení dětí a dospívajících z pohřebních a smutečních rituálů, může naopak jejich strach a úzkost zvýšit a vyvolat pocit odporu a bezmoci. Zmíněná forma rozloučení může dítěti poskytnout prožitek dobrého i zlého v rámci okruhu svých blízkých. Navíc nabízí i příležitost k seznámení dítěte s tím, co se při tomto rozloučení odehrává, čímž mohou být eliminovány často drastické představy dětí (Matějček & Dytrych, 2002).

3 Pojetí smrti

Komplex myšlenek, pocitů a snad i vzpomínek je teoreticky možné obecně nazvat jako individuální pojetí, koncept smrti či vztah ke smrti. Přestože mohou oba termíny zahrnovat různé obsahy a jejich použití je často nejednoznačné, v české literatuře bývají tato označení užívána v podstatě jako obsahově ekvivalentní pojmy (Maruščáková, 2006).

Dětská představa smrti se od té dospělé značně liší. Děti mají tendenci si vytvářet vlastní představy, koncepce a interpretace viz kap. 3.2.1 Vývoj jednotlivých komponent pojetí smrti v ontogenezi (Žaloudíková, 2016). Žaloudíková (2016, 12) uvádí: „*Dětská pojetí mohou v sobě zahrnovat koncepty, prekoncepty, miskoncepty (mylné představy), mentální mapy, emocionální prožitky*“.

3.1 Dílčí komponenty pojetí smrti

Odborníci se shodují na tom, že koncept smrti je multidimenzionálním konstruktem, který v sobě zahrnuje několik subkonceptů. Slaughterová (2005) a Slaughterová, Griffithsová (2007) jich uvádějí celkem pět.

Žaloudíková (2016) všechny tyto komponenty shrnuje a blíže popisuje.

- *Nevyhnutelnost* – smrt je nevyhnutelná pro všechny živé bytosti.
- *Univerzalita* – univerzalitou je míněna skutečnost, že smrt se vztahuje na všechno živé, tj. vše živé musí jednoho dne zemřít, včetně nás samých.
- *Nevratnost* – smrt je permanentní a nevratná, protože když jednou tělo zemře, není možné, aby znovu ožilo. Otázkou však zůstává pokračování života po smrti ve smyslu reinkarnace, resuscitace aj.).
- *Nefunkčnost* – se vyznačuje ukončením životních funkcí (tělesných, mentálních), které nastává po smrti. Smrt představuje zastavení funkce všech orgánů v těle.
- *Příčinnost* – tato komponenta není dosud konkrétně vymezená. Nicméně panuje obecná shoda, že příčinnost tvoří jak abstraktní, tak reálná složka v pochopení vnitřních i vnějších událostí, které mohou úmrtí zapříčinit. „*Abstraktní příčiny jsou obecně platné pro vše živé, reálné příčiny jsou všeobecně přijímány zralými dospělými jako platné příčiny smrti*“ (Žaloudíková, 2016, 24).

- *Posmrtnost* – pokračování života po smrti může nabývat různých podob. Souvisí s náboženskými představami, co se děje s jedincem po smrti. Spirituální koncept smrti však není, jak by se mohlo zdát, v rozporu se zralým chápáním smrti (Žaloudíková, 2016).

Žaloudíková (2016) říká, že na vyspělosti konceptu smrti lze usuzovat na základě pochopení zmíněných dimenzí, přičemž jejich chápání se u dětí objevuje v různém věku.

3.2 Pojetí smrti v ontogenezi

Většina autorů (Speece & Brent, 1992; Cicirelli, 2001; aj.) zastává názor, že vývoj konceptu smrti se primárně váže na biologické reprezentace jevu (objektivní význam smrti) a postupně přechází v subjektivně orientované chápání smrti (spirituální aspekty).

Subjektivní význam smrti se však formuje již v průběhu dětství společně s postupným chápáním objektivních skutečností, ale teprve až po uvědomění si objektivní zákonitosti smrti dochází k utváření stabilnějšího a složitějšího pojetí smrti na individuální rovině. Individuální pojetí smrti je tedy kombinací objektivního a subjektivního významu. Subjektivní aspekt se obecně demonstruje v postojích jedince k fenoménu smrti, které v sobě snoubí jak kognitivní, tak emoční stránku celého konceptu smrti. Obecně lze tedy říci, že dítě nejprve pochopí faktickou podstatu smrti, a s přibývajícím věkem se dále toto poznání obohacuje o osobní postoje a představy např. duchovní rozměr (Maruščáková, 2006).

3.2.1 Vývoj jednotlivých komponent pojetí smrti v ontogenezi

Výzkumy zabývající se problematikou vývoje pojetí smrti sledují především vývoj objektivního významu smrti (Žaloudíková, 2016). Nejstarší výzkumy zkoumající vývoj dětského pojetí smrti vycházejí z psychoanalytických teorií. Jejich závěry poukazují na to, že vnímání smrti je pro děti velmi emocionálně náročné a úzce souvisí se separační úzkostí (Kupka, 2014).

K nejstarším psychoanalyticky orientovaným výzkumům lze zařadit studii Nagyové, která rozdělila vnímání smrti u dětí do 3 vývojových stádií (Nagy in Kastenbaum, 2000).

První etapa (narození – 5 let)

V tomto období děti chápou smrt jak reverzibilní. U takto starých dětí substituují roli smrti separační úzkost, jelikož děti prozatím nejsou schopné rozlišit rozdíl mezi smrtí a dočasným odloučením od pečující osoby. Později smrt připodobňují ke stavu spánku nebo

odchodu pryč. Smrt pro ně představuje postupný proces, kdy život a smrt plynule přechází jeden do druhého.

Druhá etapa (5 – 9 let)

Mezi 5. a 9. rokem již děti začínají vnímat smrt jako konečnou a nevratnou, ale ne jako univerzální událost. Zatím totiž nedokáží pochopit, že by se mohla týkat i jich samotných. Přijmutí tohoto faktu vede nejdříve přes připuštění smrtelnosti ostatních a teprve později i jich samotných. Smrt bývá personifikována do určité osoby. V dětských představách mívá nejčastěji podobu ducha, kostlivce či strašáka, se kterým lze bojovat. Přestože je pro děti představa smrtky či ducha děsivá, je pro ně tato varianta více přijatelná než něco, co je vesměs neznámé a těžko uchopitelné.

Třetí etapa (od 9 let)

S nástupem 9. roku jsou děti schopné vidět úmrtí jako nevratnou, nevyhnutelnou a definitivní skutečnost týkající se všeho živého. Nikdo z nás nemůže smrti uniknout. Jedná se tedy o ukončení života na zemi. Když orgány přestanou fungovat, tělo zemře. Nejprve jsou děti přesvědčené o tom, že existují pouze vnější příčiny smrti (vražda, otrava, aj.), ale postupem času ji začínají brát jako přirozenou součást života. V důsledku toho bývá toto téma vytlačováno do nevědomí, obdobně jako sexualita. Nejpozději kolem 12. roku se dětské chápání smrti přiblíží tomu, jak ji vnímají dospělí.

Analyticky orientované výzkumy měly svůj význam pro později vznikající kognitivně laděné studie tohoto fenoménu, které vyzdvihují především čistě kognitivní uchopení konceptu smrti. Již Marie Nagyová ve své práci potvrzovala stadiální vývoj kognitivních schopností, který o něco později vymezil Piaget (Loučka, 2008). Loučka (2008) však upozorňuje na to, že zjištění, která vyplývají z výzkumů založených na Piagetově teorii, ukazují na zásadní úlohu kognitivního vývoje. Nicméně v současné době se stále více poukazuje na důležitost další sociokulturních proměnných, jako je např. osobní zkušenost, spiritualita rodiny dítěte nebo kulturní podmínky dané společností aj.

Vymětal (2003) vycházel při vymezení stádií vývoje konceptu smrti z předpokladu, že představa dětí je ovlivněna především jejich věkem, úrovní mentálních schopností (inteligencí) a vlastními zkušenostmi se smrtí, ať už příbuzných či domácích zvířat. Velkou měrou se na konceptualizaci smrti podílí rovněž i rodiče dítěte, včetně jejich sociokulturní úrovně (hodnotová orientace, vzdělání, aj.).

Vymětal (2003) rozděluje vývoj pojetí smrti od dětství do dospělosti takto:

1. Děti ve věku **do 3 let** zatím nejsou schopné rozlišit mezi živým a mrtvým, a tak se dožadují přítomnosti pečující osoby. Při vzdálení osoby, na kterou je dítě zvyklé, se u dítěte objevuje separační úzkost.
2. Děti ve věku **3 až 6 let** již začínají vnímat rozdíl mezi živým a mrtvým. Smrt chápou jako nehybnost či spánek tzn., že smrt berou pouze jako přechodný stav, který je možné zvrátit. Přestože se se smrtí setkávají v televizi, ve vyprávěních či pohádkách, samy si svoji smrtelnost nepřipouští. V důsledku přetrvávajícího magického myšlení, smrt často personifikují.
3. Děti ve věku od **6 do 10/11 let** postupně nahlíží na smrt jako na něco konečného, nevratného, ale i nevyhnutelného. Představa smrti bývá, zejména u menších dětí, přejímána z pohádek a vyprávění. Často tak bývá připodobňována ke Smrtce či kostře atd. Vztah ke smrti má spíše neosobní charakter. Strach ze smrti v pravém slova smyslu se, zřejmě díky absenci abstraktního myšlení, v tomto období zatím neobjevuje.
4. Od **dospívání do dospělosti** probíhá u jedince mnoho změn. Ruku v ruce s tím, jak se dítě začíná stávat více autonomní, se začíná dostavovat i strach ze smrti. Najednou začíná být na smrt „sám“ v případě, že není věřící a Bůh by představoval bezpečnou jistotu. Velkým obratem v této životní etapě je nástup abstraktního myšlení, kdy představa a pojem smrti postupně dostává „dospělou“ podobu. Vyspělé pochopení smrti se však, podle Speece a Brenta (1992, in Žaloudíková, 2016), neobjevuje dříve než v 10 letech. Důvodem je, že do té doby nejsou děti schopné syntetizovat individuální principy do celého konceptu, což je v souladu s vývojem kognitivních funkcí dle Piageta, kde se abstraktní myšlení dostavuje až po myšlení konkrétním (Žaloudíková, 2016). Závěry mnohých studií ale ukazují, že vyspělého konceptu smrti mohou děti dosáhnout již kolem 7. roku či dříve (Morin & Welsh, 1996).
5. **Dospělí lidé** spojují smrt s neznámem, nebytím, prázdnotou, úzkostí nebo klidem či pokojem. Mimo představy definitivního konce se objevují u některých i myšlenky o dalším pokračování existence, avšak ve změněné podobě (křesťanský pohled, reinkarnace aj.) (Vymětal, 2003). „*Vlastní smrt se v představách dospělých lidí projevuje třemi charakteristikami: nevratností (jde o definitivní konec), univerzálností (týká se bez výjimky všech a je nevyhnutelná) a zástavou životních funkcí (např. srdeční činnosti, dýchání)*“ (Vymětal, 2003, 270).

3.3 Strach ze smrti

Se strachem ze smrti se běžně potýkají děti i dospělí, přičemž se nutně nemusí jednat o vážně nemocné lidi či umírající, jak by se mohlo zdát (Vymětal, 2003). Strach ze smrti představuje běžnou součást života každého člověka. Jeho úkolem je chránit jedince v průběhu evoluce (Thorová, 2015). U některých lidí může být strach ze smrti zcela zjevný a plně uvědomovaný. U jiných však hrůza ze smrti zamezuje prožívání pocitů štěstí a spokojenosti. Někdy může být tento strach dokonce skryt za určitým psychickým symptomem (Yalom, 2014).

Někteří autoři se shodují na tom, že strach ze smrti netvoří jakousi jednotu, ale může mít hned několik podob. Dle Chorona (1964, in Yalom, 2006) lze rozlišit strach ze smrti vztahující se k tomu, co nastane po smrti, strach ze samotného procesu umírání a v neposlední řadě z ukončení bytí, resp. zničení, vyhynutí, sprovození ze světa. Mnoho jedinců si dává obavy ze smrti do souvislosti se strachem z něčeho zlého, ze zániku či osamělosti. Jiní jsou vyděšení ze samotné představy věčnosti, resp. z toho, že budou mrtví již navždy. Pro ostatní je zase těžké pochopit stav nebytí. Přemýšlejí o tom, co s nimi po smrti bude, resp. kde se ocitnou. Někomu může nahánět hrůzu i samotná představa zániku celého osobního světa (Yalom, 2014).

Lidé se, podle Hegyiho (2001), většinou ale nejvíce obávají samotného umírání než smrti. Křivohlavý (2002) ve své knize píše o strachu z bolesti při umírání, tedy strachu z utrpení. Mnozí lidé mají strach z toho, jak si na sklonku života povedou. Mají pochyby o tom, zda tuto situaci zvládnou tak, aby si před přítomnými neudělali ostudu.

Jak uvádí Elias (1998), mrtví nemohou zažívat strach ani radost. Zamyslíme-li se tedy nad tím, že bychom v tomto okamžiku zemřeli, neznamenalo by to pro nic hrozného, jelikož bychom byli mrtví. Úzkost a strach v nás tedy nevyvolává smrt jako taková, nýbrž její představa.

3.3.1 Strach ze smrti v průběhu vývoje

Samotná forma strachu a její intenzita se mění v závislosti na věku (Thorová, 2015). Strach ze smrti se zpravidla začíná objevovat kolem 5. roku života, přičemž největší intenzity nabývá mezi 5. a 8. rokem (Kurlychek & Trepper in Thorová, 2015). U malých dětí mívá tento strach podobu strachu při usínání a strachu z odloučení od blízké osoby. Za separační úzkostnou poruchou lze zpravidla hledat strach ze smrti rodiče nebo z vlastní smrti. Děti své

rodiče také často zahrnují otázkami na katastrofické scénáře jako např. „*co by se stalo, kdyby...*“ a současně se úzkostně obávají o vlastní zdraví (Thorová, 2015).

V porovnání s jinými věkovými skupinami, mají adolescenti větší tendenci obávat se smrti (Yalom, 2006). Dosažení úrovně abstraktního myšlení a schopnost introspekce totiž u dospívajících vede ke zvýšenému zájmu o toto téma (Kurlychek & Trepper in Thorová, 2015). Neopomenutelnou roli zde hraje i dokončování separačně-individuačního procesu, během něhož se mladý jedinec „vnitřně“ osamostatňuje a začíná sebe vnímat jako autonomní individualitu (Vymětal, 2003). Michalčáková (2007) říká, že v souvislosti s výše zmíněnými skutečnostmi, vzrůstá zájem o otázky týkající se smrti a smrtelnosti člověka obecně, s čímž se pojí i zvýšený výskyt strachů souvisejících s touto oblastí.

V mladém věku sice strach ze smrti nevymizí, ale spíše ustupuje do pozadí. Později, ve středním věku, s narozením dětí a s narůstajícími osobními zkušenostmi se smrtí (smrt prarodičů, rodičů, aj.) se strach opět vrací do popředí, přičemž nejvýraznější jsou zpravidla obavy ze smrti druhých (Thorová, 2015). Obavy z umírání nejbližších často souvisí s vlastní bezmocností a nejistotou, že nebude v silách dané osoby zabránit utrpení svých blízkých osob (Vymětal, 2003). V tomto životním období se lze také setkat se strachem z vlastní smrti, který je typický u osamělých lidí a rodičů malých dětí (Thorová, 2015). Strach ze smrti pak často vrcholí mezi 40. – 64. rokem života, v období krize středního věku (Kurlychek & Trepper in Thorová, 2015). Lidé si začínají uvědomovat, že již nestoupají k vrcholu, ba naopak, pomalu z něj sestupují. Děti dospívají, odcházejí z domova a blíží se i vidina konce profesní kariéry. Strach z finality života se tak objevuje mnohem více než, kdy předtím (Yalom, 2014).

Staří lidé bývají s koncem života zpravidla vyrovnání. Zvláště pokud jsou nemocní, unavení životem, smrt spíše vítají (Hegyí, 2001). S příchodem stáří tak intenzita strachu postupně slábne (Kurlychek & Trepper in Thorová, 2015). To potvrzuje i výzkum, do kterého byli zapojeni jedinci mezi 80 až 100 lety. Konkrétně bylo zjištěno, že senioři jsou schopní o smrti mluvit uvolněně a nemají z ní příliš velké obavy, přestože přiznávají, že strach ze smrti prožívali dříve, v mladším věku (Pillemer, 2013). Podle Říčana (2014) jedince v tomto věku spíše více trápí úmrtí druhých než vlastní smrt.

4 Pojetí smrti a jeho determinanty

Pojetí smrti je utvářeno jak vnějšími (sociálními, ekonomickými, kulturními, náboženskými), tak vnitřními faktory plynoucími z individuálních charakteristik jedince (Škoda & Doulík, 2011). Výsledky mnohých studií potvrzují vliv věku, kognitivní zralosti, ale i vliv emocionálních faktorů jako je úzkost. Při formování konceptu smrti se však jako významný ukázal i vliv školy, náboženství, ale i rodiny aj. (např. Orbach, Gross, Glaubman & Berman, 1986; Speece & Brent, 1992; Hunter & Smith, 2008 aj.)

4.1 Věk

Vzhledem k tomu, že tato práce pojednává o tématu smrti v souvislosti s obdobím dětství a střední dospělosti, je proto potřeba specifika těchto životních etap více přiblížit. V předchozích kapitolách byl prostor věnován především období dětství a dospívání, a proto bude následující kapitola zaměřena na období střední dospělosti. S ohledem na povahu dané práce, není účelem této kapitoly podrobný popis tohoto období, nýbrž stručné vymezení jeho charakteristik s důrazem na problematiku smrti a umírání.

Střední dospělost nemá jasné vymezení, jelikož zde nejsou jasné mezníky, které by tuto životní fázi oddělovaly od předchozí a následující vývojové etapy (Vágnerová, 2007). Vágnerová (2007) udává nástup střední dospělosti ve 40 letech. Konec tohoto období pak stanovuje na 50 let. Podle Thorové (2015) však začíná toto vývojové stádium o něco dříve, a sice ve 35 letech. Konec pak stanovuje shodně, tedy na 50. rok života.

Období střední dospělosti je považováno za vrchol zralosti a zároveň i za období nárůstu zodpovědnosti a připravenosti ji akceptovat. Od jedince středního věku se očekává, že přijmou roli dominantní, vedoucí a zodpovědné generace, na níž závisejí dospívající potomci, ale i stárnoucí rodiče (Vágnerová, 2007).

Někteří autoři hovoří v souvislosti s touto životní etapou o krizi středního věku. Langmeier s Krejčířovou (2006) ji konkrétně zasazují do období mezi 40 – 45. rokem života. Podle Vágnerové (2007) se toto období vyznačuje nespokojeností spojenou s pocity prázdnoty a nesmyslnosti dosavadního směřování vlastního života. Člověka sužuje úzkostný pocit, že se blíží do bodu, kdy již nebude možné provést některé změny. Typická bývá obrana proti projevům stárnutí, dekompenzace psychického stavu (úzkost, deprese) či regres (rizikové chování, odvržení závazků aj.) (Thorová, 2015). Thorová (2015) však upozorňuje

na to, že někteří autoři existenci krize středního věku spíše vyvracejí, jelikož mnozí lidé považují střední věk za šťastné životní období.

Dle Thorové (2015) představuje 40. rok jakýsi milník, kdy dochází k bilancování. Jedinec si začíná uvědomovat, že dosáhl životního vrcholu a od teď dochází k sestupu, na jehož konci čeká stáří a smrt. Postupné ubývání vlastních sil, ale i konfrontace se smrtí ve svém okolí, člověka vede k uvědomění si vlastní zranitelnosti a omezenosti života (Říčan, 2014). Thorová (2015, 447) říká: „*Rodiče jsou staří, nemocní, někdy již mrtví, takže jejich děti se ocitají na vrcholu pyramidy a stávají se těmi, kteří jsou na řadě. Lidé si začínají více uvědomovat vlastní smrtelnost, stávají se opatrnějšími a kladou si častěji otázky týkající se smyslu života.*“

V důsledku popisovaných skutečností se tak u mnohých objevuje zvýšený strach ze smrti (Thorová, 2015). Ten může být zapříčiněn například obavou z toho, že člověk nebude schopen plnit své povinnosti ve vztahu k morální a hmotné odpovědnosti za rodinu (Suhail & Akram, 2002). Určité rozdíly lze nalézt i mezi pohlavími. Podle Kastenbauma (2000) bývá větší úzkost ze smrti připisována zpravidla ženám. Jedním z důvodů může být například skutečnost, že ženy v porovnání s muži častěji zastávají roli pečovatelek o umírající (Kastenbaum, 2000).

4.2 Smrt jako zprostředkovaná zkušenost skrze média

Podle Škody a Doulíka (2011) mají zásadní vliv na formování konceptu smrti především vlastní zkušenosti jedince. Žaloudíková (2016) rovněž říká, že každý jedinec si subjektivně interpretuje smrt v závislosti na dosavadních vlivech a zkušenostech, které na něj v průběhu jeho života působily. Nutně však nemusí jít o získání zkušeností přímou, osobní cestou.

Jakonvský (2003) uvádí, že navzdory tomu, že se snažíme konfrontaci se smrtí vyhýbat, jsme neustále zaplavováni zprávami z médií o tragických nehodách a úmrtích, sledujeme pořady, kde smrt figuruje v hlavní roli, a tak se člověk stává vůči smrti imunní. Těmto vlivům nejsou v dnešní době ušetřeny ani děti. Zawistowski (2008) tvrdí, že děti jsou velmi často bombardovány masmédií, která manifestují smrt. Násilí a smrt se objevuje dokonce už v televizních pořadech a pohádkách pro děti. I když bývají pohádky často považovány za jeden z vhodných nástrojů napomáhající dítěti pochopení smrti, může být pro ně i řada informací do jisté míry matoucí. Jako příklad lze uvést popírání faktu, že smrt

je definitivní, resp. nezvratná (Cox, Garrett, & Graham, 2004-2005). Zedníková (2015) říká, že redukce hojného výskytu násilí a smrti v televizi na celorepublikové úrovni je značně problematická, zodpovědnost je tak přenesena na rodiče dětí. Podle Coxové, Garrettové a Grahama (2004-2005) říkají, že pohádky, resp. jejich obsah představuje jakýsi katalyzátor podněcující k debatě s rodiči. Z výzkumu Zedníkové (2013 in Zedníková, 2015) vyplývá, že scény zobrazující umírání či smrt patří dokonce mezi nejsilnější podněty vybízející k rodinné komunikaci na toto téma.

4.3 Smrt v přírodě a smrt domácího zvířete

Dle Theové (2007) jsou to právě přímé zkušenosti se smrtí a umíráním, které ovlivňují postoje jedince ke smrti nejvíce. Kontakt se smrtí v přírodě bývá zpravidla první zkušeností tohoto charakteru, kdy si malé dítě postupně začíná všimnout rozdílů mezi živými a mrtvými organismy. Takovýto způsob setkání dětí se smrtí lze považovat za poměrně dobře srozumitelný a zcela přirozený, ať už jde o uschnutí květiny či mrtvého brouka (Muroňová in Zedníková, 2015).

Zážitek ztráty domácího zvířete bývá pro dítě, ale stejně tak i pro dospělého, zpravidla velmi smutný a bolestný, jelikož dochází ke zpretrhání citového vztahu, který si k našim mazlíčkům vytváříme. Intenzita truchlení se tak odvíjí od toho, jak hluboké bylo vytvořené pouto mezi nimi. Obvykle platí, že čím pevnější a hlubší bylo pouto, tím bývá reakce na smrt těžší. Díky kratšímu životu zvířat zažívají lidé tuto událost zpravidla častěji než smrt svých blízkých, pro některé děti se tak může jednat o jejich první kontakt se smrtí jako takovou (Sharkin & Knox, 2003).

4.4 Smrt blízkého člověka

Odchod blízké osoby patří bezpochyby k nejtěžším okamžikům života pozůstalých, který navždy změní jejich svět (Špatenková, 2008). Jedná se o zátěžovou životní situaci, která klade zvýšené nároky na psychiku pozůstalého. Promítá se nejenom do jeho tělesného stavu, ale stejně tak i do sociálních vztahů (Soukupová, 2006). Ztráta milovaného člověka vyvolává v pozůstalých hluboký zármutek, ale zároveň narušuje i pocit vlastní identity a integrity. Pozůstalí často popisují silný pocit jako by v nich něco zemřelo či jako by ztratili kus sebe. U lidí, které odchod blízkého zasáhl, zpravidla také dochází k nabourání přesvědčení o stabilitě a bezpečnosti světa. Běžné bývá kladení otázek typu: „*Jak to Bůh*

mohl dopustit?“ (Špatenková, 2008). Mnohdy se stává, že smrt blízkého aktualizuje duchovní sféru pozůstalého, především otázky víry a smyslu života (Soukupová, 2006).

Význam osobní zkušenosti se smrtí není zcela jednoznačný. Závěry studií zabývající se touto problematikou přináší rozdílné závěry. Výzkum, zabývající se vývojem konceptu smrti u dětí z izraelského kibucu, které jsou vystavené prakticky každodennímu kontaktu se smrtí díky převládající válečné situaci v této zemi, potvrdil, že faktory sociokulturního prostředí, ve kterém tyto děti žijí, se výrazně podílejí na akceleraci vývoje konceptu smrti. Hranice vyspělého konceptu se může podle autorů studie posouvat až do 6 let věku dítěte (Mahon, 2010). Děti mající zkušenost se smrtí ve svém okolí nebo si samy prochází nemocí ohrožující život, obecně navíc vykazují lepší pochopení příčin smrti a faktu osobní mortality. S velkou pravděpodobností si také lépe uvědomují i aspekt fyzikální nezvratnosti a skončení funkce (Kenyon in Maruščáková, 2006). Na druhou stranu, ale může kontakt se smrtí pochopení konceptu smrti zpomalit. Důvodem může být bagatelizace vysvětlení jako např. „*babička odjela na dalekou cestu*“ nebo aktivací psychologických obran dítěte (Loučka, 2011).

4.4.1 Život ohrožující onemocnění dítěte

Jak již bylo zmíněno v předchozí kapitole, život ohrožující onemocnění je považováno za mocný faktor, jenž způsobuje akceleraci dětského pochopení smrti (Zawistowski, 2008). Hlubší pochopení smrti u dospívajících, kteří se potýkali se závažným onemocněním, bylo prokázáno i ve studii Yang a Chen (2009).

Zásadní roli v tom, jak dítě vnímá smrt, však hraje rodina nemocného dítěte a samotná diskuze na toto téma. Přístup, s jakým se o smrti s nemocným diskutuje, by měl být vesměs stejný jak u dospělého, tak dětského pacienta. Lékaři či rodiče by však měli využívat i kreativních komunikačních stylů (Zawistowski, 2008).

4.4.2 Smrt dítěte

Dříve se rodiny se smrtí některého ze svých členů potýkali výrazně častěji než dnes. Lidé byli konfrontováni se smrtí nikoliv jen na konci svého života, ale bohužel i na jeho počátku. Úmrtnost novorozenců a kojenců byla značně vysoká (Možný, 1990). V porovnání s dnešní dobou, se ale dříve pro děti truchlilo obecně méně (Navrátilová, 2004). Ztráta dítěte tedy byla rodiči podstatně lépe akceptována, než je tomu dnes (Kubíčková, 2001).

Navrátilová (2004) si to vysvětluje tím, že nepokřtěné děti nebyly považovány za plnohodnotné bytosti a zacházelo se tak s nimi nepietním způsobem.

V současné době je však, díky moderní medicíně, smrt dětí spíše vzácná, nicméně stále přítomná. Smrt milovaného dítěte je pro rodiče, ale i ostatní členy rodiny, tragédií s bezbřehými emočními následky (Navrátilová, 2004). V porovnání s minulostí se, dle Navrátilové (2004), rodiče často se smrtí dítěte neumí smířit. Smrt dítěte totiž porušuje všechny biologické zákonitosti světa, a sice, že staří by měli umírat dříve než mladí. Při odchodu dítěte je zákon narušen, což v pozůstalých vyvolává pocit nespravedlnosti a pobouření (McLarenová in Firthová, Luffová, & Oliviere, 2007).

Dytrych a Matějček (1994) říkají, že v současné době se smrt mnohem výrazněji promítá do rodinného života, a o to víc pak zasahuje jednotlivé členy rodiny. Jelikož si rodiče budují vztah ke svému dítěti ještě před tím, než přijde na svět, je jasné, že časné úmrtí dítěte představuje pro matku, ale i otce nepředstavitelnou ránu a zásah do rodinného systému, který je v tu dobu plný očekávání, nadějí a hodnot. Čím je dítě starší, je tento zásah o to silnější a bolestnější, protože vztah k dítěti již byl nedílnou součástí identity obou rodičů.

4.4.3 Smrt rodiče a prarodiče

Ztráta rodiče či prarodiče patří k těm nejbolestnějším, její prožívání však vyplývá z míry závislosti na rodičích. Dospělí jedinci, kteří mají již svou vlastní rodinu, obvykle prožívají tuto skutečnost jinak oproti malým dětem či dospívajícím. Pro ty bývá tato ztráta nejzásadnější (Kubíčková, 2001).

Smrt jednoho z rodičů s sebou nese řadu změn, ať už jde o citové strádání či změny ve fungování domácnost (DiGiulio & Kranzová, 1997). U malých dětí, které často neumí vyjadřovat své pocity verbálně, se často setkáváme se somatickými obtížemi, zvýšenou podrážděností a agresivitou (Aiken, 2000). Dospívající potomci bývají často sužováni nepříjemnými pocity, např. pocity trapnosti za to, že jsou jiní než ostatní atp. Často se také domnívají, že by měli zemřelého rodiče určitým způsobem nahradit (DiGiulio & Kranzová, 1997). Kubíčková (2001) však upozorňuje na to, že stavění dítěte do role zemřelého rodiče, je značně rizikové. Dítě či dospívající by se měli prvně s úmrtím rodiče vyrovnat sami a zvládnout zejména svůj vlastní vývoj. V případě, že by byla tato skutečnost zanedbána, může se to později negativně projevit v podobě určité patologie či psychické poruchy.

Při odchodu prarodičů se děti obvykle setkávají se smrtí v rodině poprvé. Vypořádávání se s touto situací však nebývá mnohdy tak dramatické, jelikož se často může jednat o prarodiče, se kterými se příliš často nevidali nebo s nimi neměli tak úzký vztah jako např. s rodiči. Pokud jsou ovšem vztahy s babičkou či s dědečkem vřelé, mohou děti pociťovat silný zármutek, zvláště tehdy pokud prarodiče nahrazují dítěti autoritu a zastávají rodiče, kteří nemají dostatek času se dětem věnovat (DiGiulio & Kranzová, 1997).

4.4.4 Smrt kamaráda a sourozence

Ztráta blízké osoby a způsob, jakým je tato skutečnost prožívána se v zásadě odvíjí od věku pozůstalého. To platí i u úmrtí sourozenců či kamarádů. Jejich smrt může dospívajícím jedincem silně otřást a vyvolat pocit, že se změnila celá jeho identita. Mnohdy se mohou dostat do nepříjemné situace, kdy se jich například někdo zeptá, kolik má sourozenců. Nově si také musí zvyknout na novou roli v rodině, do níž se díky této skutečnosti dostanou. Dítě se najednou může ocitnout například v pozici nejmladšího sourozence či jedináčka. Jak již bylo zmíněno výše, odchod dítěte je náročný a bolestivý nejen pro samotné rodiče, ale i pro jejich sourozence, a proto je důležité nezaměřovat se pouze na zármutek rodičů, jak bývá zvykem v naší společnosti (DiGiulio & Kranzová, 1997). Pokud totiž dítěti, které může být z nové situace zmatené nebo se cítit sociálně izolované, nevěnujeme v tomto ohledu dostatek pozornosti a jeho city jsou přehlíženy, uzavírá se do sebe a pocit smutku se prohlubuje. Někdy se mohou vyskytovat i pocity viny za smrt svého sourozence. Navíc se mohou přidružit i somatické problémy. Smrt sourozence ale může ohrozit především celkovou stabilitu dítěte a jeho budoucí chování (Aiken, 2000). Aiken (2000) proto doporučuje, aby rodiče své děti z řešení nové situace nevynechávali a o smrti sourozence s nimi hovořili.

Úmrtí kamarádů nebývá přikládána taková důležitost jako smrti příbuzných, protože přátelské vztahy bývají často okolím považovány za povrchní a méně důležité. Některá přátelství však mohou být velmi blízká a důvěrná a jejich ztráta velmi bolestná. Zejména v dospívání, kdy mají jejich přátelé a vrstevníci výsadní postavení, vyvolává odchod kamaráda hluboký zármutek (DiGiulio & Kranzová, 1997).

4.5 Religiozita a spiritualita

Řičan (2007) obecně definuje religiozitu jako niterné prožívání, jednání a chování, kdy se jedinec hlásí k určité církvi nebo náboženské skupině.

Jednotlivá náboženství představují jeden z nejvýznamnějších nástrojů pro vysvětlení smrti a vyrovnání se s ní. Náboženské rituály pak slouží k tomu, aby se pozůstalí mohli důstojně s mrtvými rozloučit. Mnohá náboženská přesvědčení se také podepisují na představách o tom, co se s mrtvými údajně po smrti děje (Davies, 2007). Náboženský přístup, bez ohledu na to, zda jde o křesťanství, islám, hinduismus či buddhismus, nevnímá smrt jako definitivní konec člověka. Nezáleží na tom, jestli se jedná o život záhrobní, reinkarnaci nebo o další trvání duše, protože i navzdory tomu, že tělesný život člověka ustal, vždy máme na mysli život v plnosti, jenž překračuje veškeré hranice, tedy i smrt. V křesťanství je to například jedinečné vědomí, že jsme v paměti Boží (Jankovský, 2003). Pro křesťany ztělesňuje smrt jakési vyústění životní cesty a naděje na spojení s Kristem (Kelnarová, 2007). Křesťanská víra pojednává o existenci nesmrtelné duše, která s příchodem smrti opouští tělo. Křesťané věří, že po smrti vidí člověk celý svůj život, včetně důsledků svého jednání. Hříchy, kterých se případně dopustil během svého žití, mu mohou být odpouštěny, pokud svých činů upřímně lituje (Halík, 2006). Za předpokladu, že dojde ke smíření jedince s Bohem, nepředstavuje smrt něco děsivého (Kelnarová, 2007).

Víra tak může poskytnout jakousi ochranu před úzkostí ze smrti (Dezutter, 2009). To potvrzuje i Haškovcová (2010), která píše, že víra v Boha může být jedním ze způsobů, jak se před strachem ze smrti bránit, nicméně upozorňuje, že to nemusí být absolutním řešením pro všechny. Náboženské přesvědčení tedy bývá obecně spojováno s výskytem nižšího strachu ze smrti (Kupka, 2014). Přestože Machů (2016) ve svém výzkumu prokázala pozitivní vliv víry na akceptaci smrti u věřících osob, vztah mezi vírou a strachem ze smrti se neprokázal jako signifikantní. Na slabý vliv religiozity ve vztahu ke strachu ze smrti poukazuje rovněž i práce Loučky (2009).

Pojem spiritualita se dostal do popředí v posledních desetiletích. Jeho jednoznačné vymezení je ale poměrně problematické a nejednotné (Pechová, 2011). Belzen (2005) říká, že spiritualita má vyjadřovat vztah k transcenci, resp. přesvědčení o vyšší síle, jež přesahuje člověka. Charakteristický je důraz na duchovní prožitek, avšak bez nutnosti afiliace k určité církvi či náboženské skupině (Pechová, 2011).

Vliv náboženství a spirituality na porozumění smrti u dětí a dospělých se stalo předmětem mnohých studií. Výsledky jednoho z výzkumů nasvědčují tomu, že s dosažením 10. roku se u dětí neprojevovalo lepší biologické chápání konceptu smrti, ale spíše šlo o zjevně protichůdné biologické a nadpřirozené myšlenky náboženské, duchovní či metafyzické

povahy. Dané představy přitom vycházely z náboženského a duchovního přesvědčení jejich rodičů (Panagiotaki, Hopkins, Nobes, Ward, & Griffiths, 2018). Z předchozích výzkumů je rovněž patrné, že děti pocházející z věřící rodiny zpravidla věří, že biologické procesy pokračují i po smrti, navíc mají tendenci tíhnout k náboženským výkladům o nezvratnosti smrti a odkazům na Boha či nebe (Harris & Gimenez, 2005; Rosengren, Gutiérrez, & Schein, 2014).

Maruščáková (2006) vyslovila domněnku, že ateistická společnost jedince nespojuje, ale spíše mu poskytuje prostor pro to, aby hledal svůj vlastní směr při formování konceptu smrti. Nicméně to může vést, alespoň na začátku, k větší zmatenosti v porovnání se společnostmi, kde daný typ náboženství předurčuje všeobecně uznávané pojetí smrti. Jak ale ukazuje výzkum Maruščákové (2006), samotný druh osobní víry neurčuje konkrétní subjektivní význam smrti.

4.6 Rodina

Dalšími významnými činiteli podílející se na utváření pojetí smrti jsou bezesporu rodina a rodinná komunikace.

Rodina bývá definována jako společenská skupina, která je spojena manželstvím nebo pokrevními vztahy, odpovědností a vzájemnou pomocí (Hartl & Hartlová, 2015). V literatuře je možné se setkat s pojmem nukleární rodiny. Ta označuje soužití otce, matky a jejich dětí. Pokud hovoříme o rodině, máme tendenci si ji představovat jako tzv. úplnou nukleární rodinu, nicméně v současné populaci je takových rodin pouze třetina. Zbylé rodiny tvoří jedinci, kteří žijí sami nebo jen s dětmi bez partnera (Matoušek, 2003).

Nalézt přesnou a jednotnou definici tohoto pojmu je tedy nesmírně složité. V novější literatuře bývá stále více uplatňován systémový přístup k rodině. Ten je založen na axiomu „celek je více než jen souhrn jeho částí“. Každý takový rodinný systém se rozprostírá v prostoru i čase, biologickém a sociálně-historickém kontextu. Vedle rodinného systému je důležité zmínit i rodinný proces, kterým rozumíme jednotlivé interakce a akce mezi jednotlivými členy uvnitř, ale i vně rodinného systému (Sobotková, 2012). Lovasová (2005) považuje rodinu za mikrosvět neboli vzorovou společnost, v níž si dítě osvojuje základní vzorce chování, návyky, dovednosti a strategie zásadní pro jeho orientaci ve společnosti, zvláště v interpersonálních vztazích. Každé dítě si tak vytváří své vlastní pojetí světa, jenž

do jisté míry vychází z toho, jak mu jeho vychovatelé zprostředkovávají realitu a jak jej do ní uvádějí.

4.6.1 Postoje ke smrti

Postoj představuje hodnotící vztah, přičemž předmětem postoje může být cokoli (Nakonečný, 2009). Postoje, včetně postojů ke smrti a umírání, v sobě zpravidla zahrnují tři komponenty: citový vztah, kognitivní složku a chování. Citový vztah může být reprezentován různými emocemi, ať už jde o strach, úzkost či apatii, rezignaci nebo touhu, se kterou se lze setkat zpravidla u jedinců s vážným, život ohrožujícím onemocněním (Vágnerová, 2007). Vlastní zkušenosti jedince se smrtí a vědomosti pak představují kognitivní komponentu postoje. Vzhledem k tomu, že málokdo o takovéto zkušenosti stojí, nebývají příliš bohaté. Proto často dochází k převaze emocionální stránky nad kognitivní. Přítomné emoce pak dávají podobu chování daného člověka. Nejčastěji se však můžeme setkat s tendencí zabránit konfrontaci se smrtí nebo alespoň s tímto tématem.

Hodnocení může nabývat dvou extrémních pólů – kladného či záporného vztahu nebo souhlasného a nesouhlasného stanoviska atd. Nicméně jen málokdo zaujímá čistě vyhraněné postoje (Nakonečný, 2009). Reimer (2007) ve své disertační práci věnující se změně postojů ke smrti u jedinců, kteří se starají o staré lidi, shledává rovněž dva základní postoje ke smrti – pozitivní a negativní. Pozitivní postoj se vyznačuje vyrovnáním se se smrtí, ať už svojí či někoho jiného, zvýšení víry v to, že po smrti nastane šťastný konec a že smrt je vysvobozením z bolesti a utrpení. Negativní postoj ke smrti se demonstruje vyhýbáním se myšlenkám, které se vztahují ke smrti např. jejich vytěšňování či popírání a úzkostí z konce života. Mimo pozitivní a negativní vztah ke smrti lze rozlišit ještě neutrální postoj, kdy je ke smrti přistupováno jako ke skutečnosti, které se není možné vyhnout. Konec života je tak pojímán jako přirozená součást života. Myšlenky na blížící se smrt pak nepřinášejí nápadně silné reakce nebo emoce (Van Rast & Marcoen, 2000).

Dříve se studie zabývající se touto problematikou soustředily především na zjišťování vědomých postojů pomocí dotazníků a sebesupozovacích škál. Nicméně jejich použití může přinášet určitá zkreslení ve výsledcích (Basset & Dabbs, 2003). Basset a Dabbs (2003) se proto domnívají, že by v centru zájmu výzkumníků měly stát také nevědomé postoje ke smrti. Výsledky mnohých výzkumů naznačují, že mezi nevědomými neboli implicitními postoji a vědomými postoji lze pozorovat rozdíl. V našem prostředí se tímto tématem jako první zabývala Čížková (Čížková, 2017).

Nakonečný (2009) říká, že postoje lze chápat jako produkty učení tzn., že zdrojem jsou osobní zkušenosti jedince. Vychází z individuálních kontaktů a interakcí, ale zároveň již utvořené postoje kontakty a interakce ovlivňují. Roli však hrají nejen samotné zkušenosti jedince, ale také převzaté poznatky. Při formování postojů nelze opomenout ani vlivy modelů, resp. jejich napodobování. Přičemž za nejvýznamnější zdroj podílející se na utváření postojů, hodnotové orientace aj. (od narození a mnohdy až do dospělosti) je považováno rodinné prostředí (Škrabánková, 2004).

4.6.2 Význam rodinné komunikace na téma smrt a umírání

V rámci interpersonální komunikace dochází k vzájemnému působení všech zúčastněných, poznávání sebe samých, ale zároveň poskytuje i prostor pro to, aby ostatní poznávali i nás (DeVito, 2001). Vybíral (2000) definuje komunikaci jako interakci, jež je uskutečňována pomocí symbolů. Podle autora může mít podobu „sdělování“ či „sdílení“. Nejde tedy pouze o obsahovou stránku sdělení, nýbrž i o vztahový rámec v komunikaci. Pro rodiče představuje komunikace zpravidla radost, prožitek společně stráveného času a hlubší poznání svého dítěte. Poskytuje také prostor k vysvětlení a objasnění toho, čemu dítě nerozumí. Komunikace nám tedy umožňuje, abychom se vzájemně lépe chápali (Špaňhelová, 2009). Rodinná komunikace tvoří jeden z hlavních předpokladů fungování rodiny, a právě její narušení může způsobit problémy ve fungování celého systému rodiny, ale i jednotlivých členů (Veldová, 2007). Veldová (2007) říká, že za narušením komunikace stojí tabu, ať už se jedná o zakázaná témata či tabu týkající se vyjadřování citů, které lze najít prakticky ve všech rodinách, avšak v různé míře.

Podle Vojtíška, Duška a Motla (2012) je smrt v dnešní společnosti stále do jisté míry tabuizována a člověk před ní utíká. Tam, kde je smrt vnímaná jako tabu, bývá diskuze o ní považována za morbidní a děti jsou z kontaktu s ní vylučovány proto, že by „toho na ně bylo moc“ (Kübler-Ross, 2015). Pro české rodiče může být dokonce těžší hovořit o smrti se svými dětmi, jelikož se o ní u nás mluví celkově méně, například v porovnání s USA (Loučka, 2011). Dospělí mohou mít určitý blok v komunikaci na toto téma se svými dětmi, a proto mají tendenci se doma této konverzaci spíše vyhýbat, což potvrzuje hned několik výzkumů (např. Feifel, 1990; Vianello & Lucamante, 1988; Willis, 2002). Jednou z příčin, proč rodiče nemluví se svými dětmi o smrti, může být přítomnost vlastní úzkosti dospělého (Yalom, 2006). Rodiče tak, namísto pravdivé odpovědi, volí eufemismy proto, aby děti nevyděsili. Goldmanová (2009, 81) uvádí, „že dospělí často nabízejí svým dětem rychlá řešení, opřená

o mýty a klišé, v nichž sami vyrůstali“. Tato snaha však může vést ke zpomalení vývoje objektivního konceptu smrti (Loučka, 2009). Zatajování určitých informací ve snaze děti ochránit, může u nich navíc zvyšovat úzkost a vyvolávat zmatek (Silverman, Weiner, & El-Ad, 1995). Loučka (2009) však ve své práci vyvrací, že by rodiče, kteří se smrti bojí více, o ní komunikovali se svými dětmi méně než ti, kteří se smrti tolik nebojí. Přestože může být pro některé matky obtížné se svými dětmi na toto téma hovořit, ve výzkumu Zedníkové a Pechové (2015), samy připouští, že je diskuze na toto téma důležitá.

4.6.3 Přínosy rodinné komunikace na téma smrt a umírání

Hovořit s dítětem o smrti je bezpochyby těžké a citlivé, nicméně uvážlivou a láskyplnou odpovědí můžeme nepříjemné myšlenky a pocity dětí utišit (Goldman, 2009). Goldmannová (2009) zdůrazňuje, že je důležité, aby rodiče brali otázky dětí vážně, čímž jim dávají pocit jistoty a bezpečí.

Společná otevřenější komunikace dětí a rodičů na toto téma by měla u dětí obecně strach ze smrti zmírňovat. Silverman, Weiner a El-Ad (1995) poukazují na důležitost otevřené komunikace mezi rodiči a dítětem zejména v situacích, kdy se dítě přizpůsobuje nějaké ztrátě. Navíc by, dle autorů, měla zajistit i lepší porozumění konceptu smrti. Jiné výzkumy ovšem neukazují na to, že by vzájemná komunikace ohledně smrti měla určitý dopad na pochopení konceptu smrti u dětí (Hunter & Smith, 2008; Loučka, 2009).

Někteří rodiče nepovažují za důležité s dětmi o smrti mluvit, jelikož se domnívají, že malé děti smrti ještě nerozumí. Z toho důvodu s nimi diskuzi na toto téma často vůbec neotevírají. Nicméně pochopení smrti dítětem je často vyzrálejší, než dospělí předpokládají. Rodiče často podhodnocují schopnost dětí rozumět smrti, jak uvádějí některé starší studie (např. Vianello & Lucamante, 1988; Lonneto in Žaloudíková, 2016;). Novější výzkumy však tuto hypotézu spíše vyvracejí (např. Ellis & Stump, 2000).

Děti často samy o smrti přemýšlejí, pokud ale nemají příležitost o tomto tématu s rodiči mluvit, mohou si vytvářet mylné představy o smrti (Yalom, 2006). K tomu jim mohou posloužit vlastní zkušenosti, ale i informace z médií či z rozhovoru s kamarády (Žaloudíková, 2016).

4.6.4 Zásady rodinné komunikace na téma smrt a umírání

Žaloudíková (2016) říká, že jakmile dítě pochopí biologickou podstatu života, je možné s ním již poměrně účinně komunikovat o smrti. Podstatné je, aby dospělý vždy konkrétní strategie a jazyk přizpůsobil vyspělosti dítěte a jeho dosavadním znalostem.

Matějček s Dytrychem (2002) zastávají názor, že by dítě mělo být o všech nepříznivých událostech odehrávajících se v rodině informováno včas. Informace by jim neměly být zapírány a s jejich oznámením by se nemělo zbytečně otálet. Odložením či zatajením pravdy je totiž možné celou situaci ještě zhoršit. Rodiče by tak měli své potomky podporovat v tom, aby o tomto citlivém tématu hovořily. Odpovědi na otázky dítěte by měly být citlivé, ale zároveň i pravdivé. *„Otevřené a uvolněné sdílení myšlenek a pocitů s dítětem mu usnadní, aby se svobodně projevil, a zároveň umožní, aby proces truchlení probíhal přirozeně. To vše v bezpečném ovzduší plném úcty a upřímnosti“* (Goldman, 2009, 82).

VÝZKUMNÁ ČÁST

5 Výzkumný problém

Předmětem předkládané práce je fenomén smrti z pohledu žen, resp. matek ve středním věku. V současné době se objevuje stále více tendencí změnit celospolečenský postoj ke smrti. Kisvetrová a Králová (2014) uvádí, že tabuizace smrti vyvolávající v jedinci úzkost, vývoji dětského pojetí smrti neprospívá.

Na formování konceptu smrti se uplatňuje vliv médií, náboženství, vlastních zkušeností jedince, a zvláště pak vliv rodinného prostředí, kde jedinec vyrůstal. Postoje rodičů ke smrti zprostředkované pomocí subjektivních názorů, ale i objektivní informace vztahující se ke smrti, které dospělí svým dětem předávají, na ně mají přímý dopad. Někteří rodiče ve snaze uchránit potomky před smrtí, často zabraňují její konfrontaci s dítětem. Nicméně dítě zpravidla úzkost dospělých ze smrti vnímá a přebírá jejich popření jako adaptační mechanismus i ve snaze své rodiče ochránit před tím, aby museli čelit opětovnému vystavení dané úzkosti (Loučka, 2007).

Jak ukázaly mnohé studie, diskuze mezi rodiči a jejich dětmi může hrát důležitou roli v dětském chápání smrti. Velká část publikací či výzkumných studií se zabývá komunikací v rodinách s umírajícím či zemřelým členem (např. Barnes, Kroll, Burke, Lee, Jones, & Stein, 2000; Young, Dixon-Woods, Windridge, & Heney, 2003; Plevová & Slowik, 2010). Nicméně pouze zlomek z nich se věnuje specifikům této komunikace v běžném životě, aniž by se rodina aktuálně vypořádávala s umíráním či úmrtím blízké osoby. V zahraničí je to např. studie Huntera a Smitha (2008), z tuzemských studií lze jmenovat práci Loučky (2009), Zedníkové (2015), studii Žaloudíkové (2016) či výzkum Zedníkové a Pechové (2015).

Pro lepší porozumění tomu, jak je s tématem smrti a umírání v rodině nakládáno a jak je diskutováno, je potřeba zaměřit se na kontext samotné rodiny, ale i na mezigenerační souvislosti. Důležitou roli zde mohou hrát např. prožité události, postoje rodičů ke smrti či uplatňované komunikační strategie v rámci původní rodiny. A právě tyto zkušenosti se smrtí či s tímto tématem obecně se mohou promítat do toho, jaká pozornost je této tematice v současné rodině věnována, a jak se svým potomkem rodiče, respektive matky, o smrti

hovoří. Znalost těchto souvislostí nám tedy může napomoci k objasnění příčin současně uplatňovaného přístupu matky k této problematice u jejich dětí.

Vzhledem k tomu, že byl zmíněný mezigenerační aspekt dosud v rámci výzkumných šetření opomíjen, mohly by zjištěné informace poskytnout nový vhled do dané problematiky. Zároveň by tato práce mohla vytvořit teoretickou základnu pro další výzkumnou činnost.

5.1 Cíl výzkumu a výzkumné otázky

Výzkumným cílem práce bylo zmapovat téma smrti z perspektivy žen, jak v roli dítěte, tak v roli matky ve středním věku. Pozornost byla věnována především tomu, jaké je pojetí smrti u žen ve středním věku. Dále bylo zjišťováno, jaké zkušenosti se smrtí či s tímto tématem si obecně matky odnášejí ze svého dětství a dospívání, přičemž byl kladen důraz zejména na rodinnou komunikaci týkající dané problematiky. Zároveň bylo zjišťováno, jak se tyto matčiny zkušenosti promítají do přístupu k tématu smrti, který uplatňuje ve své současné nukleární rodině.

Předkládaný výzkum tak zahrnuje dvě roviny. První z nich se věnuje retrospektivnímu pohledu matek na vlastní dětství se zřetelem na matčiny vzpomínky, zkušenosti se smrtí či s tímto tématem obecně. Druhá rovina sleduje jejich individuální pojetí smrti a způsoby komunikace, které uplatňují v rámci diskuze na toto téma se svými dětmi. Zjištěné skutečnosti budou následně dány do souvislostí.

Hlavním cílem výzkumu bylo zjistit jakou roli hrají matčiny zkušenosti se smrtí, resp. s tematikou smrti získané v rámci původní nukleární rodiny v tom, jak je toto téma diskutováno v současné rodině s jejími dětmi.

Na základě uvedeného cíle byla stanovena hlavní výzkumná otázka a čtyři výzkumné podotázky:

HVO: Jakým způsobem se promítají matčiny zkušenosti se smrtí (s tématem smrti) z nukleární rodiny do způsobu komunikace, který uplatňuje u svých dětí na toto téma?

VO1: Jaké je pojetí smrti u žen ve středním věku?

VO2: Jaké zkušenosti se smrtí (s tématem smrtí) si matky odnášejí ze své nukleární rodiny?

VO3: Jak bylo téma smrti diskutováno v rámci nukleární rodiny matek?

VO4: Jak matky hovoří o tématu smrti se svými dětmi?

6 Popis zvoleného metodologického rámce a metod

V této kapitole bude popsán zvolený typ výzkumu s odůvodněním, dále bude pozornost věnována metodě získávání dat, která byla v tomto výzkumu uplatněna. Uvedena bude rovněž metoda zpracování a analýzy dat. Závěrečná kapitola se bude věnovat etickým problémům a způsobu jejich řešení.

6.1 Zvolený typ výzkumu

S ohledem na povahu daného tématu a nedostatečně bohaté výzkumné podloží byl zvolen kvalitativní přístup k výzkumu. Hendl (2005) považuje tento typ výzkumu za nejvhodnější prostředek k počáteční exploraci problému. Kvalitativní přístup totiž dovoluje jít do hloubky daného tématu. Umožňuje prozkoumat a orientovat se v určitém široce definovaném jevu a získat o něm maximální množství informací (Švaříček & Šed'ová, 2014). Uplatnění kvalitativního typu je vhodné zejména tam, kde se snažíme popsat, analyzovat a následně interpretovat nekvantifikované nebo nekvantifikovatelné vlastnosti zkoumaných jevů. Velkým přínosem je především možnost zkoumat daný fenomén v přirozeném prostředí, což výzkumníkovi umožňuje postihnout větší množství potencionálních vztahů (Miovský, 2006). Díky kvalitativnímu přístupu lze získat hloubkový popis případů, které dále můžeme porovnávat a sledovat jejich vývoj a zkoumat další příslušné procesy, přičemž je stále bráno v potaz působení kontextu, konkrétní situace a podmínky (Hendl, 2005).

V porovnání s kvantitativním typem výzkumu, bývá kvalitativnímu přístupu vytýkána jeho pružnost a nestrukturovanost a s tím související nemožnost výzkum opakovat nebo jen stěží. V porovnání s kvantitativními výzkumy jsou výsledky kvalitativních výzkumů považovány za sbírku subjektivních dojmů výzkumníka. Další úskalí spatřují kvantitativní výzkumníci v problematice zobecnování výsledků dané omezeným počtem participantů, kteří se navíc nacházejí na jednom místě (Hendl, 2005). Závěry tak platí pouze pro daný vzorek, na němž byla data získána (Švaříček & Šed'ová, 2014). Hendl (2005) však říká, že zmíněné výhrady jsou vykompenzovány jinými vlastnostmi. Navíc platí, že to, co kvantitativně orientovaní výzkumníci vidí kriticky, může být v mnoha případech spíše přednost.

6.2 Metody získávání dat

Sběr dat proběhl pomocí metody rozhovoru. Švaříček s Šed'ovou (2014) vymezují rozhovor jako nestandardizované dotazování jednoho účastníka výzkumu zpravidla jedním badatelem za užití několika otevřených otázek. Pro účely této práce jsem zvolila konkrétně metodu polostrukturovaného rozhovoru, jenž je založený na předem připraveném seznamu témat a otázek (viz Příloha 4). Výhodou polostrukturovaného interview je pružnost celého procesu získávání informací (Hendl, 2005). Umožňuje totiž pokládání doplňujících otázek pro zajištění vyšší přesnosti a výtěžnosti ve srovnání s běžným plně strukturovaným rozhovorem (Miovský, 2006).

Sběru dat předcházelo vytvoření seznamu témat a otázek, na základě kterých byl proveden pilotní rozhovor. Díky němu se některé z otázek ukázaly jako nadbytečné, a proto byly vyřazeny. Další rozhovory pak byly realizovány dle upraveného seznamu otázek. Celkem bylo provedeno 7 rozhovorů, včetně prvního pilotního rozhovoru, který byl do výzkumu rovněž zařazen.

Před započítím každého rozhovoru byly respondentky seznámeny s cílem výzkumu, jeho průběhem a zároveň ujištěny o zachování důvěrnosti. Poté byly upozorněny na nutnost nahrávání rozhovoru na diktafon. Následně byly požádány o podepsání informovaného souhlasu. Každý rozhovor trval přibližně 45 – 60 min. Většina z nich se uskutečnila na přání respondentek na jejich pracovištích, se dvěma zbylými ženami pak výzkum proběhl v jejich domácnosti. Na závěr rozhovoru dostaly všechny participantky prostor pro případné otázky a zpětnou vazbu. Po skončení byl všem respondentkám předán kontakt na předjednaného psychologa, jehož služeb by mohly v případě potřeby využít. Rovněž jim byla nabídnuta možnost zaslání výsledků výzkumu e-mailem.

6.3 Metody zpracování a analýzy dat

Pro zpracování dat byla zvolena případová studie, kdy v centru zájmu stojí případ. Případem lze rozumět objekt výzkumného zájmu, tedy osobu, skupinu či organizaci aj. (Miovský, 2006). Oproti statistickému šetření shromažďujeme velké množství dat od jednoho či několika málo jedinců (Hendl, 2005). Práce na případové úrovni nám umožňuje sledovat, popisovat a vysvětlovat případ v jeho celistvosti, čímž lze získat přesnější a do hloubky jdoucí výsledky. Prostřednictvím nich je pak možné lépe porozumět jednotlivým vztahům, ale i celkovým souvislostem (Miovský, 2006). Tato strategie tedy poskytuje

možnost hledání, popsání a vysvětlování vlivů jednotlivých determinant a souvislostí v rámci daného případu.

V rámci případových studií lze rozlišovat několik základních typů (Miovský, 2006). V centru zájmu předkládané práce je celkem 7 žen, a proto se jedná o tzv. mnohonásobné případové studie (Švaříček & Šedřová, 2014). Švaříček s Šedřovou (2014) užívají tohoto označení pro výzkum, kde je prováděno šetření u více osob, minimálně dvou. Vzniklé výsledky se pak navzájem porovnávají. Závěry ze všech zkoumaných případů jsou nakonec shrnuty do závěrečné zprávy.

Analýza a interpretace dat v rámci případové studie nemá jasná, předem stanovená pravidla. „*Absence uceleného a uznávaného přístupu k datům vzešlých ze studia případů v praxi znamená, že téměř každá studie představuje do jisté míry originální analytický a interpretativní přístup. Jediným společným znakem a tím i specifickým případových studií ve srovnání s dalšími kvalitativními scénáři je již zmiňovaný pohled na případ jako na integrovaný systém*“ (Švaříček & Šedřová 2014, 109).

V předkládané práci byla pro práci s daty zvolena metoda obsahové analýzy zahrnující široké spektrum dílčích metod a postupů, která umožňuje analýzu jakéhokoli textového dokumentu (Miovský, 2006). Po nasbírání dat metodou rozhovoru byla provedena doslovná transkripce (včetně nespisovných výrazů) audiozáznamu všech interview. Následně byl text očištěn od výrazů, které samy o sobě nenesou žádnou další informaci. Rovněž byly vynechány ty části vět, které nepřinášejí nějakou identifikovatelnou explicitně vyjádřenou informaci (např. různé zvuky či slova tvořící tzv. slovní vatu) (Miovský, 2006). Miovský (2006) tuto techniku nazývá redukcí prvního řádu. Ta je vhodná především tam, kde se nezaměřujeme na dílčí projevy mluveného slova, nýbrž na obsahy. Dalším krokem bylo kódování dat. Kódování dat je proces, v němž převádíme prvotní podobu záznamu dat do datových jednotek, se kterými lze dále pracovat. Vytvořeným segmentům pak přiřazujeme názvy. Po definování základních jednotek následuje tvorba systému kategorií a těmto kategoriím odpovídajících kódů. V rámci předkládaného výzkumu se konkrétně jednalo o deskriptivní přístup, kdy systém kategorií vzniká postupně během analýzy na rozdíl od teoretického přístupu, ve kterém dochází k přiřazování kódů do již předem vytvořeného systému (Miovský, 2006).

6.4 Etické problémy a způsob jejich řešení

S ohledem na citlivost tématu práce jsem před zahájením samotného výzkumu kontaktovala etickou komisi Katedry psychologie FF UP a předložila ji výzkumný záměr své diplomové práce. Ta s realizací výzkumu souhlasila.

Před začátkem rozhovoru byla každá respondentka ujištěna o zachování důvěrnosti, tzn. že v práci nebudou uvedena data, která by mohla čtenáři napomoci při identifikaci zúčastněných žen. Z toho důvodu byla všem účastnicím přiřazena fiktivní jména. Dále byly informované o tom, že poskytnuté odpovědi budou sloužit výhradně pro účely tohoto výzkumu. Rovněž i zvukové nahrávky z uskutečněných rozhovorů budou použity pouze pro jejich přepis, který má sloužit pro další práci s daty. Všechny participantky byly rovněž obeznámeny s tím, že pokud by jim bylo nepříjemné na některou z položených otázek odpovídat či by se jednalo o příliš intimní záležitost, mohou se odpovědi zdržet, případně celý rozhovor kdykoliv ukončit. V neposlední řadě jim byla nabídnuta možnost nahlédnout do přepisu rozhovoru a v případě potřeby některé výpovědi upravit. Žádná z respondentek však této možnosti nevyužila. Z etických důvodů nebude v přílohách zveřejněn ani žádný z přepisů rozhovoru v celé jeho šíři, jelikož se v nich objevují citlivé informace, které si účastnice výzkumu nepřály zveřejňovat.

Před započítáním interview byly všechny respondentky také požádány o podepsání informovaného souhlasu (viz Příloha 3). Po skončení rozhovoru byl každé z nich předán kontakt na psychologa v blízkosti bydliště, se kterým byla předjednána spolupráce. V případě potřeby tak měly možnost obrátit se na odbornou pomoc. V závěru jsem každé účastnici nabídla možnost zaslání diplomové práce v elektronické podobě.

6.5 Soubor

V rámci překládané práce jsem se zaměřila na ženy, resp. matky ve středním věku (35-50 let), jež mají děti ve věku 9 – 20 let.

Při určování výzkumného vzorku, jsem vycházela z předpokladu, že matky mají v životě dítěte výsadní postavení, a tak se předpokládá, že se významným způsobem podílejí i na komunikaci související se smrtí, jak potvrzuje např. výzkum Zedníkové a Pechové (2015). Stanovení kritéria věku respondentek se odvíjelo od skutečnosti, že je velká část výzkumné pozornosti věnována problematice smrti a umírání v dětství nebo ve stáří. Z toho důvodu jsem se rozhodla zaměřit na období středního věku, kdy se otázky smrti a umírání

dostávají znovu do popředí (Thorová, 2015). Navíc bývají potomci těchto žen zpravidla ve zmíněném věkovém rozpětí, tedy v období adolescence (Vágnerová, 2007).

Dolní věková hranice u dětí respondentek byla stanovena na 9 let. Loučka s Vančurovou (2011) totiž uvádějí, že k pochopení „dospělého“, souvislého konceptu smrti dochází zpravidla kolem 9. roku života. Horní hranice 20 let pak určuje přibližný konec období dospívání, kdy se jedinci začínají postupně osamostatňovat. Někteří odchází z domova, čímž se ukončuje dlouhá etapa každodenního ovlivňování a zasahování do života dítěte ze stran rodičů (Říčan, 2014). Horní věková hranice by měla navíc zajistit i to, aby si matky na události spojené s kontaktem dítěte se smrtí, na komunikaci související se smrtí aj. ještě pamatovaly, jelikož by mělo jít o ne tak časově vzdálené skutečnosti. Stanovené věkové rozmezí by navíc mělo umožnit i postihnoutí případného vývoje či proměny v rámci této tematické diskuze atp. Vzhledem k tomu, že cílem tohoto výzkumu není popis či srovnání vývoje konceptu smrti u jednotlivých dětí, není potřeba jejich věkové rozpětí více zužovat. Stejně tak není pro účely této práce stěžejní ani pohlaví dítěte.

6.5.1 Způsob výběru výzkumného vzorku z populace

Pro výběr výzkumného souboru jsem zvolila metodu prostého záměrného výběru. Podle Miovského (2006) tato metoda umožňuje výběr vzorku na základě předem určených kritérií nebo souboru kritérií. Zmíněný způsob výběru se užívá zejména tam, kde nehledáme příliš velký výběrový soubor a osoby splňující daná kritéria jsou poměrně snadno dostupné.

Samotnému výběru výzkumného vzorku předcházelo stanovení základních kritérií, které by měli potenciální účastníci výzkumu splňovat. Konkrétně se jednalo o 2 základní kritéria:

- Ženy ve středním věku (35 - 50 let)
- Alespoň jedno dítě ve věku 9 - 20 let

S přihlédnutím ke stanoveným kritériím jsem oslovila 11 žen. Většina potenciálních účastnic byla kontaktována prostřednictvím telefonu, zbylé dvě pak byly požádány o spolupráci na výzkumu osobně. Po obeznámení s tématem a cílem práce, přislíbilo svou účast celkem 8 z nich. Nakonec však jedna z žen zapojení do výzkumu odřekla kvůli náhlému úmrtí v rodině. Zájem o účast ve výzkumu také projevil jeden z manželů, nicméně s ohledem na stanovená kritéria, nebyl do výzkumu zařazen.

6.5.2 Charakteristika výzkumného vzorku

Výzkumný vzorek zahrnoval celkem 7 žen ve věkovém rozmezí 36 – 46 let, přičemž většina z nich měla dvě děti. Jedna z respondentek vychovávala jedno dítě, jiná měla tři potomky. Nejmladšímu dítěti bylo 9 let a nejstaršímu pak 20 let. Všechny účastnice výzkumu žily v době konání výzkumu v Plzeňském kraji. Všechny z nich vyrůstaly v úplné nukleární rodině (matka, otec, děti). Svě děti rovněž vychovávaly v rámci úplné rodiny, nicméně ve dvou případech se jednalo o doplněné rodiny, kdy se na výchově dětí podílel nový partner žen. Všechny dotazované ženy až na jednu z nich uvedly jako nejvyšší dosažené vzdělání střední odborné s maturitou. Zbylá účastnice výzkumu je vyučena v oboru bez maturity. S výjimkou jedné z dotazovaných jsou všechny ženy bez náboženského vyznání. Popis výzkumného souboru je shrnut v následující tabulce.

Tabulka 1.: Popis výzkumného souboru

Participantky	Věk	Vzdělání	Počet dětí	Pohlaví dětí	Věk dětí	Náboženství
Amálie	40	SOŠ	2	dcera syn	18 16	—
Božena	44	SOŠ	2	syn syn	19 17	—
Cecílie	36	SOU	1	dcera	16	—
Doubravka	42	SOŠ	3	dcera syn syn	18 10 9	—
Ema	46	SOŠ	2	syn dcera	20 15	—
Františka	39	SOŠ	2	syn syn	18 13	Katolická církvev
Gita	40	SOŠ	2	syn dcera	17 12	—

SOŠ – střední odborné s maturitou, SOU – vyučení v oboru bez maturity

7 Výsledky

V následující kapitole budou představeny jednotlivé případové studie. Každá z nich zahrnuje stručnou charakteristiku původní a současné rodiny ženy. Kapitola je dále rozdělena do tří oblastí: pojetí smrti, vlastní dětství a téma smrti, současná rodina a téma smrti a mezigenerační přesah. Jednotlivé případy jsou v závěru této kapitoly porovnány a shrnuty v závěrečné zprávě.

7.1 Amálie

Amálie vyrůstala v úplné rodině společně se starší a mladší sestrou. Vztahy ve své původní rodině popisuje jako velmi pevné a celkově vyzdvihuje soudržnost všech jejích členů, včetně širší rodiny. V její současné rodině se rovněž snaží o podporu soudržnosti. V domácnosti žije s manželem, s 18 letou dceru a 16 letým synem.

Pojetí smrti

Amálie vnímá smrt jako přirozenou součást života. *„Smrt do života patří, to tak prostě je. Je to smutný, ale je to tak.“* Podle ní, nemusí mít smrt za určitých okolností negativní povahu. Říká: *„Když je člověk starej a nemocnej, tak to beru tak, že je to pro toho člověka vysvobození, ač je to vždycky smutná událost.“* V této souvislosti uvedla, že pokud člověk smrt druhého očekává, může být pro něj snazší se s toto ztrátou vypořádat. *„Třeba manželovo rodiče umřeli na rakovinu, tak v tom případě bych to pochopila. Když je člověk starej a nemocnej, tak se s tím člověk prostě snáz smíří. Ale když je nějaká zbytečná, tragická, nešťastná náhoda, tak je to vždycky smutný a zbytečný. Ale i tak se s tím člověk musí smířit.“* Na otázku, co podle ní nastává po smrti odpověděla: *„Jako já k tomu mám respekt, ale neříkám, že v to věřím. Jako že by byl nějakej posmrtnej život, tak tomu já nevěřím. Já jsem spíš takovej jako praktik, suchar.“*

Hovořit o smrti jí, dle jejích slov, nečiní velké problémy. *„Tak jako v pohodě, ale jako je to takový neobvyklý téma, někdy člověk neví, jak na to reagovat.“* K otázce, zda přemýšlí o své vlastní smrti, říká: *„Jako nějak se tím nezaobírám. Spíš třeba teďka, jak jsme byli na tom rozloučení, tak jsme se pak o tom doma s manželem bavili, jak to probíhalo. Tak jsme si tak říkali, že nám přišlo příjemnější mít ten pohřeb v rodinným kruhu, než třeba velký pohřeb, že i on by to rád nějak takhle v rodinným kruhu.“*

Vlastní dětství a téma smrti

Na otázku, zda se doma o smrti bavili, Amálie odpověděla: „*Vždycky jsme se o tom bavili, nebylo to, že by nám to třeba rodiče tajili, to si nevzpomínám. Prostě normálně, jak to tak přišlo.*“ Celkově tento přístup rodičů hodnotí kladně a nechtěla by na něm cokoli měnit. „*Asi bych na tom nic neměnila, nevidím, že by na to mě za nechalo nějaký následky.*“

Jako první, a asi jediné setkání se smrtí, Amálie uvádí smrt svého dědečka. „*První byl děda, ale to si, jak to bylo v té nemocnici, tak si to úplně nepamatuju. To mi bylo asi kolem 10. nebo 11. roku. Ale jak říkám, byl nemocnej, byl v nemocnici, tak to na mě úplně tak nedolehlo. Možná i tím, že už s náma nebyl doma, tak jsem to tak nějak brala.*“ Skutečnost, že její dědeček zemřel poznala již z reakcí rodičů a babičky. „*Oni přijeli tenkrát s babičkou z nemocnice, takže vlastně jak přijeli, tak jsem to už jako tušila. Přijeli uplakaný, takže... Nevím už přesně, kdo mi to řekl, asi mamí mi to řekla, spíš než babička.*“ Podle jejích vyprávění se o této smutné události u nich doma hovořilo poměrně hojně. „*Prostě toho byl plnej barák. Všechno se řešilo hlavně u nás, protože jsme bydleli s babičkou, takže se to řešilo tady.* Na otázku, zda o odchodu dědy mluvil i někdo s ní, uvedla: „*Tak jak se to řešilo, tak spíš člověk něco zaslechnul, jak byl v tom dění, ale aby se mnou vyloženě něco, to asi ne. Jako vím, že jsme se bavili, co se stalo, co bylo...*“ Sama potřebu iniciovat takovýto rozhovor neměla. Pohřbu prarodiče se účastnila, nicméně na okolnosti pohřbu si již nevzpomíná.

Současná rodina a téma smrti

Amálie uvedla, že v její současné rodině se zpravidla tématu smrti nevyhýbají. „*Jo tak jako bavíme se o tom normálně, co tak jako vyplyne.*“ Vybavuje si situaci, kdy jim zemřel pes a křeček, a vzpomíná, jak svým dětem tuto situaci s manželem vysvětlovali. „*Já teď přemýšlím, jestli se třeba vyptávaly, co s nima pak je, jestli jsme se o tom nějak podrobněji bavili. Je pravda, že asi když byly malinký, tak jsme jim říkaly, že jdou do nebička. Ale abychom před nima něco takovýho tajili, jakože bychom je tím nechtěli zatěžovat, to jako ne.*“ Když Amálii odešli její rodiče, byly její děti, dle jejích slov, hodně malé. Proto se domnívá, že šla celá událost mimo ně, že si na ni nevzpomínají.

Smrt její rodinu zasáhla až nyní. „*Teď jsme teda shodou okolností měli v rodině úmrtí, je to 14 dní. Umřel mi můj bratranec. Takže je to teďka u mě téma dost takový čerstvý.*“ Dále popisuje, jak se s celou situací vyrovnávala ona sama. „*Já jsem teda taková, že mám toho dost v sobě a nechci tím zatěžovat okolí, hlavně děti. Já jsem v tomhle takovej sysel. Ale samozřejmě to šlo ven. A samozřejmě s manželem si to všechno řekneme.*“ Dětem

celou událost oznámil její manžel. „*Já jsem byla v práci, tak jim to řekl manžel. Pak jsem přijela domu a ony už to věděly. Jako co mi manžel říkal, tak jim řekl na rovinu, že Eda umřel. Pak se o tom pobavili, co se stalo, nestalo. Prej to teda na tátovi i poznaly.*“ Reakci jejích dětí popisuje následovně: „*Když to manžel řekl dceři, tak ta se prej hned rozplakala, emoce šly ven pochopitelně. Ted' už jsou velký, takže se k tomu postavily. Samozřejmě pak bylo rozloučení, tak tam chtěly, chtěly být oporou.* Dále dodává: „*Tak samozřejmě jsme se o tom pobavili, co se stalo, nestalo, ale ted' už jsou velký.*“

Co se týká otázky přítomnosti dětí na pohřbu, zastává Amálie tento názor. „*Jako ty malé děti určitě ne, protože je to fakt tak psychicky náročný i pro dospělého, natož pro dítě. Ale pak, když jsou starší, tak asi bych je do toho nenutila, musí si to rozhodnout samy, jestli mají jít nebo nemají. Asi předškolní děti bych tam nebrala a potom až třeba na druhým stupni, ať se rozhodne samo. Každý člověk je jinej, každé to snáší jinak. Myslím si, že říct: půjdeš a hotovo, tak to je špatně.*“ Účast jejich dětí na nedávném pohřbu byla, dle jejích slov, svobodnou volbou dětí. „*Nenutili jsme je, říkala jsem, ať se rozhodnou samy, že to necháme na nich. On to teda nebyl pohřeb, bylo to spíš takový v rodinném kruhu, takže chtěly jít. Ale neměla bych jim za zlý, kdyby nechtěly, protože je to náročný.*“

Mezigenerační přesah

Při zamýšlení nad vlivem zkušeností týkající se smrti z její původní rodiny na pojetí smrti v současnosti, říká: „*Je pravda, že to asi tak беру, že to k životu patří.*“ V přístupu její rodiny a svého současného vnímání smrti tedy vidí určitou podobnost. Celkový přístup rodičů a nakládání s tématem smrti v jejich rodině hodnotí pozitivně a zpětně by na něm nechtěla nic měnit. Navíc dodává, že i své děti se snaží vychovávat ve stejném duchu.

7.2 Božena

Božena vyrůstala v úplné rodině se starším bratrem. Svoji původní rodinu charakterizuje jako „*běžnou rodinu bez větších konfliktů*“. V současné rodině převládají, dle jejích slov, vřelé vztahy. Má dva syny ve věku 19 a 17 let. „*S klukama máme dobrý vztahy, s tím starším teda až posledních pár let, ale jako chodí se mi svěřovat, za což jsem ráda.*“ V současné době žije sama společně se svými syny, jelikož její manžel před více než rokem zemřel.

Pojetí smrti

Na otázku, jak vnímá smrt, odpovídá: „*V poslední době u nás hodně častá, smutná záležitost.*“ Smrt však nevnímá jako definitivní konec. „*Věřím, že odejdou třeba někam jinam.*“ O své smrti zatím, dle jejích slov, nepřemýšlí. „*Já si to naplánovala do 93 jako mamka.*“ Vzhledem k okolnostem (nedávné úmrtí manžela a tety), je pro Boženu v současné době těžké o smrti mluvit.

Vlastní dětství a téma smrti

Dle jejích slov si začala přítomnost smrti více uvědomovat, na základě prvního kontaktu se smrtí v rodině. „*Tak to bylo, když nastalo první úmrtí v rodině, to bylo, když odešel děda. To mi bylo 14 let.*“ Do té doby si nevzpomíná, že by se tématu smrti v jejich rodině věnovala pozornost. „*A jinak jako předtím nikdo z bližších příbuzných nezemřel, takže se to tak jako neřešilo.*“ Celkový přístup její rodiny ke smrti pak reflektuje následovně: „*U nás se to bralo jak součást života, protože všichni odešli relativně ve vyšším věku. Tak prostě, že to tak má být.*“ V rámci rozhovoru zmiňuje i přístup své matky ke smrti. „*Zdalo se mi, že mami to vždycky tak nějak přešla.*“ Božena uvádí, že se o tomto tématu v rodině vesměs nemluvílo, pouze, když bylo potřeba řešit praktické věci, např. zařizování pohřbu atd. „*Tak nějak se to jako neřešilo. Až když něco nastalo, tak jsme to řešili.*“

Na otázku prvního kontaktu se smrtí, odpovídá: „*Tak to byl ten dědeček a pak si pamatuju psa, když nám chcipl. Tak to jsem se pak zařekla, že už žádný zvíře nechci. Byla nemocná, měla nádor. A pamatuju si, když jsme ji potom zahrabávali na zahradě.*“ O smrti dědečka jí informovali rodiče. „*Řekli mi, že děda umřel, normálně...*“ O celé situaci se poté již nemluvílo. „*Pak už jsme se o tom nebavili, asi se s tím vypořádával každý po svém.*“ Na pohřbu svého dědečka byla přítomná. Účast na pohřbu vnímala takto: „*Brala jsem to, že tak jako patří k tomu rozloučení. Mně to přišlo tak jako přirozený.*“

Současná rodina a téma smrti

Božena uvádí, že nikdy neměla potřebu se o smrti se svými dětmi bavit, vzhledem k tomu, že je smrt v rodině dosud nepotkala, až nyní. „*Tak tam nic nebylo, protože dědu s babi, jako rodiče ještě mají. Takže tam jsme se s ničím nesetkali.*“ Nicméně si vzpomíná, na úmrtí jejich domácího zvířete. „*Akorát teda andulku jsme měli, a to byl syn statečnější než já, protože mi volal do práce v sobotu: Mami, andulka leží. Já říkám: Tak to asi spí. A on: Mami nespí, chcipla. Tak to jsem strašně řešila v práci, jak to budu řešit, až přijdu*

domu za těma dětma a jak jim to budu vysvětlovat. “ Jejímu staršímu synovi bylo v tu dobu 14 let. Mladší byl tou dobou na táboře, tzn. že u celé situace nebyl přítomen. Popisuje, že ji její syn svou reakcí na smrt andulky překvapil. *„Přišla jsem domu a ptáček byl už v igelitovém pytlíku na koši. A bylo to! On to udělal sám, tak jako pragmaticky. Na nic se neptal, nic nechtěl vysvětlovat.* “ Mladšímu synovi danou událost sdělili s manželem po jeho návratu z tábora společně. *„Tomu jsme to řekli a to brečel. To ten starší je spíš takovej tvrďák, ten to nedá znát. Řekla jsem mu, že už byla stará a že se o ni nestarali, tak jak měli. To byl vždycky problém vyčistit klec a nasypat jí a tak.* “ Když byly děti menší, vysvětlovala jim smrt takto: *„Tak u nás všechno chodí do nebička a kouká to na nás z obláčku. Takže, když se ptali, tak takhle jsme jim to řekli.* “

Před více než rokem zažila Božena úmrtí svého manžela a zhruba před dvěma měsíci i smrt její tety. Vzhledem k tomu, že se pro Boženu jedná o velmi bolestivé události, nebyly v rámci rozhovoru více rozváděny. Nicméně podotkla, že se svými syny smrt manžela, resp. jejich otce řešila jako s „partáky“.

Přestože se domnívá, že je pohřeb pro všechny pozůstalé bolestný a smutný, považuje ho za potřebný. K účasti dětí na pohřbech se vyjadřuje takto: *„Záleží na věku dítěte, asi když už z toho má rozum, tak v určitém věku asi jo. Já bych řekla, že zhruba od 6 let, když už chodí do školy, mají z toho rozum. Ale asi se jich zeptat, jestli chtějí.* “ Její děti se pohřbů účastnily, nicméně to bylo až nyní, jelikož do té doby se žádné úmrtí v jejich rodině neodehrálo. Z Boženiny výpovědi bylo patrné, že se její synové chtěli pohřbů sami zúčastnit.

Mezigenerační přesah

Božena se prý dosud nezamýšlela nad tím, zda mají zkušenosti z jejího dětství vliv na to, jak smrt vnímá či jak se s ní vypořádává. Domnívá se, že: *„každej se s tím musí tak nějak vypořádat po svém. Spíš mi přijde, že je to daný náтурой každého člověka.* “

7.3 Cecílie

Cecílie vyrůstala v úplné rodině se svou mladší sestrou. Se svými rodiči měla, dle jejích slov, dobrý vztah a věděla, že se na ně může s čímkoliv obrátit. Co se týká její současné rodiny, bydlí se svým dlouholetým partnerem, se kterým vychovává svoji jedinou dceru (16 let). Ke své dceři má, podle jejích slov, velmi blízko.

Pojetí smrti

Na otázku, co se jí vybaví, když se řekne smrt, odpovídá: „*No je to prostě věc... Ne, že by to bylo tabu, to jako určitě ne, ale je to smutný. Hlavně je to něco, co člověk nechce ve svém okolí, aby přišlo.*“ Dále dodává: „*Když to jako člověk slyší, tak samozřejmě jinak se to poslouchá, když umřel někdo, kdo byl třeba starej a nemocnej. A úplně jinak člověk snáší to, když se stane nějaká tragédie.*“ Z její výpovědi je patrné, že smrt i samotné téma v ní vyvolává jisté obavy. „*Je pravda, že v tomhle ohledu jsem dost taková vztahovačná. Vždycky, když slyším něco špatnýho, tak se začnu bát o svý blízky a jsem taková... mám z toho strach prostě. Nechci, aby se jim něco stalo.*“ Myslí si, že je to možná dané její zkušeností. „*Když už jsem měla dítě, tak jsme měli autonehodu, jako nic se nestalo, ale od té doby. Člověk má obavy, aby se jim něco nestalo, na základě těch zkušeností.*“

V otázce posmrtného směřování nemá, dle jejích slov, zcela jasno, nicméně uvádí, že by si přála věřit v to, že smrtí život nekončí. „*Nevím, jestli třeba něco je, možná jo, nebo člověk by si přál, aby asi něco takovýho bylo.*“ Myšlenky na vlastní smrt jí, jak je patrné z jejích výpovědí, občas vyvstanou na mysl. „*Jako člověk si třeba řekne, že jde po ulici: Tak a teď mi třeba přejede auto. Tak v takovýhle souvislosti.*“

Vlastní dětství a téma smrti

Cecílie říká, že si nevzpomíná, že by se smrtí v dětství nějak zabývala. „*To spíš, až když je člověk dospělej, do té doby si to člověk tak jako úplně nepřipouštěl. Ještě bych řekla, že ani v té pubertě si to člověk tak jako tolik nepřipouští, protože to má jiný starosti.*“

První a zároveň nejsilnější vzpomínkou na smrt je pro ni úmrtí jejího dědečka. „*Když umřel první děda. Tak to bylo opravdu takový to první, kdy opravdu člověku ho bylo líto a brečel.*“ Na celou situaci si doteď dobře pamatuje, jelikož u ní byla přítomná. „*V podstatě šli krmit s babičkou slepice a on upadnul, takže to bylo doma. Takže my jsme to se ségrou viděli, když pak přijel pohřebák.*“ Cecílii bylo v té době 8 let a její mladší sestře 5 let. Dále popisuje svou zvědavost: „*To si pamatuju, že to bylo hodně blbý tím, že nás k dědovi nepustili. Byly jsme tak trochu jako mimo, když přijela ta záchranka, pohřebáci. A člověk je zvědavěj, pak šel, nakouknul, aby se podíval na toho mrtvýho člověka. Takže to si člověk fakt pamatuje dodneška.*“ Cecílie si vzpomíná i na to, jak na celou situaci reagovali rodiče. „*Jako byli smutný samozřejmě, bavili se o tom, že se to stalo, co se vlastně stalo. Ale vyloženě nás z toho jakoby vynechávali. Jako děti nás do toho nezatahovali. Myslím si, že se toho možná i báli, toho co jsme se ségrou viděly.*“ Dva měsíce poté přišlo úmrtí druhého dědečka. Tuto

skutečnosti jí oznámili rodiče. „*A když pak umřel ten druhý děda, tak už nám to řekli, tak nějak normálně, že děda umřel. Protože jsme už věděli, co se stalo tomu prvnímu dědovi, tak jsme věděli, že se stane něco takovýho.*“ Pohřbu prvního zemřelého dědy se společně s mladší sestrou účastnily. Dle jejích slov, se jim rodiče předtím snažili celý průběh pohřbu ozřejmit a na celou situaci je tak v rámci možností připravit. „*No to se nás zeptali, jestli se chceme jít rozloučit s dědou. Říkali, že tam bude nějaký obřad, že tam se loučí, dáme tam kytičky.*“ Pravděpodobně díky přítomnosti na tomto pohřbu, se již druhého pohřbu se sestrou neúčastnily. „*Tak protože sestra to nesla těžce, dost těžce, ale já taky, nebylo to pro mě úplně nejjednodušší. Tak na ten druhý pohřeb za dva měsíce, nás už naši nevezali.*“ Přesto si ale nemyslí, že by její účast na pohřbu byla chyba. „*Já bych řekla, že to nebylo špatně, i tý sestře, v té době jí bylo 5, tak ač byla malá, tak si myslím, že z toho měla celkem rozum. Tak ona je citlivá, dodneška je hodně citlivá. Ta třeba řekla, že to byla chyba, že ji tam vzali. Ale tím, že já jsem šla, tak ona musela taky. Šli jsme celá rodina. Ale potom podruhé, já bych třeba na ten pohřeb šla, ale kvůli tomu, že ona by chtěla taky, tak nás tam nikdo nebral, ani jednu.*“

Současná rodina a téma smrt

Co se týká její současné rodiny, říká, že u své dcery zvolila vesměs podobný přístup v nakládání s tímto tématem. Cecílie uvádí, že o smrti se svou dcerou téměř nehovořila. Její dcera se se smrtí setkala v jejích 9 letech, kdy Cecílii odešla její babička. „*Tenkrát jsem měla babičku a potom už ležela v nemocnici, protože už byla stará, byla na LDNce. Dcera jí měla strašně ráda.*“ Dle jejích slov, se snažila svoji dceru držet od umírání její babičky zpátky. „*Je pravda, že jsme jí do té nemocnice ani nebrali, když potom už tam jako ležela. Nechtěla jsem, aby potom viděla tu babičku a i ty ostatní, protože už to tam je takový to poslední, jak tam všichni leží...*“ O její smrti jí informovali společně s partnerem. „*Když babička umřela, tak jsme jí tak jako řekli, že babička už prostě není. Ona to pochopila, protože stejně už věděla, že babička je nemocná. Jako plakala, byla nešťastná, že babička už nebude. Ale nesla to celkem statečně.*“

Po smrti babičky umřel dceři králíček. Cecílii zaskočilo, že smrt králíčka dceru zasáhla více než smrt její prababičky. „*Když byla malá, tak jí umřel králíček, a to bych řekla, že byl horší ten králíček.*“ „*My jsme to tak jako tušili, přijeli jsme z dovolené a už byl špatnej a pak do dvou dnů umřel. Takže ráno ho tam našla a už se nehejbal.*“ V té době bylo dceři 11 let. Cecílie si dodnes vzpomíná na její reakci. „*Ona to nesla strašně špatně a dodneška.*“

Říkala: Pane Bože, proč jsi mi jí vzal?. Úplně jako brečela. A dodneška, ono je jí 16 a ten králíček má hrobeček, má tam kytičky, má tam svíčky, má to opečovávané.“

Jak Cecílie uvádí, žádného pohřbu se její dcera dosud nezúčastnila, pouze rozloučení s rodinou po úmrtí prababičky. *„Když umřela babička, tak ta to měla bez obřadu, tak jsme měli jenom takový posezení s příbuznými doma. Takže ona na pohřbu doteďka nebyla.“* Obecně zastává názor, že by se děti měly účastnit pohřbu od určitého věku. *„Jako ty maličký, ty z toho nemají rozum, tak to jako vůbec, ty bych tam nebrala. Řekla bych tak do těch 7 let, a pak se jich třeba zeptat, jestli chtějí jít. Pamatuju si, že když mi bylo 10, tak že umřel strejda, a my jsme byli na pohřbu. Tak to bych řekla, že to takovej ten ideální věk, bych řekla.“*

Mezigenerační přesah

Cecílie si myslí, že na mnohé věci týkající se smrti a umírání pohlíží obdobně jako její rodiče. *„Myslím si, že spíš na tu smrt pohlížím stejně jako oni. Dalo by se říct, že i tu dceru jsem v tomhlectom vychovávala tak jako stejně. Tak nějak to tak přenáším i na ní, na co jsem zvyklá, i když teďka už je velká, tak teď už nemusím.“* Nicméně se domnívá se, že přístup ke smrti si každý člověk utváří sám v průběhu svého života. *„Řekla bych, že s tímhlectím se člověk musí tak nějak seznámit sám, že něco takovýho existuje, ale pak se k tomu musí postavit sám.“* Dle jejích slov také způsob vypořádání se s danou situací záleží na okolnostech. *„Myslím si, že když třeba dcera viděla, jak ten králíček umřel, tak tím je to jiný, o to je to pak horší. To třeba já tu smrt tý babičky jsem nenesla taky dobře, protože ona umřela, když jsme tam byli na návštěvě. Takže jsem ji vlastně viděla, jak umřela a o to mi to trvalo dýl, než jsem se s tím srovnala.“*

7.4 Doubravka

Doubravka vyrůstala v úplné rodině s mladším bratrem a starší sestrou. Vztahy ve své původní rodině považuje za dobré, bližší vztah měla, dle jejích slov k otci. Ve své současné rodině si váží pevných vztahů, vzájemné otevřenosti a upřímnosti. Nejstarší dceři je 18 let, synům z druhého manželství je 10 a 9 let.

Pojetí smrti

Slovo smrt v Doubravce zpravidla evokuje určitý pocit. *„Takovej blbej pocit, že prostě odejde někdo blízký. Působí to na mě... jako takovej divnej pocit, nevím, jak bych to*

popsala, nedokážu to úplně definovat. Je to smutek a prostě všechno dohromady. “ Smrt však nebere jako definitivní konec. „Záleží, kde ten člověk zemře. Pokud zemře doma, tak věřím tomu, že ta duše toho člověka tam zůstane, ten člověk neumře úplně. Fyzicky tady jako není, ale pak se narodí někdo jiný a člověk tam pozoruje stejný rysy. Pokaždě zemře někde v nemocnici, tak asi odejde ta duše. “ Mluvit o smrti jí, dle jejích slov, nečiní větší obtíže, pokud se to však netýká jejích blízkých či ji samotné. „Jako když se budu bavit jenom takhle s vámi, tak mi to nepřijde jako problém, ale pak třeba, když se něco stane. Nebo pokud se to netýká mě, jak já vnímám smrt nebo jestli si jí tak nějak uvědomuju. “

Na otázku, zda někdy přemýšlí o své smrti či smrti svých blízkých, říká: *„Čím je člověk starší, tím si víc uvědomuje, že tady nikdo není věčně. Ať je to člověk, ať je to zvíře. Prostě to musí přijít, ale nikdy se na to nemůžeme připravit. Si i říkáme v duchu, že to tak bude, ale když to prostě přijde tak... Tak je to rána. Člověk se s tím musí srovnat potom. “* Říká, že konkrétně myšlenky na vlastní smrt se u ní objevily před několika lety. *„To je asi tak 10 let, možná 5 let zpátky. Spíš to ale přišlo, protože nějaký nemoci byly ošklivé, který zaplat' Pánbůh jsou, doufám, za náma, tak to si člověk začal uvědomovat. Člověk si uvědomil, že tady má malý děti, že tady najednou nemusí bejt. A to nemusí bejt nemocí, to může jet třeba nějaký blbeček v protisměru, vylítne a může to bejt prostě hned. “*

Vlastní dětství a téma smrti

Doubravka uvádí, že jako dítě si nevzpomíná, že by o smrti přemýšlela. *„V dětství, tam jsem si to nějak neuvědomovala. Ani, když jsem byla pak v pubertě, tak taky ne. To spíš až čím byl člověk starší. “* Doma, se svými rodiči, si nepamatuje na to, že by se o smrti bavili. *„Tam v té rodině opravdu nebylo potřeba to nějak řešit, bavit se o tom. Jako třeba jsme se o tom bavili, ale já si to nepamatuju. “*

Za vůbec první kontakt se smrtí považuje smrt jejího křečka. *„No to bylo, když jsem dala v zavařovací sklenici za okno opálit křečka a on chudák umřel. Teď je to z mého pohledu spíš takový humorný, ale tenkrát to nebylo, to byl z toho člověk špatnej. “* Uvádí, že v té době jí mohly být přibližně 4 roky. O několik let později, když bylo Doubravce 10 let, potkala její rodinu smrt dědečka. *„Děda byl v nemocnici, všichni už to věděli, že se to nedá zachránit, ale já to v tu dobu nevnímala. Měla jsem v tu dobu zápal plic, byla jsem v nemocnici a pak doma. Začala jsem to vnímat až tak ty 2-3 měsíce po tom pohřbu, že děda už nepřijede, že tam není, že už ho nikdy nevidím. “* O této skutečnosti se dozvěděla od svých rodičů. *„Když zemřel děda, tak se to oznámilo a nepamatuju si, že by s tím někdo dělal*

nějaký obkličky a nechtěl nám to říct, spíš naopak. Narovinu nám to řekli. “ Pohřbu svého dědečka se neúčastnila ze zdravotních důvodů. Jak sama uvádí, vyrovnávání s jeho smrtí pro ni ale nebylo lehké. „No psychicky jsem byla... Měla jsem noční můry.“ Útěchu hledala zejména u svého otce. „Já jsem měla teda spíš bližší vztah k otci, tak vím, že jsem chodila k němu do postele. Prostě jsem potřebovala někoho cítit u sebe, obejmout, abych se skryla, abych na to nemyslela, abych se nebála.“ Oporou jí byli i její sourozenci. „Tak jako my jsme se o tom bavili, co se týká třeba toho dědy, tak určitě se sourozencema, se sestrou a bratrem. Ze začátku určitě, jsme to potřebovali tak nějak drobet vstřebat.“

Za své dětství se účastnila pouze jednoho pohřbu. „Jako úplně malá, ale to si nepamatuju. Jenom matně si vybavuju potom, když se šlo sednout celá rodina. A já jsem to viděla spíš jako veselku, teda aspoň to na mě tak působilo.“

Současná rodina a téma smrti

Se svými dětmi se Doubravka, jak sama uvádí, o smrti baví, přičemž zdůrazňuje, že se této diskuzi účastní oba dva s manželem. „To se bavíme, ale to vlastně děti si uvědomujou, že i ty prarodiče jsou starší a že to může přijít.“ Říká, že synové mají sami potřebu se o tomto tématu bavit. Často jí prý pokládají i různé otázky typu: „Maminko a vy umřete? Já nechci, abyste umřeli.“ Příčiny těchto otázek spatřuje v dnešní moderní době. „Já si myslím, že spíš ta doba je strašně moc dopředu, a že ty děti se chovají jinak, než když jsme byli my děti, protože oni to v té televizi vidí. My jsme se s tím tolikrát nesetkali. Tedka je to prostě na denním pořádku, ať jsou to hry nebo ať se kouknou na youtube, kdekoliv. Takže oni se vyloženě zeptají, ale už to není, že by se bály.“ Dále zmiňuje: „Občas mám takový citlivý období, kdy začnu brečet, že vám to přijde líto, a oni se ptají proč. Takže to jim člověk vysvětlí a pak už si z toho děláme srandu, že mi podávají kapesníky a takový.“ Doubravka zastává názor, že nemá smysl děti před tímto tématem nějak zvlášť chránit. „Ne, protože, když jim to budete schovávat, tak oni si to najdou jinde, i když nebudete chtít. Mají tablety, mají mobily. Třeba na youtubko se kouknou. Takže, co vy jim nechcete říct, tak oni si to pak najdou jinde. Tak si myslím, že to nemá cenu, si na něco hrát.“

Vyjma kontaktu se smrtí v televizi či na počítači, zažily její děti smrt jejich domácího mazlíčka, který by se dal považovat za vůbec první přímý kontakt se smrtí. „To akorát, když umřela želva. To jsme přijeli z dovolené a ona byla mrtvá.“ Na bližší okolnosti si však nevzpomíná. „Já ani nevím, co jsme jim řekli, proč umřela. Pak akorát jsme jí dělali hrobeček a řekli jsme jim, že umřela.“ Před půl rokem se setkali s náhlým odchodem jejich

sousedky, který Doubravku, dle jejích slov, hodně zasáhl. „*To byla opravdu zdravá ženská a najednou mi poslala zprávu její dcera, že nemá mámu, že se už ráno neprobudila. Tak to mě vzalo, hodně!*“ Děti o této skutečnosti informovali společně s manželem. „*Dětem jsme to vysvětlili, protože i ty se s ní setkávaly. Ale kluci jsou jiný, tak prostě to tak nějak přešli no.*“

Doubravčinu rodinu za poslední dobu smrt někoho blízkého nezasáhla. Z toho důvodu se její děti žádného pohřbu dosud neúčastnily. Nicméně po narození její nejstarší dcery zemřela Doubravce babička. „*To už jsem měla malou, takže mi mohlo být kolem třiceti nebo pětadvacet. Ale to už zase člověk vnímal jinak ohledně toho dítěte, že nedával na sobě znát tolik ty emoce, abych tu malou nerozhodila. A to jsem nechtěla, aby tam byla, aby to viděla. Tak ta zůstala s manželem v autě.*“ Doubravka si myslí, že by se malé děti pohřbu účastnit neměly. „*Malý děti, tak do těch 6 let, bych tam nebrala. Já osobně ne. Protože jednak ty děti z toho nic nemají, budou tam rozjívený. Ty starší děti ano, ty bych vzala, protože, je to život a k životu to patří. Tak jako narození, tak i ta smrt.*“

Mezigenerační přesah

K tomu, zda vnímá určitý vliv svých rodičů v tom, jak se nyní ke smrti staví, se vyjadřuje následovně: „*Já myslím, že ne, protože jsem si vybudovala vlastní svět a náhled na všechno, na život. A člověk to prostě vnímá úplně jinak.*“ „*Já jsem vlastně úplně jiná, když bych měla mluvit o mamince. Všechno pobírám jinak, spíš to mám od otce, ten měl náhled na ten život.*“ Na základě toho Doubravka zmiňuje, jak se zpravidla se závažnými událostmi vypořádává ona. „*Snažím se to prostě v sobě vstřebat, nevybuchnout a prostě trošku víc dát ty emoce najevo.*“

Co se týká komunikace o smrti a umírání, zde vyzdvihuje přímočarost, na kterou byla zvyklá i ve své původní rodině. „*U nás se vždycky jednalo na rovinu a takhle to chci i já se svými dětma.*“ „*Mně naopak přijde špatný to nějak zaobalovat, něco vymýšlet, protože pro samou lež pak člověk neví, co řekne. Pak ty děti jsou z toho ještě víc špatný, že jim někdo neřekl pravdu.*“ „*Ona ta doba je fakt jiná, takže se to úplně jinak dětem podává, než třeba to mohli podat nám, ale i když my jsme doma jednali na rovinu. Já si nepamatuju, že by někdo před náma úplně něco tajil.*“

7.5 Ema

Ema vyrůstala v úplné rodině s mladší sestrou. Vztahy se svými rodiči popisuje jako problematické. Ke zlepšení vztahů došlo, dle jejích slov, až poté, co se odstěhovala z domova. V současné době žije s manželem a 15 letou dcerou. Starší syn (20 let) žije již sám ve své domácnosti.

Pojetí smrti

Smrt vnímá tak, *„že to prostě k životu patří, tak jako narození dítěte“*. K otázce posmrtného směřování se vyjadřuje takto: *„Tak já nejsem z těch, která by věřila na anděly a duše a nevím co všechno. Já jim to neberu, ale sama na to asi nevěřím.“*

Mluvit o smrti jí zpravidla nevadí. *„Jako není to příjemný, ani nepříjemný, prostě to tak je. Jako, že bych z toho byla nervózní, to ne.“* Říká, že o své smrti či smrti svých blízkých občas přemýšlí, nicméně tyto myšlenky v ní vyvolávají zpravidla určité události. *„Určitě ano, přemýšlím. Většinou, když takhle někdo odejde, tak si člověk uvědomí, že tady mám rodiče, kteří tu už dlouho nemusí být, nebo že se může cokoliv stát.“*

Vlastní dětství a téma smrti

O smrti v průběhů dětství, dle jejích slov, nikdy více nepřemýšlela. *„Vždycky jako spíš, když třeba někdo v okolí umřel, tak jsem se nad tím zamyslela, jako co by, kdyby. Ale jinak, abych nad tím přemýšlela, to asi ne.“*

Ema uvádí, že smrt a další bolestivá témata byla u nich v rodině odjakživa tabuizována. *„U nás se to neřešilo vůbec. Naše rodina nemá potřebu. Nemluvíme o tom, protože by to pro nikoho nebylo dobře, protože bychom akorát řvali. Moji rodiče i já jsme byli vychovávaní, že se prostě o bolestivých věcech nemluvílo. Vědělo se o nich, ale nemluvílo se o nich.“* Sama prý ani neměla potřebu se o tomto tématu s rodiči bavit. Podle ní, si každý člen rodiny truchlí sám po svém. Tento přístup zpětně hodnotí vesměs kladně. *„Nevím, asi to bylo dobře. Já bych to probírat nechtěla.“*

Eva se poprvé setkala se smrtí v 6 letech. *„To si pamatuju úplně přesně, když jsem šla do první třídy, tak nám umřel můj děda, tatův tatínek. Jako děti jsme to měly jako takovej zážitek zvláštní. Se sestřenkou na to vzpomínáme, protože pro nás to bylo zakázaný. Tenkrát to bylo ještě tak, že když děda zemřel, tak to byl takovej barák nebo statek a v podloubí to bylo vyzdobený stromkama a tam byla otevřená rakev. No a my jsme měly zákaz se tam jít*

podívat a nás to lákalo, a tak jsme se šly prostě podívat na dědu.“ Zpětně však svého rozhodnutí, jít se na dědečka podívat, nelituje. Na jeho pohřbu byla přítomná. Vzpomíná, že o její účasti se s ní nikdo z rodiny nebavil. „Prostě tam to bylo brány, že jde prostě celá rodina.“ Při vzpomínkách na pohřeb, říká: „Co si pamatuju z dětství, tak tam to vlastně probíhalo stejně, v uvozovkách stejně jako svatba. Sešla se celá velká rodina, příbuzenstvo, rozloučilo se a pak to bylo v hospodě.“

Současná rodina a téma smrti

Na otázku, jak je to s diskuzí na téma smrti u nich doma, v současné rodině, odpovídá: *„Nemluvíme. Když teda přijde nějaká událost, tak ano, ale... Třeba teď jsme řešili, protože jak nám umřela babička, tak jediný, co jsme s manželem řešili bylo, kdy to říct dceři, protože měla večírek s holkama. Protože babičku znala, byla s ní dlouho, tak jsme nechtěli jí ten den zkazit. Takže jsme jí to oznámili, až když bylo po té akci, protože, aby si to v klidu užila a neměla to ničím narušený.“* Další den jí událost oznámili společně s manželem. *„No seděli jsme u stolu a oznámili jsme jí, že prababička odešla. Dcera taky věděla, že je nemocná. Tak její reakce byla akorát, co babička, jako její dcera.“* Synovi úmrtí oznámila pomocí telefonu, jelikož již bydlí sám v jiném městě.

Ještě před smrtí Eminy babičky došlo k úmrtí jejich domácího zvířete. V tu dobu bylo dceři 10 let a synovi 15 let. *„Když nám umřel Mrňous, tak to jsme 14 dní brečeli. To byl potkan.“* Říká: *„Naštěstí dcera byla na prázdninách u babičky, takže tý jsme to oznámili, až když přijela. Řekli jsme jí, že odešel, že má hrobeček. Byli se tam s manželem podívat. Já tam nechodím.“* Její reakce Emu překvapila: *„Vzala to normálně a chtěla hned další zvířátko.“* Co se týká komunikace o smrti, domnívá se, že v té hrají významnější roli zejména její manžel. *„Já osobně, nemůžu říct, protože většinou spíš tohle probírají s manželem. Dcera je spíš k tatínkovi. Ale myslím, že to asi nějak nebere. Nebo asi tím, že se to netýká přímo jí, tak to asi neřeší.“*

K otázce účasti dětí na pohřbu se vyjadřuje následovně: *„Vždycky ty děti dneska mají na výběr, jestli se zúčastní nebo ne. Zase když si to nevyzkouší, tak neví, o čem to je. Takže opravdu jsem pro, ať si jdou. Vždycky se můžou rozhodnout. Oni neví, co je čeká. Já osobně, sama jednou ano, a pak ať si vyberou.“* Co se týká jejich dětí a pohřbu, říká: *„Naše děti jako vždycky měly na výběr, jestli chtějí nebo ne. Ne že bychom je separovali, v žádném případě. Měly na výběr a když nevěděly, tak prostě šly s náma.“* *„Když byly malý, tak nám zemřel děda. To jsme měli tenkrát v kostele, tak to byly s náma. Ale to byly fakt malý, takže na to si*

asi nepamatujou.“ „Jako třeba, když nám zemřel strejda, to je asi 2 roky zpátky, tak to jsme řekli, že s náma nepojedou, že jsme tam jeli opravdu jenom na otočku. Navíc syn měl před maturou.“ Naposledy, když Emě zemřela babička, účastnili se jejího pohřbu i její děti, přičemž říká, že si mohly zvolit, zda půjdou či ne. „Dcera teda jako moc na výběr neměla, protože bylo před svátky a jelo se na Vánoce k babičce, ale mohla říct, že nepůjde. Ale tam je to prostě řešeno, že jde celá rodina. Svým způsobem teď na ten výběr moc neměla. A syn, ten automaticky řekl, že půjde a hotovo.“

Sama však k pohřbům zaujímá odmítavé stanovisko. „Já bych se třeba dalšího pohřbu neúčastnila. I jsme se shodly se sestrou, že kdyby něco s našima, tak tohleto my absolvovat nebudeme. Je to týrání! Tady nejde o to se rozloučit někde v obřadní síni, ale tady jde o to si na toho člověka vzpomenout, rozloučit se v rodině, ale ne abych prostě absolvovala návštěvu krematoria, kde to na všechny padá a zvou si tímhle procházet.“

Mezigenerační přesah

Ema uvádí, že si nemyslí, že by jí její rodina ovlivnila v tom, jak smrt vnímá či jak s tímto tématem nakládá v současné rodině, se svými dětmi. Větší vliv má podle ní současná doba. „Za mého dětství opravdu bylo spoustu věcí tabu, nemluvalo se o tom, a tak to bylo. Dneska už je to jinak, dneska se mluví o každé blbosti.“ Nicméně uvádí, že má odlišný postoj k pohřbům ve srovnání s její původní rodinou. „Tam akorát jedině ten pohřeb, jsme řekli se sestrou, že dělat nebudeme.“ „Tohleto, jsou starší lidé, kteří byli zvyklí to takhle prostě mít. My už to takhle ale nechceme.“

7.6 Františka

Františka vyrůstala v úplné rodině společně s mladší sestrou. Svoji původní rodinu vždy vnímala jako veselou, kde převládají pevné a přátelské vztahy. Má dva syny (13 a 18 let), které vychovávala společně se svým druhým manželem. Ke svým synům má, jak sama říká, velmi blízko. Františka o sobě udává, že je věřící. „Jsem katolička, jsem pokřtěná, ale pravidelně do kostela nechodím. Ale jsem vedená a připadám si jako katolička.“

Pojetí smrti

Františka na smrt nahlíží následovně: „Protože jsem věřící, že ta duše tam je. Je to jenom odchod energie z těla, jenom tělo vypovědělo službu.“ Smrt tedy nevnímá jako definitivní konec, ba naopak. „Protože už jsem starší, taky jsem si něco prožila, tak asi

odchod a začátek něčeho nového.“ „*Za ty léta už ji ale vnímám jako součást života.*“ Dále dodává: „*Věřím, že je to prostě další pokračování, že se znovu narodím. Prostě věřím, že se tam jednou setkáme.*“ V současné době je již schopná o smrti mluvit, ale dříve tomu tak nebylo. „*Asi teď už, po tolika letech, co jsem zažila, tak o tom mluvím jako o narození, že je to součást, ale to až teď.*“ V této souvislosti se zmiňuje i o strachu ze smrti. „*Po smrti svého manžela, jsem měla hroznej strach, úplný fobie a ani ne ze smrti, jako z umírání a ze strachu. A ještě teď mě to někdy přepadá.* Pro svůj strach má Františka vysvětlení. „*Svědčí to o tom, že to byly moc silný emoce a byla jsem moc mladá.*“ Uvádí, že aby celou situaci zvládla, musela začít brát léky, které užívá dodnes.

Na smrt svých blízkých se snaží, jak sama uvádí, nemyslet. „*Radši moc ne, těch už moc nezbyvá.*“ „*Hrozně se bojím, nechci další smrt, ale když bude muset přijít tak... Asi nejvíc se bojím smrti naší mami, taky jsem na ní závislá. To bude druhá nejtěžší rána.*“

Vlastní dětství a téma smrti

Františka vzpomíná, že jako dítě začala o smrti více přemýšlet, až na základě smrti její babičky, která pro ni představovala první přímé setkání se smrtí. „*Asi když mi bylo 8 let. Tak to jsem si připadala, jako když jsem četla Robinsonku. To jsem si říkala: Co jsi mi to babičko udělala. Tak to asi byla rána.*“ Na její pohřeb dodnes vzpomíná. „*Vidím to, my jsme i pohřby fotili. Vidím tu babičku, jak tam leží. Byl to dlouhej pohřeb. U kapličky, pak do hrobu a mše.*“

Co se týká diskuze o smrti v její původní rodině, uvádí: „*Jo tak vzpomínáme, já jsem k tomu tak vychovávaná. Kort moje maminka je taky taková, že prostě se učíme to řešit, aby nás to neovlivňovalo natolik, že by se s tím nedalo žít.*“ Co se týká účasti na pohřbu, konstatuje: „*Já jsem k tomu vedená a myslím si, že by se člověk měl rozloučit. Protože, když člověk nedojde se rozloučit, tak to bude jako, když člověk potřebuje třeba něco říct nebo něco vykřičet a bude to v sobě dusit.*“ Františka se v této souvislosti také zmiňuje o přístupu své matky k umírajícím rodičům. „*Dokonce naše mamka dochovala babičku, ta jí vlastně umřela doma na posteli. Pak byla s taťkou v hospicu. Umřel jí taky v náručí. Všechno takhle přirozeně.*“

Současná rodina a téma smrti

V dospělosti potkala Františku, podle jejích slov, nejtěžší rána. „*Mě zasáhla smrt manžela, když mi bylo 21, takže od té doby žádná smrt nebyla tak hrozná.*“ Františka dále

vzpomíná na okolnosti manželova úmrtí. Po jeho smrti si ho přála ještě naposledy vidět. „*Když ho přivezli, tak jsem běžela jako o závod se podívat.*“ Tohoto rozhodnutí, podle jejích slov, nelituje. „*Já jsem ráda, že jsem tam byla, protože možná kdybych ho neviděla, tak možná bych tomu nevěřila.*“ „*Mě to tak uklidnilo. On tam nebyl, to bylo tělo a v tu chvíli jsem prostě byla klidná a už to nebyl mrtvej člověk, to byla schránka a on žil.*“ Dále uvádí, jak tuto skutečnosti s odstupem času vnímá „*Vlastně dodneška se s tím vyrovnávám. Jako já to všechno vím, ale tak jsem se tak nějak zhroutila a doteď beru prášky. Prostě byla to pecka.*“ „*Je to prostě nespravedlivý, ale jak říkám, měl zplodit syna a měl odejít.*“

Františka říká, že v těchto chvílích jí byla a stále je velkou oporou její rodina. „*Řešila jsem to mockrát a s každým, s rodinou, i se svým současným manželem taky, se synem. Jako mluvíme o tom v podstatě pořád.*“ „*Vždycky se se mnou bavili, hlavně mamka, protože jsem právě byla, když to tak řeknu na nervy. Tak se snažili mě psychologicky rozebrat, jak to je, že se nemám čeho bát.*“

S jejími dětmi se tématice smrti, jak sama uvádí, nikdy nevyhýbali. „*Nikdy jsme je od toho nedrželi. Dokonce syn zemřelého manžela odmalinka vyrůstal s tím, že mu tatínek umřel a máme ho vyvěšeného a současný manžel s tím žije.*“ „*Takže prostě, když byl malej měl tohodle tatínka, a teď má tohodle tatínka a nevím proč bysme mu to tajili.*“ „*Byla toho celá rodina, chodili jsme na hrob. A ten druhý syn, když se narodil, tak vlastně měl bráchu, kterému umřel tatínek.*“ Dle jejích výpovědí měli její synové tendenci pokládat jí otázky související s manželovou smrtí. „*Mně přišlo, že se ptali tak nějak stejně: A to byl nemocnej, že musel odejít?*“

Když Františce umřel její první manžel, byl na světě pouze její starší syn, kterému byly v tu dobu 3 měsíce. Po smrti manžela ji odešel její tatínek, resp. dědeček dětí. Jeho pohřbu se účastnil pouze starší syn. „*Když umřel můj tatínek, tak to bylo tomu staršímu 11 let a chtěl dědu vidět vystavenýho.*“ Zpětně však tento krok hodnotí negativně. „*A to jsme si teda potom vyčítali, protože to neunesl. Bohužel si ho představoval, že vypadá pořád stejně, ale pak to asi byla rána. Tak to bych už neudělala.*“ „*A toho mladšího jsme teda nenechali doma. V té době mu mohlo být tak 6.*“ Na základě jejích zkušeností se domnívá, že účast dětí na pohřbu by měla být posuzována vždy individuálně. „*Podle toho, jaký to dítě je. Fakt každé je jiné.*“ Naposledy potkala Františčinu rodinu smrti babičky, resp. její tchýně. Na jejím pohřbu byla celá rodina, včetně jejich dvou synů. „*Oba dva chtěli jít, ale teď už jsou velký, tak to vzali dobře.*“ O pohřbu se následně bavila s jejím mladším synem. „*Když*

umřela ta babička, tak i ten mladší syn řekl, že jak jsme se toho báli, tak klid, pohoda. “ Tuto výpověď sama dále rozvádí: „Pohřeb byl v kostele, pan farář hezky povídal a úplně nás to uklidnilo. Prostě úplně v klidu jsme šli domů, udělalo se pohoštění na zahradě, tam to z každého spadlo, popovídali jsme si a opravdu to bylo takový zakončení.“

Mezigenerační přesah

Františka připouští, že jí její rodina bezpochyby ovlivnila v otázkách týkající se smrti a umírání. *„Mně přijde, že to děláme tak nějak stejně.“* Jako příklad uvádí konání pohřbu. Františka zastává názor, že pohřeb by se měl vždy uskutečnit, aby mohlo proběhnout rozloučení. Říká, že k tomu tak byla vychovávána. Dále zmiňuje, že celý pohřební rituál nevnímá jako trýznění, nýbrž jako rozloučení. *„Vzpomínám, že mi to tatínek i tak vysvětloval.“* V této souvislosti popisuje své zážitky z babiččina pohřbu: *„Já si pamatuju, že hráli zvesela a šlo se do hospody a už se na to nemyslelo a spadlo to z každého. A pak se už oslavoval život.“*

V některých věcech se se svými rodiči ovšem názorově rozchází. *„Jako naši a hlavně děda pořád hřbitov, hřbitov. Ale já říkám, že si stačí zapálit svíčku doma nebo obrázek a myslet na něj. Jako muset jít tam, kde je jeho tělo, to pro mě není vůbec důležitý.“*

7.7 Gita

Gita vyrůstala v úplné rodině společně se svým starším a mladším bratrem. Říká, že měla hezké dětství, i přesto, že je opustil její bratr (dvojče). S manželem mají dvě děti, 17 letého syna a 12 letou dceru. Svým dětem se vždy, jak sama uvádí, snažila dát maximum. *„Možná i to, co mě třeba chybělo, tak já se to snažím vynahradit těm svým dětem.“*

Pojetí smrti

Na otázku, co se jí vybaví, když se řekne smrt, odpovídá: *„Nevím, úplně takhle obecně, ale já jsem z dvojčat a ten Fabián umřel. Tak první si vzpomenu na něj nebo na ty, kteří už tu nejsou.“* *„Beru to jako hrozně smutnou věc, ale asi když se to úplně netýká rodiny, tak jako dovedu pochopit, že ty lidi, že se z toho snaží nedělat nic tak jako ... že je to konec světa. Ale kdyby se to asi týkalo té rodiny, tak je člověk potom strašně takovej cítá.“* V otázce posmrtného směřování nemá zcela jasno. *„Nevím, já jsem taková ta mezi. Možná, že nějaká ta duše tam někde je. Asi se člověk trošičku snaží věřit, že něco takového je.“*

Mluvit o smrti jí vesměs nevadí, nicméně za předpokladu, že se nejedná o její vlastní rodinu. „*Ono záleží, když je to v rámci rodiny, tak je to horší. Když je to mimo, tak to jako nevadí.*“ Myšlenky na vlastní smrt, podle jejích slov, nemá. Nicméně zhoršující se zdravotní stav jejích rodičů jí občas nutí zamýšlet se nad jejich smrtí. „*Tak asi když vidím ty rodiče, že už jsou starší, že tatí třeba nemůže dýchat. Tak si říkám, že se to může stát kdykoliv. Ale nechtěla bych to.*“ „*Nebo třeba naši ted'ka řešili koupi hrobu, tak to bylo takový divný.*“

Vlastní dětství a téma smrti

V Gitině rodině bylo téma smrti poměrně aktuální, jelikož došlo k úmrtí jejího 6 letého bratra (dvojčete). „*Pamatuju si, že jsme jezdili do té nemocnice a že tam byl takovej klučina plešatej, když jsme tam čekali. Tak jsme si vždycky říkali, jestlipak tam ten klučina zase bude. A pak si akorát pamatuju, když jsme si hráli, když ho naši přivezli, tak že jsem musela mít roušku. A on byl vždycky jako namazanej tou genciánou. To je asi jedinej takovej ten záblesk. Jinak si vůbec nic nepamatuju.*“ O smrti jí informoval její děda. „*Řekl mi to děda, protože pro nás přijel s bráchou do školy. Vzpomínám si, že jsem nebrečela.*“

Gita říká, že u nich doma se o smrti jejího bratra nebavili. „*Pro mě to bylo takový jako tabu. Bylo to smutný, tak se o tom nemluvalo. Naši třeba neměli doma ani fotky nikdy. Měli je schovaný, to jo, ale...*“ „*A já si nepamatuju, že by mně to nějak vysvětlovali.*“ Toto téma s ní, podle jejích slov, nebylo diskutováno ani v rámci širší rodiny. „*Ne, ani u nás, prostě bylo ticho, vůbec jsme se nebavili. Možná náš tatí, že jsem viděla slzu, ale jinak vůbec. Nebo jsem to jako dítě neviděla.*“ Přestože připouští, že na svého zemřelého bratra často myslela, sama se zdráhala o celé události mluvit. „*Nechtěla jsem o tom mluvit, trošku jsem se za to styděla. Nebo spíš asi jsem se styděla, že o tom nemůžu mluvit.*“ Nicméně říká, že se matka čas od času o zemřelém synovi zmínila. Gita dodnes vzpomíná na větu, kterou matka pronesla. „*Měla jsem špatnou známku a mamí vždycky chtěla, abychom se dobře učili. A Fabián byl vždycky hodně chytřej. Ona si to možná nepamatuje, ale řekla: Ten chytřej mi umřel.*“ Gita uvádí, že každý z rodičů se s danou událostí vypořádával po svém. „*Mamina byla taková přísná a ani ty city nedávala najevo. Vím, že mamí potom měla za 4 roky od toho, co umřel Fabián, bráchu a když mu byli 3 roky, tak to na ní všechno dolehlo a zhroutila se. Tat'ka, ten byl takovej víc cít'a a labil a já jsem po něm.*“

K otázce, jak zpětně vnímá to, že se rodiče diskuzi týkající se smrti vyhýbali, říká: „*Já nevím, špatně to asi nebylo, asi nás chtěli chránit, vytěsnit to špatný a asi i ty rodiče to nesli špatně.*“ „*Takže to opravdu bylo tak nějak mimo nás všech. Myslím si, že nás to tím*

pádem nepoznamenalo. Možná, že rodiče, těžko říct. “ Na základě toho si vybavuje situaci. „Já třeba koukala na film a vidím, že rodičům tam umřelo dítě a já si pamatuju, že jsem si říkala, že to musí být strašný. A vůbec mi nepřišlo, jak nás tím nezatěžovali, že se to vlastně stalo i našim. “

Kromě smrti bratra, potkala její rodinu ještě smrt babičky. Na okolnosti této události si ale, pravděpodobně díky svému nízkému věku, již nepamatuje.

Pohřbu jejího bratra se Gita účastnila. *„Já si ten pohřeb ani moc nepamatuju. Vím, že jsme šli na pohřeb a že tam byla učitelka ze školky. A pak si jen pamatuju, že jsem se tam venku na schodech smála a zároveň jsem se styděla učitelky. Vím jenom, že tam mluvila ta učitelka a pak venku, že mi něco řekla a já jsem se smála. Jinak nic. Spíš potom se mi to vracelo a říkala jsem si Tyjo, já jsem se smála? Na otázku, zda se s ní rodiče o její účasti na pohřbu bavili, odpovídá: „No to si myslím, že to bylo automaticky, že půjdeme. Nevím, jestli to nějak řešili. “* Mimoto si ještě vzpomíná na pohřeb své babičky. *„Když jsme byli babi na pohřbu, tak to jsem byla malá a tam bylo to tělo a já si vzpomínám, že jsem měla pocit, aby byla fakt mrtvá. “*

Dále vzpomíná na to, jak s rodiči pravidelně jezdívala na hřbitov na hrob bratra. *„Každý týden jsme jezdili na hřbitov. Hodně let, já bych řekla, že ještě tak 5 let zpátky. Jako určitě teďka jedenkrát až dvakrát do měsíce na ten hřbitov naši jdou, protože čím jsme pak byli starší... Ale jinak to bylo pravidlo, vždycky zapálit svíčku. “*

Současná rodina a téma smrti

Gita říká, že nikdy neměla potřebu před svými dětmi tajit věci týkající se smrti. Naopak zastává názor, že by se o tomto tématu mělo s dětmi hovořit. V této souvislosti uvádí své vlastní zkušenosti. *„Naopak, právě si myslím, že jak se u nás o tom moc nemluvílo, tak jsem v dětství měla velký problémy a vlastně i potom v dospělosti o tom mluvit. To spíš až teďka, co mám děti, tak se to tak nějak snažím... Ale jinak jsem fakt nemohla. “* „Ona dřív byla taková doba, že se vůbec o ničem s dětma nemluvílo. My jsme teďka hodně otevřený, v tý naší rodině, takže dneska já bych i ty fotky (zemřelého bratra) měla. “

Se smrtí se její rodina setkala, po narození jejich dětí, ještě několikrát. Gita zmiňuje smrt jejich kocoura. *„To už je dávno, to byly ještě malý. Tak to si pobřečely. A tím, že byly malý, tak mu chodily dávat kamínky na hrobeček. “* Celou situaci jim vysvětlovali následovně: *„Že ho nic nebolí. Určitě jsme řekli, že byl nemocnej. To oni i viděly, tak že se*

prostě musel dát uspat. “ Dále vzpomíná i na situaci po odchodu manželova bratra. „*Akorát jak umřel ten brácha manželovo, tak to byl malej (syn) asi dvouletej. Tak to se s ním tak jako táhne od dětství s tím, že ví, že byl nějaký strejda. A my jsme ho od toho drželi, tak nějak dál. Mně už to i vadilo, i jsem říkala, ať už to nechaj to téma, že to prostě nevyřeší, a že to takhle prostě je.*“ Poté odešel tchán a následně i její tchýně. Vloni zasáhla jejich rodinu ještě smrt strýce. Gita vzpomíná na situaci, kdy oznamovali smrt strýce jejich dětem. „*Normálně jsme jim to řekli s manželem. Ale už si nepamatuju, jestli brečely, ale asi možná trochu. Syn, to už byl velký kluk, tak ten asi nebulil, ale cíťa je.*“

Žádného z pohřbů se však její děti neúčastnily. K přítomnosti dětí na pohřbu obecně zaujímá poměrně jasné stanovisko. „*Já nejsem pro, aby děti truchlily. Myslím si, že jim to naopak ještě ty rány trošičku rozbolí. Takže já bych klidně byla proti pohřbům.*“ Následně danou věc ještě více osvětluje: „*Já bych je klidně nechala doma, kdyby to nebylo tak, že se třeba babi bude zlobit, že tam nebyly. I když dneska je ta realita jiná. Asi bych se zeptala těch dětí, podle věku. Když by byly malé, nechala bych je doma. Když by byly větší, tak bych řekla: Hele není to nic příjemného, je to smutný.*“ Téma pohřbu pak uzavírá větou: „*Když se pohřeb neudělá, tak si myslím, že to ve finále nevadí, prostě je to věc každého.*“

Mezigenerační přesah

Gita si je vědoma toho, že ji bratrova smrt a celá situace kolem jeho smrti, určitým způsobem ovlivnila. „*Naopak, právě si myslím, že jak se u nás o tom moc nemluvalo, tak jsem v dětství měla velký problémy a vlastně i potom v dospělosti o tom mluvit. To spíš až teďka, co mám děti, tak se to tak nějak snažím... Ale jinak jsem fakt nemohla.*“ „*Možná, kdybychom o tom mluvili, tak by se člověk vybrečel v mládí.*“ K počínání svých rodičů se vyjadřuje následovně: „*Asi možná, pro mě to dobře nebylo, ale pro ty rodiče asi jo, protože to asi byla taková jejich obrana.*“ Nakonec vyjadřuje své přání: „*Možná bych to téma otevřela s mami. Jako my jsme se k tomu asi jednou nebo dvakrát tak trochu vrátily, ale jinak ne.*“

Na základě svých zkušeností, se proto Gita snaží o bolestivých tématech se svými dětmi hovořit. „*Prostě my se o tom bavíme, jako když by bylo nějaký téma ošklivý, tak by člověk měl si s dětma sednout a popovídat si o tom. Sice zalezou, když ví, že se jako něco řeší, ale vždycky ví, že se něco řeší, nevynecháváme je z toho. Ono je to asi i tou dobou, dřív se všechno hodně tajilo a dneska už ne, dneska je to jiný.*“

Jak výše zmiňuje, jako dítě byla zvyklá chodit na hřbitov pravidelně. Nyní to má však jinak. „*Chodilo se na hřbitovy, to bylo pravidlo, to bylo automaticky, kort, když jsem byla*

dítě. Ted'ka nechodím, to jdu jednou, dvakrát do roka.“ U svých dětí návštěvu hřbitova rovněž nevyžaduje. „Oni tam s náma zase tak jako moc nechodí a asi to moc ani neřeší. Kdežto my, asi tím, co se stalo u nás v rodině, tak u nás to byla klasika, že se šlo na hřbitov.“

7.8 Závěrečná zpráva

V následující podkapitole jsou jednotlivé oblasti výpovědí porovnány a následně dány do souvislostí.

Pojetí smrti

Smrt vnímají některé respondentky jako přirozenou součást života. Říkají, že smrt k životu neodmyslitelně patří, stejně jako narození dítěte. Často také zmiňovaly, že samotné slovo v nich evokuje určité emoce, nejčastěji smutek či jiné pocity, které nejsou schopné popsat.

Nejednou se rovněž shodly na tom, že smrt nemusí mít vždy negativní význam. V případě, že je člověk starý a nemocný, vidí smrt jako určité vysvobození. Zároveň také zmiňovaly, že s odchodem člověka za těchto okolností, se zpravidla dokáží lépe vyrovnat než s náhlou, neočekávanou a tragickou smrtí.

V otázce posmrtného směřování se účastnice výzkumu vesměs shodovaly. Některé ženy věří, že smrt neznamenaá konec, nýbrž začátek něčeho nového. Dle mnohých duše pozůstalých někde přetrvává. Dvě z žen však uvedly, že v této otázce nemají zcela jasno a spíše zmiňovaly, že by si přály v určitou formu posmrtného života věřit. Přístup dvou respondentek byl oproti ostatním spíše pragmatický. Uvedly, že v posmrtný život nevěří.

Mluvení o smrti, strach ze smrti

S výjimkou jedné účastnice výzkumu nedělá ženám podle jejich výpovědí větší problémy o smrti hovořit. Přesto ale zmiňovaly, že pokud by se měla diskuze týkat jejich vlastní rodiny či jich samotných, nebo pokud by se jednalo o aktuální téma v rodině, není pro ně lehké o daném tématu mluvit.

Z výpovědí respondentek je dále patrné, že se u některých z nich myšlenky týkající se smrti neobjevují. Ostatní však připouští, že o svém konci či smrti svých blízkých občas přemýšlí. Tyto myšlenky jsou dle jejich slov podmíněné různými okolnostmi (věkem, zhoršujícím se zdravotní stavem, nemocí či smrti blízkých aj.) a dosavadními zkušenostmi.

V této souvislosti se dvě respondentky svěřily s tím, že mají zvýšený strach ze smrti svých blízkých. U jedné z nich dokonce strach ze smrti překročil únosnou míru, a proto začala užívat léky.

Vlastní dětství a téma smrti

O smrti v dětství a v dospívání většina z respondentek podle jejich slov nepřemýšlela. Pokud ano, bylo to zpravidla po úmrtí některé z blízkých osob. Zaobírání se tímto tématem nastalo dle některých až s přibývajícím věkem, obvykle až v dospělosti.

Z výpovědí respondentek vyplývá, že u více než poloviny z nich, nebylo téma smrti v rámci jejich nukleární rodiny diskutováno nebo byly z takovéto diskuze jako děti vynechávány. Dvě ženy se dokonce shodly na tom, že o smutných a bolestivých tématech se u nich v rodině nemluví a dosud zpravidla nemluví. Zbylé ženy vzpomínají na to, že u nich byla tato tematika řešena pouze na základě určitých událostí, nejčastěji po úmrtí jejich blízkých. Nicméně všechny se domnívají, že jim rodiče o smrti, resp. o skutečnosti úmrtí jejich blízkých, nijak nelhali a danou informaci jim nezatajovali. Naopak uváděly, že si cení jejich upřímnosti při sdělování této skutečnosti. Dále uvádí, že většina žen neměla potřebu diskuze na toto téma iniciovat. Pouze jedna z nich si vzpomíná na povídání o smrti dědečka se svými sourozenci.

Prvním kontaktem se smrtí byla pro téměř většinu z nich smrt jejich prarodičů. Jedna z nich uvedla, že prvním a nejsilnějším zážitkem tohoto typu, byla smrt jejího sourozence. Další respondentka si v této souvislosti vzpomněla na smrt jejího domácího zvířete.

Většina respondentek si vzpomíná (zejména ty, které vyrůstaly na vesnici), že u nich v rodině, ale i v širším okolí bylo zvykem pořádat pohřby. Všechny z nich se alespoň jednoho z pohřbů svých blízkých i zúčastnily. Na základě svých vzpomínek z této události, zmiňovaly, že jim pohřební rituály v některých ohledech připomínaly svatbu. Pouze jedna z žen si však vzpomíná, že s ní rodiče o její účasti na pohřbu mluvili a mohli se do rozhodování, zda na pohřeb půjdou či ne, zapojit. Ostatní si na situaci kolem své přítomnosti na pohřbu již nepamatují. Nicméně některé z nich uvádějí, že u nich v rodině bývalo zvykem, že se pohřbu účastnila vždy celá rodina, a tak byla i jejich účast brána jako automatická.

Současná rodina a téma smrti

Tématice smrti se více jak polovina zúčastněných žen věnuje či se dříve věnovala v rámci diskuze se svými dětmi. Nejčastějším impulzem k těmto tematickým rozhovorům bylo především úmrtí blízkého člověka či domácího zvířete. U jedné z respondentek to jsou její synové, kteří sami iniciují diskuzi svými otázkami. Sama se však domnívá, že u nich hraje roli zejména zhlédnutý obsah v televizi či na internetu zahrnující násilí a smrt, který dá vzniknout těmto otázkám.

Dvě z žen dokonce vyzdvihují důležitost rodinné tematické komunikace. Jedna z nich je, na základě svých zkušeností, přesvědčená o tom, že absence dané diskuze může mít negativní důsledky. Zbylé ženy nevnímaly potřebu se svými dětmi toto téma otevírat (např. z důvodu absence smrti blízkých), nicméně vylučují, že by se tomu tématu striktně vyhýbaly.

Více než polovina respondentek se domnívá, že prvním setkáním jejich dětí se smrtí byla smrt jejich domácího zvířete. Dále však zmiňovaly i úmrtí rodičů či prarodičů respondentek či jiných rodinných příslušníků, která jejich rodinu zasáhla. Co se týká oznámení zmíněné situace dětem, zde téměř většina z nich sdělovala tuto skutečnost svým dětem společně s manželem či partnerem.

K účasti dětí na pohřbu zaujímají dotazované ženy obdobné stanovisko. Většina z nich se domnívá, že by se ho malé děti (v předškolním věku) neměly účastnit. Starší děti by se pak, jak samy uváděly, měly samy rozhodnout, zda na pohřeb půjdou či nikoliv. Podle jedné z žen by se však měla přítomnost dětí na pohřbu posuzovat individuálně, tzn. na základě osobnosti daného dítěte, a to bez ohledu na věk dítěte.

Mezigenerační přesah

Více než polovina respondentek si je vědoma vlivu svých zkušeností týkajících se tématu smrti ze své původní rodiny. Podobnost vidí především v přístupu ke smrti a rodinné komunikaci na toto téma, kterou zažívaly ony samy, a kterou v současné době uplatňují u svých dětí. Přestože jedna z žen popírá, že by jí v jejím nakládání s tímto tématem v současné rodině ovlivnily její zkušenosti z dětství, z rozhovoru je patrné, že uplatňované strategie komunikace ohledně smrti se vesměs neliší. Stejně tak, jak bylo zvykem v její původní rodině, i ona sama se se svými dětmi tomuto tématu zpravidla vyhýbá a o smrti, pokud možno nemluví. Výjimku tvoří respondentka, která podle jejích výpovědí přistupuje

k diskuzi na toto téma u svých dětí odlišně. Na základě svých negativních zkušeností s tabuizováním smrti jejího sourozence se snaží tematice smrti se svými dětmi nevyhýbat, a právě naopak o těchto skutečnostech hovořit otevřeně. Mnohé z dotazovaných žen se však domnívají, že vnímání smrti a způsob jakým se s ní člověk vypořádává je značně individuální záležitost.

Určité podobnosti a odlišnosti vnímaly ženy i v otázce pohřbu. Jedna z žen je přesvědčena o důležitosti pohřbu pro plnohodnotné rozloučení se zesnulým a současně říká, že v tomto duchu byla i vychovávána. Jiná uvedla, že i když byla zvyklá na pořádání pohřbů ve své rodině, nyní k pohřbům zaujímá jiné stanovisko. Uskutečnění pohřbu (případně i účast na něm) nepovažuje za nezbytně nutné a sama by ho ani pořádat nechtěla. Přestože většina žen uvedla, že se jako děti zpravidla pohřbů účastnily, k účasti svých dětí na pohřbu se staví poměrně obezřetně. Podle mnohých je důležité brát ohled zejména na věk daného dítěte a do rozhodování ho i zapojit. Dvě z respondentek se vyjadřují i k návštěvám hřbitova. V této oblasti se se svými rodiči podle jejich výpovědí názorově rozcházejí. Přestože byly zvyklé, že na hřbitov chodila jejich rodina pravidelně, ve své současné rodině tuto tradici nedodržují.

7.9 Odpovědi na výzkumné otázky

V následující podkapitole budou zodpovězeny jednotlivé výzkumné otázky.

HVO: Jakým způsobem se promítají matčiny zkušenosti se smrtí (s tématem smrti) z nukleární rodiny do způsobu komunikace, který uplatňuje u svých dětí na toto téma?

Přes polovinu dotazovaných žen připouští, že získané zkušenosti s tématem smrti či smrtí samotnou mají vliv na současně uplatňovaný způsob komunikace se svými dětmi. Ve velké většině případů pak byla zřejmá podobnost v přístupu k debatě na toto téma v původní a současné rodině dotazovaných žen.

U třech účastnic výzkumu neprobíhala v rámci jejich dětství či dospívání tato tematická diskuze, a stejně tak ani v současné rodině se svými dětmi, není zpravidla toto téma diskutováno nebo jen v omezené míře. Přestože jedna z respondentek dopad zmíněných zkušeností ze své původní rodiny nevnímá a spíše ho popírá, z jejich výpovědí je určitý vliv patrný. Obdobně jako její rodiče, kteří zaujímali k debatě o smrti spíše odmítavé stanovisko, i ona sama se jí pokud možno vyhýbá. Ve dvou případech bylo zvykem

o tématu smrti hovořit a zapojovat do této diskuze i děti, a stejný přístup se respondentky snaží uplatňovat i ve své současné rodině. Pouze u jedné z žen je patrný opačný trend. Díky tomu, že se setkala s tabuizací smrti ze strany svých rodičů, snaží se v současné době u svých dětí uplatňovat opačný přístup. Tématice smrti se nevyhýbá, ba naopak se snaží v tomto ohledu o otevřenost.

VO1: Jaké je pojetí smrti u žen ve středním věku?

O smrti hovoří téměř většina dotazovaných žen jako o smutné záležitosti. I přesto však podle převážné většiny z nich může mít smrt za určitých okolností i pozitivní význam. Některé z žen nazírají na smrt jako na přirozenou součást života, podobně jako na narození. Smrt dávají zpravidla do souvislosti se stářím a nemocí. Odchod člověka za těchto okolností pak převážně vnímají jako vysvobození z utrpení. Náhrou smrt či úmrtí v mladém věku však některé z respondentek považují za tragédii, která je zbytečná, nespravedlivá, a se kterou je značně obtížné se vypořádat. Část žen dávala význam smrti do souvislosti s úmrtím svých blízkých, se kterým bylo náročné se vyrovnat. Z výpovědí dvou účastnic výzkumu byl patrný i zvýšený strach ze smrti svých blízkých.

Téměř většina respondentek nevnímá úmrtí jako definitivní konec. Dle mnohých z nich zde duše zemřelého přetrvává. Dvě účastnice výzkumu dokonce chápou smrt jako narození či nový začátek.

VO2: Jaké zkušenosti se smrtí (s tématem smrti) si matky odnášejí ze své nukleární rodiny?

Všechny účastnice výzkumu se v rámci svého dětství či dospívání setkaly se smrtí někoho ze svých blízkých. Nejčastěji se jednalo o úmrtí jejich prarodičů, které i většina z nich považuje za vůbec první konfrontaci se smrtí. Jedna z žen byla navíc u smrti jejího dědečka přítomna. Pro další z nich bylo prvním setkáním se smrtí odchod jejího bratra. Jinou participantku pak potkalo jako první úmrtí jejího domácího zvířete.

Každá z dotazovaných žen byla rovněž přítomna alespoň na jednom pohřbu svého zesnulého příbuzného. Některé respondentky pak uváděly, že uskutečněné pohřební rituály vnímaly v některých ohledech podobně jako svatební zvyklosti.

VO3: Jak bylo téma smrti diskutováno v rámci nukleární rodiny matek?

U většiny žen bylo téma smrti v jejich rodině spíše tabuizováno či nebyly do této diskuze zapojovány. Rozhovor s touto tematikou se uskutečňoval spíše sporadicky, zpravidla na základě úmrtí některého z členů rodiny. Samy si nevzpomínají, že by měly potřebu rozhovor s rodiči na toto téma iniciovat. Přesto jedna z dotazovaných žen uvedla, že bylo u nich v rodině zvykem tyto nastalé situace řešit a bavit se o nich. Jedna účastnice, přestože o smrti svého bratra často přemýšlela, styděla se o ní s někým hovořit. Další z nich diskutovala smrt svého dědečka se svými sourozenci. Přesto všechny respondentky uvedly, že se v otázkách smrti vždy setkaly s upřímností na straně rodičů tzn., že před nimi skutečnost úmrtí blízkých nezatajovali či jim nepodávali lživá vysvětlení ohledně smrti.

Téměř všechny účastnice výzkumu si na okolnosti ohledně jejich účasti na pohřbu v dětství či dospívání příliš nevzpomínají. Nicméně se některé z nich shodly na tom, že jejich účast na pohřbu byla brána ze strany rodiny jako samozřejmá a nikdo s nimi jejich přítomnost na pohřbu nediskutoval. Pouze jedna z žen zmiňuje, že s ní rodiče o pohřbu hovořili, celý průběh jí vysvětlili a dali jí možnost se rozhodnout, zda na něm bude chtít být přítomna.

VO4: Jak matky hovoří o tématu smrti se svými dětmi?

Více než polovina účastnic výzkumu uvedla, že o smrti se svými dětmi hovoří. Rodinná tematická diskuze pak zpravidla nasedala na událost smrti příbuzného člověka. V rodinách některých respondentek bylo podnětem k diskuzi rovněž i úmrtí domácího zvířete. Seznámení dítěte se ztrátou v rodině probíhalo ve většině případech za přítomnosti manželů či partnerů dotazovaných žen. Jedna z respondentek dokonce považuje v této tematické debatě za významnějšího komunikačního partnera spíše jejího manžela. Zbylé ženy neměly, podle jejich výpovědí, potřebu se svými dětmi diskuzi na toto téma realizovat. Zmiňovaným důvodem byla absence smrti v blízkém okolí. Nicméně popírají, že by se rodinné tematické diskuzi snažily vyhnout. U jedné z žen jsou iniciátory diskuze týkající se smrti i její děti.

V rámci rodinné tematické diskuze používaly dvě z dotazovaných žen k vysvětlení smrti eufemismy. Další pak poukazovaly na možné příčiny smrti jako je stáří a nemoc. Jedna z respondentek pak vysvětlovala smrt svému dítěti jako nevratnou skutečnost.

Dvě respondentky navíc uvedly, že rodinnou komunikaci týkající se tématu smrti vnímají obecně jako důležitou. Téměř většina z nich pak také zastává názor, že by děti školního věku měly být přizvány k debatě související s jejich účastí na pohřbu.

8 Diskuze

Předkládaný výzkum se věnuje tématu smrti z pohledu žen, v roli dítěte a v roli matky ve středním věku, se zřetelem na rodinnou komunikaci na toto téma a její mezigenerační přesah. Z důvodu malé probádanosti tématu byl výzkum uchopen kvalitativně.

První výzkumná otázka se zaměřovala na to, jaké je pojetí smrti žen ve středním věku. Smrt bývá nejčastěji charakterizována jako smutná a nešťastná událost (Staňková, 2014). Výsledky této práce dané zjištění podporují. Téměř většina z dotazovaných žen totiž hovořila o smrti jako o smutné a často těžko definovatelné skutečnosti. Velmi často také interpretovaly smrt jako přirozenou součást života. Tato charakterizace smrti se ve výzkumu Nešporové (2008) ukázala jako nejvýznamnějším rysem, kterým je možné popsat vnímání a konceptualizaci významu smrti u nevěřících jedinců. V souvislosti s přirozeností smrti uváděly mnohé účastnice výzkumu i aspekt nemocnosti a věku, ve kterém daná osoba zemře. Přičemž úmrtí starého a nemocného člověka považuje mnoho z nich za vykoupení z utrpení. Naopak smrt v nízkém věku vnímají jako tragickou a nespravedlivou a schopnost pozůstalých se s touto událostí vypořádat je podle mnohem složitější. Toto zjištění nachází podporu ve výzkumu Nešporové (2008), která říká, že v současné společnosti platí, že v čím vyšším věku konec života nastane, o to více ho lidé vnímají přirozeněji. Některé respondentky asociovaly smrt s úmrtím blízké osoby. Podle Nešporové (2008) je tento jev charakteristický zejména u osob, které ztráta blízkého člověka zasáhla a významným způsobem se na nich podepsala, což závěry předkládané práce rovněž naznačují. Přestože se zúčastněné ženy, s výjimkou jedné z nich, nehlásily k žádnému náboženskému učení, pouze zlomek z nich vnímal smrt jako definitivní konec bytí. Smrt dávaly do souvislosti s určitou formou posmrtného pokračování. Jedním z důvodů může být skutečnost, že víra v posmrtný život může usnadnit proces vypořádávání se s odchodem milované osoby (Nešporová, 2008). Jiné vysvětlení nabízí Cicirelli (2001), který říká, že ženy mají tendenci vnímat smrt více negativně, a proto se často uchylují k představě posmrtnéhožití, které jim napomáhá zmírnit úzkost ze smrti.

V období střední dospělosti se jedinci v důsledku uvědomování vlastního stárnutí začínají ve větší míře soustředit na otázku smrti (Thorová, 2015). Z výpovědí respondentek však vyplývá, že se otázkami vlastní smrti ve většině případů nezabývaly. Některé však hovořily o obavách ze ztráty svých blízkých, které jsou podle Thorové (2015) díky

narůstající osobní zkušenosti se smrtí blízkých osob a narození dětí, v této životní etapě běžné.

Pokud jde o zkušenosti se smrtí, které si ženy odnáší z dětství, většina z nich zmiňovala ztrátu svých blízkých, nejčastěji prarodičů, domácího zvířete, v jednom případě šlo dokonce o smrt bratra. Kubíčková (2001) píše, že smrt prarodičů bývá obvykle prvním setkáním se smrtí v dětství. Všechny ženy se v rámci svého dětství pohřbu účastnily, některé i více pohřbů. V rodinách dotazovaných žen bývalo zvykem, že se pohřbu účastní zpravidla celá rodina, tzn. i děti. Setkání s úmrtím blízkého a dalšími okolnostmi, jako je průběh pohřebního rituálu a zpracování zármutku u nejbližších lidí, pak tvoří první zkušenost se smrtí a truchlením (Kubíčková, 2001).

Z výzkumu Zedníkové a Pechové (2014) vyplývá, že téma smrti bývá předmětem rozhovoru spíše sporadicky. Obdobně tomu bylo i v původních rodinách dotazovaných žen. Mnohé respondentky zmiňovaly, že o smrti s rodiči hovořily obvykle jen na základě úmrtí v rodině. Většina dotazovaných žen si nevzpomíná, že by bylo dané téma smrti (včetně pohřbů) v jejich původní rodině diskutováno. To, že se mnohé respondentky domnívají, že s nimi rodiče o smrti nehovořili, však nemusí nutně znamenat, že by tato diskuze neprobíhala. Vzhledem k velkému časovému odstupu nebo díky tomu, že se pro ženy nejednalo o nijak významnou skutečnost, mohly tyto vzpomínky vytěsnit. Ty, které uvedly, že u nich tato tematická debata probíhala, se setkaly na straně rodičů s upřímností při vysvětlování smrti nebo při informování o úmrtí blízkého či domácího zvířete. Podle Laidlaw (2008) je potřeba, aby rodiče v rámci tohoto tématu na upřímnost a otevřenost nezapomínali.

Více než polovina žen konstatovala, že ve své současné rodině o smrti hovoří. Rozhovor vznikl vždy na základě určité události, obvykle po smrti příbuzného člověka (ve většině případů po úmrtí prarodičů) či domácího zvířete. Smrt domácího mazlíčka patří, jak se ukázalo ve studii Zedníkové a Pechové (2015), zpravidla mezi nejčastější podněty k rodinné tematické diskuzi. Tento typ kontaktu se smrtí byl matkami považován rovněž i za vůbec první konfrontaci jejího dítěte se smrtí. Sharkin a Knox (2003) říkají, že vzhledem ke kratší délce života zvířat bývá člověk s jeho ztrátou konfrontován zpravidla častěji než se smrtí svých blízkých, pro děti tak může smrt domácího mazlíčka představovat první kontakt s ní. Ostatní respondentky neměly potřebu se svými dětmi o smrti hovořit. Jako důvod uváděly skutečnost, že jejich rodinu nezasáhla žádná smrt. Jak je z výzkumu

Zedníkové a Pechové (2015) patrně, iniciátory diskuze o smrti bývají obvykle i samy děti. Tento předpoklad však nebyl v rámci této práce podpořen. Děti rozhovor o smrti iniciovaly pouze ve zlomku případů. I zde je ale nutné podotknout, že na danou skutečnost mohly matky jednoduše zapomenout.

V rámci tematické diskuze žen se svými dětmi se často vyskytovaly eufemismy. Colorosová (2008) píše, že užívání zmírňujících výrazů v rámci rozhovorů s dětmi je u rodičů běžnou záležitostí. Laidlaw (2008), Zedníková s Pechovou (2015) aj. však zdůrazňují, že by se rodiče uplatňování eufemismů měli spíše vyvarovat, jelikož dětem ztěžuje pochopení konečnosti smrti a činí z tohoto tématu tabu. Při vysvětlování smrti matky poukazovaly i na možné příčiny smrti jako je stáří a nemoc. Podle Zedníkové a Pechové (2015) je aspekt smrti a fatální nemoci jedna z nejčastěji zmiňovaných příčin smrti. Zmiňováno bylo i vysvětlování opírající se o princip nevratnosti.

Mnohé výzkumy ukazují, že matky považují diskuzi o smrti s jejich dětmi za potřebnou a důležitou (Willis, 2002; Laidlaw, 2008; Zedníková & Pechová, 2015). Dané zjištění bylo v této práci z části podpořené.

Většina respondentek je toho názoru, že by se děti měly účastnit pohřbů až od určitého věku, zpravidla od počátku školního věku. Takto staré děti by pak měly být podle nich přizvány k debatě související s jejich účastí na pohřbu. Tento názor podporuje Malá (2007), která říká, že by rodiče měli do dítěte vložit důvěru s tím, že by mělo samo zvážit, zda tuto situaci dokáže emocionálně unést. Doporučuje se zapojit děti i do příprav smutečního obřadu (Rogge, 1999). Jedna z respondentek také uvedla, že v otázkách účasti dítěte na pohřbu by se měla brát v potaz individualita daného dítěte. Na tuto skutečnost upozorňuje i Rogge (1999), který říká, že citlivější děti není vhodné na pohřeb brát, jelikož by pro ně bouřlivé reakce ostatních mohly být stresující a mohly by si z nich odnést větší trauma než se samotného pohřebního aktu.

Dotazované ženy zaznamenaly vliv zkušeností s tématem smrti či se smrtí samotnou na přístup k rodinné diskuzi o smrti a způsob komunikace na dané téma u svých dětí. Závěry výzkumu ukazují, že byl přístup rodičů respondentek k diskutování této problematiky obdobný s tím, jaký ženy uplatňují v rámci své současné rodiny. Dopad zkušeností z dětství však nemusí být vždy plně uvědomovaný. Jedna z účastnic výzkumu si tohoto vlivu nebyla vědoma a v rámci rozhovoru ho popírala, nicméně z jejich výpovědí byla patrná podobnost v přístupu ke komunikaci týkající se smrti. I přes tabuizaci smrti v původní rodině jedné

z respondentek nebylo toto téma, jak by se mohlo zdát, v její současné rodině odsouváno do pozadí. Naopak zde byla patrná snaha hovořit o tomto tématu otevřeně. Ke stejnému zjištění došla ve své práci i Staňková (2014) a Kolomazníková (2005). Kolomazníková (2005) nabízí i možná vysvětlení. Dle autorky je pravděpodobné, že nedostatečná komunikace v původních rodinách měla dopad výhradně na rodiče nebo si rodiče byli vědomi těchto nedostatků a ve své rodině tak usilovali o to se jich vyvarovat. Roli zde může hrát i současná doba, ve které se objevují snahy o to, aby lidé opětovně přijali smrt jako neodmyslitelnou součást života.

V rámci diskuze je rovněž nutné zmínit se i o úskalích daného výzkumu. Jak již bylo naznačeno výše kvalitativní výzkum, ač umožňuje jít do hloubky daného problému, může podléhat i určitému zkreslení výsledků. O případových studiích Švaříček s Šedovou (2014) říkají, že jsou příliš založené na subjektivních interpretacích, a proto se v nich mohou projevit určité nepřesnosti dané zaujatostí výzkumníka a jeho slabou teoretickou citlivostí. Díky kvalitativní povaze dat také není možné zobecnění zjištěných závěrů. Za problematický lze považovat i způsob výběru vzorku metodou prostého záměrného výběru. Lze totiž předpokládat, že se do výzkumu hlásí ti, kteří chtějí výzkumníkovi pomoci, a které smrt neděsí a nebojí se o ní přemýšlet a mluvit. Problematický může být i fakt, že tato práce reflektuje spíše vědomou stránku věci, dotazované ženy se tak mohly uchýlovat k sociálně žádoucím odpovědím. Za nejvýznamnější limit výzkumu pak lze považovat jeho retrospektivnost. Retrospektivní pohled matek totiž může zahrnovat určité nepřesnosti a nemusí postihovat všechny skutečnosti, jelikož si na ně matky díky velkému časovému odstupu již nepamatují.

Možným řešením by mohlo být zvolení longitudinálního přístupu, jenž by sledoval a zaznamenával přístup k tématice smrti a diskuzi na toto téma jak v původní, tak v současné rodině žen. Přestože se předpokládá, že matky jsou zpravidla významnějšími komunikačními partnery v rodinné diskuzi ohledně smrti (Loučka, 2009; Zedníková & Pechová, 2015), i otcové mohou hrát v této debatě důležitou roli. Jedna z participantek sama označila svého manžela za významnějšího komunikačního partnera v rámci diskuze o citlivých tématech, mezi které řadí i smrt. Zapojení otců do výzkumu, případně obou rodičů současně by tak mohlo přinést nové informace a poskytnout komplexní obraz ohledně přístupu k problematice smrti v rodině.

Pokud jde o přínos práce, dané výsledky by mohly rozšířit teoretický aparát v oblasti smrti, která je v současné době do jisté míry stále tabuizována. Předkládaná zjištění by pak také mohla sloužit jako hypotézy k dalšímu kvantitativnímu ověření a celkově tak podnítit realizaci dalších výzkumných šetření v této oblasti.

9 Závěr

Výzkum se zabýval tématem smrti z pohledu žen, jak v roli matek ve stěžením věku, tak v roli dítěte. Zkoumáno bylo pojetí smrti žen v tomto vývojovém období, ale i jejich zkušenosti se smrtí či obecně s touto tematikou získanou v rámci dětství a dospívání se zřetelem na rodinnou komunikaci na toto téma. Zohledněna byla i současná tematická debata v rodinách těchto žen. Výzkumný záměr byl pak cílen především na mezigenerační přesah získaných zkušeností matek.

Smrt dle většiny žen k životu patří a je jeho přirozenou, přesto smutnou skutečností. Velká část dotazovaných žen pak vyzdvihovala i pozitivní rovinu smrti. V souvislosti s koncem života také některé z nich zmiňovaly aspekt věku a zdravotního stavu člověka. Úmrtí nemocného člověka ve vyšším věku považují za vysvobození z utrpení. Naproti tomu smrt jedince v mladém věku vnímají jako nespravedlivou a tragickou. S takovou smrtí je pak o to náročnější se smířit. Část žen spojovala smrt se svými blízkými, kteří zemřeli, a s jejichž odchodem se těžce vyrovnávala. Převážná část respondentek věří v posmrtné směřování člověka, smrt tedy některé z nich označovaly za nový začátek, jako je např. narození. U dvou z nich byl zřejmý i zvýšený strach z úmrtí členů rodiny.

Ze svého dětství a dospívání si většina žen odnáší vzpomínky na smrt svých blízkých, přičemž nejčastěji šlo o odchod prarodičů. Jejich úmrtí představovalo podle výpovědi zpravidla i první setkání se smrtí jako takovou. V jednom případě se jednalo o smrt dvojčete dotazované ženy, v dalším pak o ztrátu domácího zvířete. Každá z dotazovaných se také účastnila v průběhu dětství pohřbu svého příbuzného, jenž některým z nich připomínal v určitých směrech svatební rituály.

Převážná část žen se ve své původní rodině setkala s tabuizací smrti, do diskuze na toto téma tak nebyly zapojovány. Zbylé respondentky uváděly, že rodinná tematická komunikace probíhala zpravidla po smrti některého příslušníka rodiny. Jedna z účastnic výzkumu se však s diskuzí na toto téma běžně setkávala a byla zvyklá na to, že se o nastalých situacích s rodiči bavili. S výjimkou jedné z nich si žádná z žen nevzpomíná, že by měla potřebu rozhovor týkající se této problematiky sama započít. Dotyčná žena rozvíjela debatu týkající se smrti se svými sourozenci. Co se týká uplatňovaných způsobů rodinné tematické komunikace, všechny ženy se ze strany svých rodičů v tomto ohledu setkaly s upřímností a přímocarostí.

Na souvislosti s jejich přítomností na pohřbu během dětství či dospívání si mnoho z nich nepamatuje. Některé z nich se však domnívají, že rodiče považovali jejich účast na pohřbu jako samozřejmou a nikdo s ji s nimi nediskutoval. Výjimkou byla jedna z dotazovaných žen, se kterou rodiče její účast na pohřbu diskutovali.

Ve většině případů ženy o smrti se svými dětmi hovoří, přičemž tato diskuze obvykle následuje po úmrtí příbuzné osoby, v některých rodinách se stala předmětem diskuze ztráta domácího mazlíčka. Těchto rozhovorů se často účastnili i partneři či manželé dotazovaných žen, přičemž jedna z žen vnímá svého manžela dokonce jako významnějšího komunikačního partnera. Ostatní respondentky nevnímaly potřebu toto téma diskutovat, dle jejich slov díky tomu, že rodinu smrt nezasáhla v průběhu dětství či dospívání dítěte. V jednom případě byly iniciátory tematické konverzace děti zúčastněné ženy. Smrt svým dětem vysvětlovaly respondentky různými způsoby. Dvě ženy používaly při osvětlování této skutečnosti eufemismů, jiné odkazovaly na možné příčiny, jako je stáří a nemoc člověka. Jedna z žen se při objasňování úmrtí svým dětem opírala o princip nevratnosti. Většina žen se také domnívá, že by rodiče měli zapojovat své děti (zpravidla minimálně školního věku) do diskuze ohledně jejich účasti na pohřbu. Ve dvou případech vyzdvihovaly respondentky důležitost tematické rodinné komunikace.

Mnohé účastnice výzkumu vnímají vliv získaných zkušeností souvisejících se smrtí, resp. tématem smrti, ze své původní rodiny na současně uplatňované způsoby rodinné tematické diskuze se svými dětmi. U mnohých byly patrné podobnosti v současně uplatňovaných strategiích komunikace s těmi, se kterými se setkaly, ve své původní rodině. V rodinách třech dotazovaných žen debaty na toto téma neprobíhaly, a stejně tak ani v současné rodině participantek se tyto diskuze zpravidla neobjevují či v omezené míře. Ve dvou rodinách se o tématice smrti mluví a do této konverzace bývají zapojovány i děti, stejně tak jako bylo zvykem v původní rodině těchto respondentek. Pouze v jednom případě byl zaznamenán opačný vliv těchto zkušeností. V rodině dané ženy bylo zvykem téma smrti odsouvat do pozadí. Na základě těchto zkušeností se však dotazovaná žena rozhodla zvolit k rodinné tematické debatě odlišný přístup, než na který byla zvyklá. U svých dětí se proto snaží o to, aby o této problematice společně hovořili.

Souhrn

Přístup ke smrti se v průběhu historie měnil. V porovnání s dobou minulou je v současné společnosti smrt stále do určité míry tabuizována a odsouvána do pozadí. Nicméně se zde objevuje stále více tendencí tento celospolečenský postoj změnit. Pohled na smrt a umírání je osobní záležitostí každého jedince, jenž se formuje na základě mnohých faktorů v průběhu celého jeho vývoje. Dětské pojetí smrti a jeho vyspělost vychází z pochopení dílčích komponent smrti jako je nevyhnutelnost, univerzalita, nevratnost, nefunkčnost, příčinnost a posmrtnost. Pochopení jednotlivých složek určuje věk dítěte, resp. úroveň jeho myšlení. O „dospělém“ pojetí neboli konceptu smrti lze zpravidla hovořit kolem 9. roku života. Ve středním věku si jedinec začíná stále více připouštět, že se ocitl na životním vrcholu a nyní mu začíná ubývat sil a je o krok blíže stáří a smrti. Myšlenky na smrt a strach z ní se tak u mnohých jedinců začínají hlásit o slovo, přičemž typický bývá zejména strach ze smrti blízkých osob.

Každý z nás si také interpretuje smrt na základě získaných zkušeností, ať už osobní či nepřímou cestou skrze média. Přímá zkušenost se smrtí nebo umíráním však má největší dopad na postoje daného člověka ke smrti. Poprvé se děti setkávají se smrtí zpravidla v přírodě či doma, u svých domácích mazlíčků. Často se ale musejí vyrovnávat i se ztrátou blízké osoby.

Zásadní vliv má pak také sociokulturní prostředí, ve kterém jedinec žije. Zásadní vliv má především rodina daného člověka. Ta ho prostřednictvím subjektivních názorů, ale i objektivních informací týkající se smrti ovlivňuje v přístupu ke smrti a umírání. V rodinách, kde smrt představuje tabu, je debata o ni brána jako morbidní, a proto z ní rodiče své děti vynechávají, což může mít negativní dopad. Zatajování některých informací se snahou děti před tímto tématem ochránit může vést ke zvýšení úzkosti u dětí a vytváření zkreslených představ o smrti. Společná otevřená komunikace by tak měla strach ze smrti eliminovat a napomáhat dítěti především v době truchlení.

V současné době se stále více pozornosti věnuje komunikaci na toto téma v běžné rodině, kde se aktuálně nevyrovnávají se ztrátou či umíráním člena rodiny. Poukazuje se na specifika a zákonitosti tematické rodinné debaty a celkový přístup rodičů k ní ve snaze o změnu celospolečenského pohledu na smrt. Doporučuje se, aby byly děti do rodinné tematické diskuze zapojovány, a aby rodiče brali jejich otázky vážně. Důležité však je, aby dospělí komunikaci na toto téma přizpůsobili vyspělosti daného dítěte a jeho dosavadním

znalostem. Přestože se často rodiče domnívají, že jsou jejich děti ještě „malé“ na to, aby smrt chápaly, děti celou situaci okolo smrti vnímají. Proto by jim dané skutečnosti měly být sděleny citlivě a pravdivě a hlavně včas.

Diplomová práce si kladla za cíl zmapovat pojetí smrti u žen ve středním věku, v roli dítěte a v roli matky. Předkládaný výzkum má tedy roviny. První z nich se zabývala retrospektivním pohledem žen na vlastní dětství, na získané zkušenosti se smrtí či s tímto tématem obecně v rámci původní rodiny. Druhá rovina cílila na to, jaké je současné pojetí smrti u těchto žen a jaké strategie komunikace užívají během tematické rodinné debaty se svými dětmi. Hlavním cílem studie pak bylo zjistit, jakým způsobem se matčiny získané zkušenosti se smrtí, resp. tématem smrti z původní rodiny promítají do současně uplatňovaného způsobu komunikace a celkového přístupu k této problematice.

Výzkumná část práce je tvořena kvalitativním výzkumem, který byl proveden za pomoci polostrukturovaných rozhovorů se 7 ženami středního věku (36-46 let). Výzkumný soubor byl vybrán metodou prostého záměrného výběru na základě předem stanovených kritérií. V rámci kvalitativního výzkumu byla zvolena metoda mnohonásobné případové studie, kdy byla získaná data analyzována pomocí obsahové analýzy. Po transkripci dat z audiozáznamu proběhlo kódování dat a následné přiřazování do systému kategorií. Na základě toho bylo vytvořeno 7 případových studií, které byly shrnuty v závěrečné zprávě.

Smrt považovaly dotazované ženy za smutnou, ale přesto přirozenou součást života. Konec života dávaly do souvislosti s nemocí a věkem. Odchod nemocného a starého člověka považovaly za vysvobození z utrpení. Naopak na úmrtí v mladém věku pohlížely jako na nespravedlivou a tragickou událost. Vyrovnávání se s takovouto smrtí také považovaly za náročnější. Některé z žen rovněž uvedly, že věří v posmrtný život. V některých případech byl z rozhovorů patrný i zvýšený strach ze ztráty blízkých osob.

V dětství a dospívání byly ženy konfrontovány nejčastěji se smrtí svých blízkých (prarodičů, bratra). Uváděly však i ztrátu svých domácích mazlíčků. Všechny dotazované si ze svého dětství také odnáší zkušenost s účastí na pohřbu.

Téma smrti bylo v rodině většiny žen spíše tabuizováno. Pokud komunikace na toto téma probíhala, bylo tomu zpravidla na základě smrti blízkého člověka. Přesto však uváděly, že se neseťkaly s tím, že by jim rodiče dané skutečnosti zatajovali či jim v tomto ohledu lhali. Pohřeb a případná účast na něm nebyla v rámci nukleární rodiny většiny žen rovněž

diskutována. Vlastní přítomnost na pohřbu tak ženy zpravidla považovaly za samozřejmou věc.

Nyní ženy se svými dětmi o smrti obvykle hovoří, nejčastěji poté co rodinu zasáhne ztráta blízké osoby či domácího zvířete. Tematické diskuze se zpravidla účastní i partner či manžel respondentky. Některé z nich uvedly, že dosud neměly potřebu s dětmi toto téma diskutovat, jelikož v rodině k žádnému úmrtí nedošlo. Ojediněle byly iniciátory této debaty děti. Při vysvětlování smrti dětem volily některé ženy eufemismy, ostatní se opíraly o možné příčiny smrti (stáří, zdravotní stav) nebo princip nevratnosti. Ve většině případů se ženy domnívaly, že by děti měly být přizvány k diskuzi týkající se pohřbu a jejich případné účasti. Některé také celkově vyzdvihovaly důležitost rodinné tematické komunikace.

Ve většině případech shledávají dotazované ženy určitý vliv získaných zkušeností související se smrtí na způsob komunikace ohledně tohoto tématu, který uplatňují u svých potomků. U některých z dotazovaných žen lze nalézt určité podobnosti v rodinné tematické debatě, která probíhala v rámci její původní rodiny, a v přístupu a způsobu komunikace, který uplatňují u svých dětí. Tam, kde bylo téma smrti v původní rodině respondentek tabuizováno, nebývá zpravidla diskutováno ani v jejich současné rodině nebo pouze v omezené míře a naopak. Pouze v jednom případě měly získané zkušenosti opačný vliv. Díky tabuizování smrti v původní rodině, zvolila účastnice výzkumu jiný přístup k tomuto tématu, než na který byla zvyklá. Se svými dětmi se této tematické debatě nevyhýbá, naopak o ní otevřeně hovoří.

Seznam použitých zdrojů a literatury

Aiken, L. R. (2000). *Dying, death, and bereavement*. Taylor&Francis.

Ariès, P. (2000). *Dějiny smrti*. Praha: Argo.

Barnes, J., Kroll, L., Burke, O., Lee, J., Jones, A., & Stein, A. (2000). Qualitative interview study of communication between parents and children about maternal breast cancer. *Bmj*, 321(7259), 479-482.

Bassett, J. F., & Dabbs, Jr, J. M. (2003). Evaluating explicit and implicit death attitudes in funeral and university students. *Mortality*, 8(4), 352-371. doi: 10.1080/13576270310001604022

Belzen, J. A. (2005). PERSPECTIVE:"In Defense of the Object: On Trends and Directions in Psychology of Religion". *International Journal For The Psychology Of Religion*, 15(1), 1-16. doi:10.1207/s15327582ijpr1501_1

Bowlby, J. (2013). *Ztráta: smutek a deprese*. Praha: Portál.

Bradbury, M. (2012). *Representations of death: A social psychological perspective*. Routledge.

Calhoun, L. G., Tedeschi, R. G. (Eds.) (2006): *Handbook of posttraumatic growth. Research and practice*. New York: Lawrence Erlbaum Associates.

Carlsson, A., Kihlgren, A., & Sørli, V. (2008). Embodied suffering: experiences of fear in adolescent girls with cancer. *Journal Of Child Health Care*, 12(2), 129-143. doi:10.1177/1367493508088550

Cicirelli, V. (2001). Personal meanings of death in older adults and young adults in relation to their fears of death. *Death Studies*, 25(8), 663-683. doi:10.1080/713769896

Colorosová, B. (2008). *Krizové situace v rodině: Jak pomoci dětem překonat smrt blízkého člověka, nemoc, rozvod a trauma adopce*. Praha: Ikar.

Cox, M., Garrett, E., & Graham, J. A. (2005). Death in Disney films: Implications for children's understanding of death. *Omega-journal of Death and Dying*, 50(4), 267-280.

Čížková, A. (2017). *Implicitní postoje ke smrti*. Bakalářská práce. Olomouc: UP FF.

- Davies, D. J. (2007). *Stručné dějiny smrti*. Praha: Volvox Globator.
- Démuthová, S. (c2010). *Keď umiera dieťa: praktická tanatológia I*. Pusté Úľany: Schola Philosophica.
- DeVito, J. (2001). *Základy mezilidské komunikace*. Praha: Grada Publishing.
- Dezutter, J., Soenens, B., Luyckx, K., Bruyneel, S., Vansteenkiste, M., Duriez, B., & Hutsebaut, D. (2009). The role of religion in death attitudes: distinguishing between religious belief and style of processing religious contents. *Death Studies*, 33(1), 73-92.
- DiGiulio, R., & Kranz, R. (1997). *O smrti*. Praha: Lidové noviny.
- Dudová, I. (2013). Smrt a truchlení dítěte. *Pediatr Pro Praxi*, 14(4), 248-251.
- Dytrych, Z., & Matějček, Z. (1994). *Děti, rodina a stres*. Praha: Galén.
- Elias, N. (1998). *O osamělosti umírajících v našich dnech*. Praha: Nakladatelství Franze Kafky.
- Ellis, J. B., & Stump, J. E. (2000). PARENTS' PERCEPTIONS OF THEIR CHILDREN'S DEATH CONCEPT. *Death Studies*, 24(1), 65-70. doi:10.1080/074811800200702
- Feifel, H. (1990). Psychology and death: Meaningful rediscovery. *American Psychologist*, 45(4), 537-543. doi:10.1037/0003-066X.45.4.537
- Frankl, V. E. (2006). *Vůle ke smyslu – vybrané přednášky o logoterapii*. Brno: Cesta.
- Goldman, L. (2009). *Jak s dětmi mluvit o smrti*. Praha: Portál.
- Halík, T. (2006). *Prolínání světů – ze života světových náboženství*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Harris, P. L., & Giménez, M. (2005). Children's acceptance of conflicting testimony: The case of death. *Journal Of Cognition And Culture*, 5(1-2), 143-164. doi:10.1163/1568537054068606
- Hartl, P., & Hartlová, H. (2015). *Psychologický slovník*. Praha: Portál.
- Haškovcová, H. (2001). *Jak se naučit lékařskou etikou?* Brno: Institut pro další vzdělávání pracovníků ve zdravotnictví.

- Haškovcová, H. (2010). *Fenomén stáří*. Praha: Havlíček Brain Team.
- Haškovcová, H. (2007). *Thanatologie: nauka o umírání a smrti* (2., přeprac. vyd.). Praha: Galén.
- Hegyi, L. (2001). *Klinické a socialné aspekty ošetrovania starších ľudí*. Trnava: Slovak Academic Press.
- Heidegger, M. (2002). *Bytí a čas*. Praha: Oikoymenh.
- Hendl, J. (2005). *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Praha: Portál.
- Hunter, S. B., & Smith, D. E. (2008). Predictors of children's understandings of death: age, cognitive ability, death experience and maternal communicative competence. *Omega*, 57(2), 143-162. doi: 10.2190/OM.57.2.b
- Jakoby, K. (2005). *Tajemství umírání*. Liberec: Dialog.
- Jankovský, J. (2003). *Etika pro pomáhající profese*. Praha: Triton.
- Jedlička, V. (1991). *Praktická gerontologie* (2. přeprac. vyd.). Brno: Institut pro další vzdělávání pracovníků ve zdravotnictví.
- Jung, C. G. (1994). *Duše moderního člověka*. Brno: Atlantis.
- Kastenbaum, R. (2000). *The psychology of death*. New York: Springer Publishing.
- Kastová, V. (2015). *Truchlení: Fáze a šance psychického procesu*. Praha: Portál.
- Kelnarová, J. (2007). *Tanatologie v ošetrovatelství*. Brno: Littera.
- Kelnarová, J., & Matějková, E. (2010). *Psychologie pro studenty zdravotnických oborů*. 1. díl. Praha: Grada Publishing.
- Kisvetrová, H., & Králová, J. (2014). Základní faktory ovlivňující úzkost ze smrti/Basic factors influencing death anxiety. *Československá Psychologie: Časopis Pro Psychologickou Teorii A Praxi*, 58(1), 41-51.
- Kolomazníková, H. (2005). *Komunikace na téma smrt mezi rodiči a dětmi předškolního věku*. Diplomová práce. Brno: MU FSS.

- Kopecká, B. (2010). Umírání pro začátečníky. *Respekt*, 11(3), 62-63. Získáno 20.2.2018 z <https://www.respekt.cz/tydenik/2010/11/umirani-pro-zacatecniky>
- Křivohlavý, J. (2002). *Psychologie nemoci*. Praha: Grada Publishing.
- Kubíčková, N. (2001). *Zármutek a pomoc pozůstalým*. Praha: ISV.
- Kübler-Ross, E. (2003). *O dětech a smrti*. Praha: ERMAT.
- Kübler-Ross, E. (2015). *O smrti a umírání: co by se lidé měli naučit od umírajících*. Praha: Portál.
- Kupka, M. (2008a). Jak si představujete „dobrou smrt“? *Psychologie dnes*, 14(1), 20-23.
- Kupka, M. (2008b). Klinická smrt jakožto změněný stav vědomí. *E – Psychologie*, 3(3), 30- 40.
- Kupka, M. (2014). *Psychosociální aspekty paliativní péče*. Praha: Grada Publishing.
- Laidlaw, L. (2008). Talking about death. *Relational Child & Youth Care Practice*, 21(1), 57-58.
- Langmeier, J., & Krejčířová, D. (2006). *Vývojová psychologie* (2., aktualizované vydání). Praha: Grada Publishing.
- Loučka, M. (2008). Koncept smrti u dětí. In Heller, D., Charvát, M., & Sobotková, I. (Eds.), *Psychologické dny 2008: Já & my a oni. (pp. 1-11)*. Brno: FSpS MU a ČMPS. Získáno z 18.11.2017 z <https://cmeps.ecn.cz/pd/2008/pdf/loucka.pdf>
- Loučka, M. (2009). *Koncept smrti u dětí – souvislosti vývoje*. Diplomová práce. Brno: MU FSS.
- Loučka, M., & Vančura, J. (2011). Koncept smrti u dětí: komponenty a determinanty. *Československá Psychologie*, 55(1), 38-48.
- Lovasová, L. (2005). *Rodinné vztahy*. Praha: Sdružení Linka bezpečí.
- Lukasová, E. (2009). *Základy logoterapie*. Bratislava: Lúč.
- Mahon, M. M. (2010). Concept of death in a sample of Israeli kibbutz children. *Death Studies*, 23(1), 43-59. doi:10.1080/074811899201181

- Machů, K. (2016). *Spiritualita a postoje ke smrti*. Dizertační práce. Olomouc: UP FF.
- Malá, E. (2007). *Dítě a stres*. Praha: Tigis.
- Mareš, J. (2012). *Posttraumatický rozvoj člověka*. Praha: Grada Publishing.
- Maruščáková, I. (2006). *Vývoj konceptu smrti*. Rigorózní práce. Praha: UK FF.
- Matějček, Z., & Dytrych, Z. (2002). *Krizové situace v rodině očima dítěte*. Praha: Grada Publishing.
- Matoušek, O. (2003). *Rodina jako instituce a vztahová síť* (3. rozš. a přeprac. vyd.). Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- McLarenová, J. (2007). Smrt dítěte. In Luffová, G., Firthová, P., & Oliviere, D. (Eds.), *Ztráta, změna a zármutek v kontextu paliativní péče*. (pp. 103-120). Brno: Společnost pro odbornou literaturu.
- Michalčáková, R. (2007). *Strachy v období rané adolescence*. Brno: Barrister & Principal.
- Miovský, M. (2006). *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada Publishing.
- Možný, I. (1990). *Moderní rodina: (mýty a skutečnosti)*. Brno: Blok.
- Nakonečný, M. (2009). *Psychologie osobnosti*. Praha: Academia.
- Navrátilová, A. (2004). *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad.
- Nešporová, O. (2008). *Reflexe smrti a pohřební obřady v současné české společnosti*. Dizertační práce. Praha: UK FHS.
- Novák, P. (2008). Sociální reprezentace "osamělosti v umírání" u personálu v hospici. In *Psychologické dny 2008: "Já & my a oni"*. (p. 1). Olomouc: FF UP. Získáno 22.1.2018 z <https://cmps.ecn.cz/pd/2008/pdf/novak.pdf>
- Orbach, I., Gross, Y., Glaubman, H., & Berman, D. (1986). Children's Perception of Various Determinants of the Death Concept As a Function of Intelligence, Age, and Anxiety. *Journal Of Clinical Child Psychology*, 15(2), 120.
- Orel, M. (2015). *Na Freuda já nemám čas, doktore*. Praha: Portál.

- Panagiotaki, G., Hopkins, M., Nobes, G., Ward, E., & Griffiths, D. (2018). Children's and adults' understanding of death: Cognitive, parental, and experiential influences. *Journal of experimental child psychology*, 166, 96-115. doi:10.1016/j.jecp.2017.07.014
- Pechová, O. (2011). *Psychologie náboženství*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Perera, M., & Jayasuriya, R. (2012). Kritický přehled epidemiologických studií zážitků blízkosti smrti. In Perera, M., Jagadheesan, K., & Peake, A. (Eds.), *Hledání smyslu v zážitcích blízkosti smrti*. (pp. 32-48). Praha: Triton.
- Pillemer, K. A. (2013). *Why should anyone be afraid of dying?* Získáno 12.11.2017 z https://www.huffingtonpost.com/karl-a-pillemer-phd/fear-of-death_b_4075769.html
- Plevová, I., & Slowik, R. (2010). *Komunikace s dětským pacientem*. Praha: Grada Publishing.
- Pokorný, J. (2003). *Lékařská první pomoc*. Praha: Galén.
- Quinnová, A. (2007). Kontext ztráty, změny a zármutku v paliativní péči. In Luffová, G., Firthová, P., & Oliviere, D. (Eds.), *Ztráta, změna a zármutek v kontextu paliativní péče*. (pp. 21- 38). Brno: Společnost pro odbornou literaturu.
- Reimer, S. E. (2007). *A test of a model of positive and negative death attitudes among family caregivers of the elderly*. Doctoral dissertation. The Ohio State University.
- Rogge, J. -U. (1999). *Dětské strachy a úzkosti*. Praha: Portál.
- Rosengren, K. S., Gutiérrez, I. T., & Schein, S. S. (2014). V. COGNITIVE MODELS OF DEATH. *Monographs Of The Society For Research In Child Development*, 79(1), 83-96. doi:10.1111/mono.12080
- Říčan, P. (2007). *Psychologie náboženství a spirituality*. Praha: Portál.
- Říčan, P. (2014). *Cesta životem: [vývojová psychologie] : přepracované vydání (Vyd. 3.)*. Praha: Portál.
- Sharkin, B. S., & Knox, D. (2003). Pet loss: Issues and implications for the psychologist. *Professional Psychology: Research And Practice*, 34(4), 414-421. doi:10.1037/0735-7028.34.4.414

- Silvermanová, P.R. (2007). Truchlení: Změna pojetí. In Luffová, G., Firthová, P., & Oliviere, D. (Eds.), *Ztráta, změna a zármutek v kontextu paliativní péče*. (pp. 39-58). Brno: Společnost pro odbornou literaturu.
- Silverman, P. R., Weiner, A., & El-Ad, N. (1995). Parent-child communication in bereaved Israeli families. *OMEGA-Journal of Death and Dying*, 31(4), 275-293.
- Slaughter, V. (2005). Young children's understanding of death. *Australian psychologist*, 40(3), 179-186. doi: 10.1080/00050060500243426
- Slaughter, V., & Griffiths, M. (2007). Death understanding and fear of death in young children. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 12(4), 525-535. doi: 10.1177/1359104507080980
- Sobotková, I. (2012). *Psychologie rodiny* (3. vyd.). Praha: Portál.
- Soukupová, T. (2006). Umíme ještě truchlit? *Psychologie dnes*, 5, 18-20.
- Speece, M. W., & Brent, S. B. (1992). The acquisition of a mature understanding of three components of the concept of death. *Death Studies*, 16(3), 211-229. doi: 10.1080/07481189208252571
- STEM/MARK (2015). *Dříve vyslovená přání. Závěrečná zpráva*. Praha. Získáno 10.11.2017 z <http://www.umirani.cz/sites/default/files/custom-files/cesta-domu-zprava-umirani-a-pece-o-nevylecitelne-nemocne-2015.pdf>
- Suhail, K., & Akram, S. (2002). Correlates of death anxiety in Pakistan. *Death studies*, 26(1), 39-50.
- Šiklová, J. (2013). *Vyhoštěná smrt*. Praha: Kalich.
- Škoda, J., & Doulík, P. (2011). *Psychodidaktika: metody efektivního a smysluplného učení a vyučování*. Praha: Grada Publishing.
- Škrabánková, J. (2017). Vliv rodinného prostředí na utváření osobnosti. *Pedagogická orientace*, 14(1), 38-43.
- Špatenková, N. (2004). *Krizová intervence pro praxi*. Praha: Grada Publishing.
- Špatenková, N. (2008). *Poradenství pro pozůstalé*. Praha: Grada Publishing.

- Špaňhelová, I. (2009). *Komunikace mezi rodičem a dítětem: styly a techniky komunikace, komunikace rodiče ve vztahu k dítěti, vývojová období dítěte, komunikace v náročných situacích*. Praha: Grada Publishing.
- Špatenková, N. (2014). *O posledních věcech člověka: vybrané kapitoly z thanatologie*. Praha: Galén.
- Staňková, L. (2015). *Psychologické aspekty umírání a smrti*. Diplomová práce. Praha: UK FF.
- Švaříček, R., & Šedřová, K. (2014). *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách* (Vyd. 2.). Praha: Portál.
- Theová, A. (2007). *Paliativní péče a komunikace*. Brno: Společnost pro odbornou literaturu.
- Thorová, K. (2015). *Vývojová psychologie: proměny lidské psychiky od početí po smrt*. Praha: Portál.
- Vágnerová, M. (2007). *Vývojová psychologie II.: dospělost a stáří*. Praha: Karolinum.
- Van Rast, N., & Marcoen, A. (2000). Structural components of personal meaning in life and their relationship with death attitudes and coping mechanism in late adulthood. (pp. 59-74). In Reker, G. T., & Chamberlain, K. (Eds.), *Exploring existential meaning*. London: Sage Publications.
- Veldová, Z. (2007). Tabu v rodinné komunikaci očima adolescentů. *E – psychologie 1(1)*, 1-12.
- Vianello, R., & Lucamante, M. (1988). Children's understanding of death according to parents and pediatricians. *The Journal Of Genetic Psychology*, 149(3), 305-316.
- Vojtíšek, Z., Dušek, P., & Motl, J. (2012). *Spiritualita v pomáhajících profesích*. Praha: Portál.
- Vokurka, M. (1994). *Praktický slovník medicíny*. Praha: Maxdorf.
- Vybíral, Z. (2000). *Psychologie lidské komunikace*. Praha: Portál.
- Vymětal, J. (2003). *Lékařská psychologie*. Praha: Portál.

- Welsh, L.A., & Morin, S.M. (1996). Adolescents' perceptions and experiences of death and grieving. *Adolescence*, 31(123), 585-595.
- Willis, C. A. (2002). The grieving process in children: Strategies for understanding, educating, and reconciling children's perceptions of death. *Early Childhood Educational Journal*, 29, 4, 221-226.
- Winkler, J., & Petrusek, M. (1997). *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum.
- Yalom, I. D. (2006). *Existenciální psychoterapie*. Praha: Portál.
- Yalom, I. D. (2008). *Pohled do slunce: O překonávání strachu ze smrti*. Praha: Portál.
- Yalom, I. D. (2014). *Pohled do slunce*. Praha: Portál.
- Yang, S. C., & Chen, S. F. (2009). The study of personal constructs of death and fear of death among Taiwanese adolescents. *Death studies*, 33(10), 913-940. doi:10.1080/07481180903251687
- Young, B., Dixon-Woods, M., Windridge, K. C., & Heney, D. (2003). Managing communication with young people who have a potentially life threatening chronic illness: qualitative study of patients and parents. *Bmj*, 326(7384), 305. doi:10.1136/bmj.326.7384.305
- Zawistowski, C. (2008). Talking to children about death can be challenging. *Hem/Onc Today*. p. 38. Získáno 14.2.2018 z <http://eds.a.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=6&sid=0b2c4c84-cf8e-4b5f-925f-7dcc22a84e2c%40sessionmgr400>
- Zedníková, K. (2015). *Role rodinné komunikace v procesu seznamování se předškolního dítěte s tématem smrti*. Diplomová práce. Olomouc: UP FF.
- Zedníková, K., & Pechová, O. (2015). Communication about death in the family. *Central European Journal Of Nursing And Midwifery*, 6(2), 253-259. doi:10.15452/CEJNM.2015.06.0012
- Žaloudíková, I. (2016). *Dětské pojetí smrti*. Brno: Munipress. doi:10.5817/CZ.MUNI.M210-8268-2016

Seznam tabulek

Tabulka 1: Popis výzkumného souboru

Seznam příloh

Příloha 1: Abstrakt diplomové práce v českém jazyce

Příloha 2: Abstrakt diplomové práce v anglickém jazyce

Příloha 3: Informovaný souhlas s využitím výzkumného rozhovoru

Příloha 4: Seznam otázek k rozhovoru

Příloha 1: Abstrakt diplomové práce v českém jazyce

ABSTRAKT DIPLOMOVÉ PRÁCE

Název práce: Téma smrti z pohledu žen ve středním věku: role dítěte a rodiče

Autor práce: Mgr. Jana Nová

Vedoucí práce: PhDr. Jan Šmahaj, Ph.D.

Počet stran a znaků: 89, 186 697

Počet příloh: 4

Počet titulů použité literatury: 130

Abstrakt:

Diplomová práce se zabývá tématem smrti z pohledu žen ve středním věku, v roli dítěte a rodiče. Teoretická část pojednává o smrti a umírání a o postavení tohoto fenoménu v rámci minulosti a současnosti. Další kapitoly jsou věnovány významu smrti v životě člověka a procesu truchlení. Zvláštní pozornost je věnována pojetí smrti, jeho formování v průběhu vývoje jedince a jednotlivým faktorům, který tento proces ovlivňují. V závěru je popsán vliv rodiny a rodinné komunikace na koncept smrti.

Výzkumná část práce se zaměřuje na pojetí smrti už žen ve středním věku, na jejich získané zkušenosti se smrtí a jejich mezigenerační přesah. Kvalitativní výzkum byl proveden pomocí 7 polostrukturovaných rozhovorů s matkami středního věku. Z výsledků prezentovaných v rámci případových studií vyplývá, že zkušenosti týkající se smrti, které si matky odnášejí ze své původní rodiny, mají vliv na přístup ke smrti a na rodinnou diskuzi ohledně smrti v současné rodině žen.

Klíčová slova: smrt, matka, dítě, koncept smrti, komunikace o smrti

Příloha 2: Abstrakt diplomové práce v anglickém jazyce

ABSTRACT OF THESIS

Title: Theme of death from the perspective of middle-aged women: the role of the child and the parent

Author: Mgr. Jana Nová

Supervisor: PhDr. Jan Šmahaj, Ph.D.

Number of pages and characters: 89, 186 697

Number of appendices: 4

Number of references: 130

Abstract:

The diploma thesis focuses on the theme of death from the perspective of middle-aged women, in the role of the child and the parent. The theoretical part engages in the death and dying and the position of this phenomena within the past and present. Following chapters are devoted to the meaning of the death in the life of a man and to the grieving process. Particular attention is paid to the concept of death, its formation during the development of the individual and the individual factors influencing the process. In conclusion, the influence of family and the family communication on the concept of death is described.

The research part of the thesis focuses on the concept of death of middle-aged women, their gained experience with death and the intergenerational overlap. Qualitative research was conducted by performing 7 semi-structured interviews with middle-aged mothers. The results presented in form of case studies show that the death experience that mothers take from their original family affects their attitude towards death and also the form of the family discussion concerning death in their current family.

Key words: death, mother, child, death concept, communication about death

Příloha 3: Informovaný souhlas s využitím výzkumného rozhovoru

zaznamenaného pro účely výzkumného projektu diplomové práce: *Téma smrti z pohledu žen ve středním věku: role dítěte a rodiče*

Žádám Vás o souhlas s poskytnutí výzkumného materiálu pro výzkumný projekt v podobě audio nahrávky rozhovoru. Výzkum probíhá za účelem zpracování diplomové práce vedené na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci, v rámci oboru Psychologie.

V plánovaném výzkumu bude pozornost věnována především tomu, jaké zkušenosti se smrtí či s tímto tématem obecně si matky odnáší ze svého dětství a dospívání a jak bylo toto téma diskutováno v rámci jejich nukleární rodiny. Zároveň bude zjišťováno, zda a případně jak tyto matčiny zkušenosti z jejich pohledu ovlivňují způsob komunikace o smrti s jejím dítětem/ dětmi.

Pro účely analýzy nejsou důležité osobní údaje účastníků výzkumu. V prepisech rozhovoru tedy nebude uvedeno Vaše jméno a příjmení, ani žádné další identifikační údaje. Dále bude zachována mlčenlivost výzkumnice vztahující se k Vaším osobním údajům. Z výzkumu máte také právo kdykoliv odstoupit. V případě dotazů týkajících se tohoto projektu se můžete obrátit na výzkumníka.

Děkuji za pozornost věnovanou těmto informacím.

Jana Nová

jana.nova01@upol.cz

Svým podpisem souhlasíte se svou účastí na tomto výzkumu.

Jméno respondenta:

Jméno výzkumníka: Jana Nová

Podpis:

Podpis:

V.....

Dne .....

Příloha 4: Seznam otázek k rozhovoru

Co Vás motivovalo k rozhovoru?

Kolik je Vám let?

Kolik let je Vašemu dítěti/Vašim dětem?

Jaké je Vaše nejvyšší dosažené vzdělání?

Žijete s partnerem/ manželem?

Jste věřící? Pokud ano, jste praktikující věřící? K jaké církvi se hlásíte?

Bydlíte ve městě či na vesnici?

Vyrůstala jste ve městě či na vesnici?

Jaké máte zájmy? Co ráda děláte ve volném čase?

Pojetí smrti matky

- Když se řekne smrt, co se Vám vybaví? Co pro Vás smrt znamená?
- Co podle Vás nastává po smrti?
- Jaké to pro Vás je mluvit o smrti?
- Přemýšlíte někdy nad svou smrtí či smrtí svých blízkých?

Matčino dětství a téma smrti

- Vzpomenete si, kdy (případně za základě čeho) jste začala o smrti jako takové více přemýšlet?
- Pamatujete si, kdy jste se Vy sama poprvé setkala se smrtí či umíráním (vůbec s tímto tématem, ať už přímo či z vyprávění, TV, aj.)? Kolik Vám bylo let? Jak jste to vnímala, prožívala? Co to ve Vás vyvolalo?
- Bavili jste se doma o smrti? Jak Vám byla smrt vysvětlována?
- Setkala jste se v průběhu dětství se smrtí někoho blízkého?
- Jak jste se o smrti dozvěděla? Vzpomenete si, jak Vám byla daná informace sdělena?
- Kolik Vám bylo let?
- Co to ve Vás vyvolalo?
- Účastnila jste se pohřbu? Jaké na to máte vzpomínky?

- Bavila jste se o smrti dotyčné/ho s rodiči? Pokud ano, bylo to spíše z Vaší iniciativy nebo z jejich iniciativy?
- Jak tento přístup rodičů zpětně hodnotíte? Přála byste si na něm případně něco změnit?

Současná rodina a téma smrti

- Mluvíte doma, v současné rodině o smrti či umírání?
- Zaslavčujete do toho i Vaše dítě/děti? / Zaslavčovali jste do toho i Vaše dítě/děti, když bylo/y malé?
- Jaké bylo první setkání Vašeho/vašich dítěte/děti se smrtí? Jak jste mu/jim vysvětlovala smrt?
- Překvapilo Vás Vaše dítě/děti nějakou otázkou týkající se smrti?
- Setkala se Vaše rodina za poslední dobu se smrtí někoho blízkého?
- Kolik let bylo v tu dobu Vašemu/Vašim dítěti/dětem? Jak se o tom dozvědělo/y Vaše dítě/děti?
- Jaká byla jeho/jejich reakce?
- Jak jste se k této reakci postavila, příp. s manželem /partnerem postavili?
- Myslíte si, že by se děti měly účastnit pohřbu? Případně jak staré děti?
- Účastnilo se Vaše dítě/ děti nějakého pohřbu?
- Myslíte si, že postoj Vašich rodičů ke smrti (resp. jak se o tomto tématu u Vás doma hovořilo) Vás ovlivnil v tom, jak smrt vnímáte a jak se s ní vyrovnáváte?
- Jak jejich počínání související s tématem smrti hodnotíte zpětně? Přála byste si případně něco změnit?
- Vidíte určité podobnosti nebo naopak odlišnosti v tom, jak se s tématem smrti nakládalo u Vás v původní rodině, resp. jakou pozornost věnovali Vaši rodiče tématu smrti (to jakým způsobem se o smrti hovořilo v rámci Vaší rodiny) s tím, jak to s tímto tématem nakládáte u Vás v současné rodině? Pokud ano, jaké?
- Chtěla byste u svého/svých dítěte/děti v tomto ohledu udělat něco jinak, než jak tomu bývalo ve Vaší původní rodině? Pokud ano, co by to bylo?
- Je něco, čeho litujete nebo co byste zpětně udělala jinak v rámci nakládání s tématem smrti ve Vaší současné rodině?

Jak se cítíte? Je něco, na co byste se chtěla zeptat?